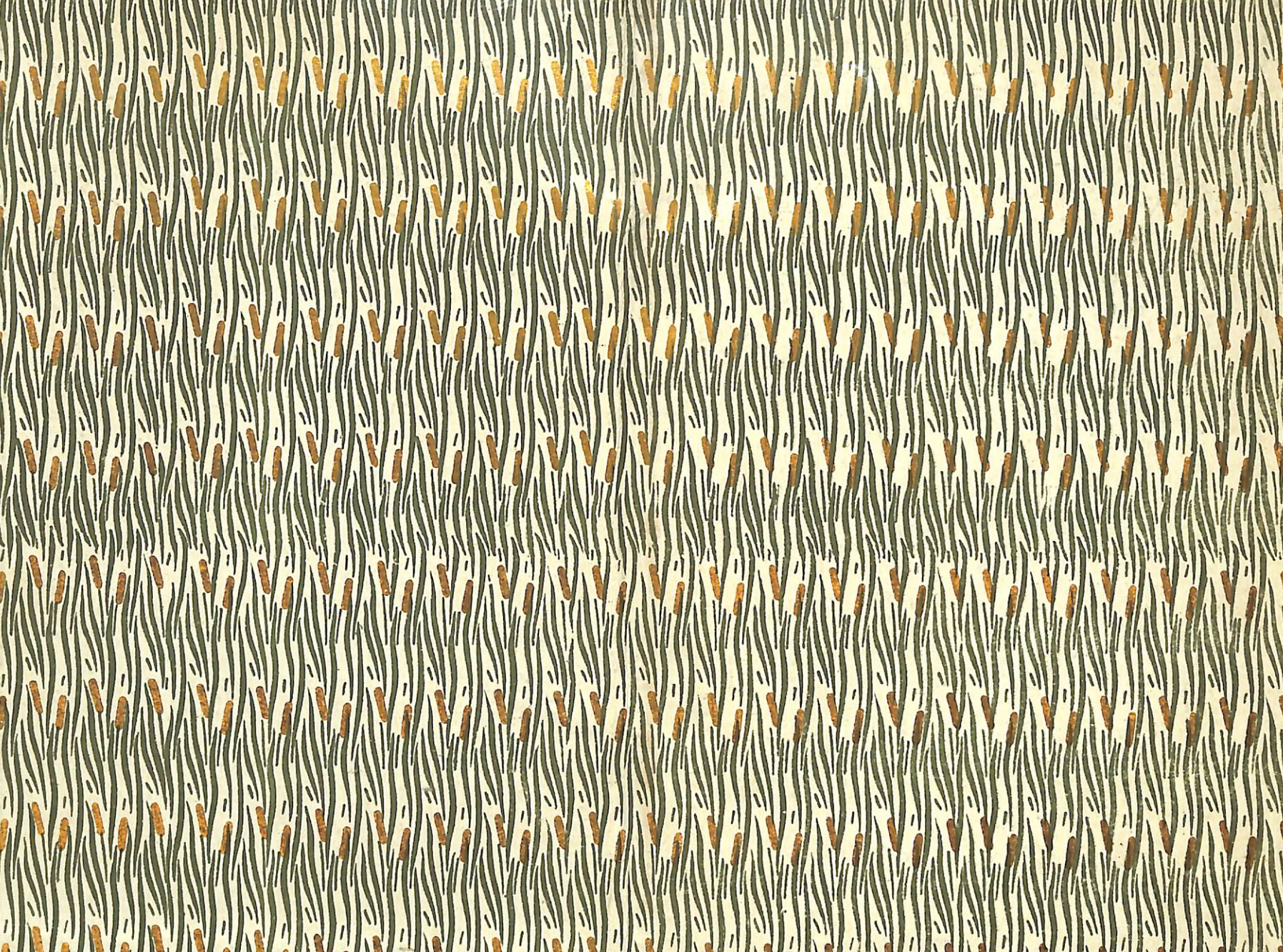
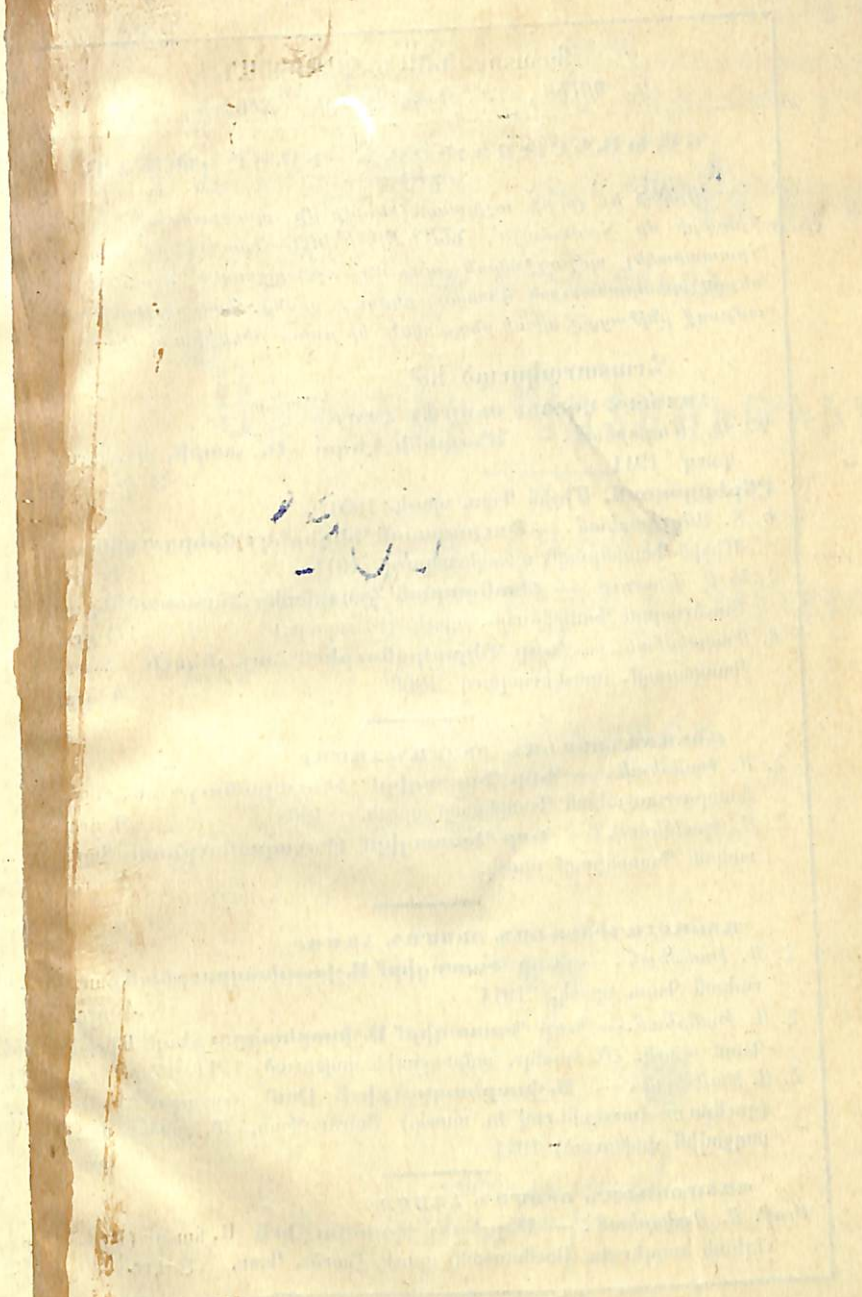

620

9(2)075

Z-17

Գրասու ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 73, Էսկի-Զասրիե ճառսէսի, 73

Ն Ա Կ Ե Բ Թ Ի Թ Ե Ա Ն Կ Ե Ս Ը Ն Թ Ա Յ Բ

Ներկայ եւ լուրջ աշխատութեամբ մը պատրաստուած որոշ ծրագրի մը համաձայն, ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ Գրասունը սկսած է հրատարակել ամբողջական շարք մը ձմարտապէս նոր մեթոդներով պատրաստուած դասագրքերու, որոնք նախակրթութեան ամբողջ ընթացքը պետի ընդգրկեն իր բոլոր ձեւերուն մէջ:

Հրատարակուած են՝

ՀԱՅՏԵՐԷ ԼԵՋՈՒՆ ՈՒՍԲԱՆ ՀԱՄԱՐ

- Գ. Ա. Մալաթեան. — Մալթեանի Լեզու Ա. տարի, պատկերազարդ 1911 3 դր. 50
- Բնօրինակ. Միջին Գաս, պատկ. 1904 5 դր.
- Ե. Տ. Անդրեան. — Բուրապանի Գեղեցիկ Բնօրինակներու Միջին Գասընթաց, պատկերազարդ 1911 5 դր.
- Հ. Ե. Զ. Ասատուր. — Թանգարան Հասարակի Հաստատման Բարձրագոյն Գասընթաց. պատկ. (Բ. սպագր.) 10 դր.
- Յ. Գալանձեան. — Նոր Գերականութիւն Հայ. լեզուի, Տար. Գասընթաց. պատկերազարդ 1908 4 դր.

ՌՈՒՍԵԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍԲԱՆ ՀԱՄԱՐ

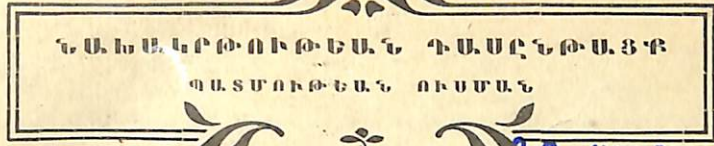
- Հ. Ա. Խանձեան. — Նոր Գասագիրք Թուարանութեան, Նախապատրաստական Գասընթաց պատկ. 1908 3 դր.
- Հ. Ա. Խանձեան. — Նոր Գասագիրք Թուարանութեան, Տարական Գասընթաց պատկ. 4 դր.

ԱՇԽԱՐՀԱՅԳՐՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍԲԱՆ ՀԱՄԱՐ

- Հ. Ա. Խանձեան. — Նոր Գասագիրք Աշխարհագրութեան Տարական Գաս, պատկ. 1911 4 դր.
- Հ. Ա. Խանձեան. — Նոր Գասագիրք Աշխարհագրութեան Միջին Գաս, պատկ. (Բ. սպագր. ամբողջովին փոխուած 1911 7 1/2 դր.
- Հ. Ա. Խանձեան. — Աշխարհագրութիւն Օտմ. Կայսրութեան (գունաւոր քարտէսներով եւ պատկ.) Բարձր. Գաս. (Բ. սպագր. ամբողջովին փոխուած) 1911 7 դր.

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍԲԱՆ ՀԱՄԱՐ

- Քրոջ. Յ. Յակոբեան. — Ազգերու պատմութիւն Ա. հասնր (Արեւելեան ազգի եւ Յունաստան) պատկ. Բարձր. Գաս. 8 դր. 50

9(2)(075)

2-17

ար

ԲՐՕՑ. Յ. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ԱԶԳԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՀԱՏՈՐ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԻՆ ԱԶԳԵՐ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍԲԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿԱՍԸՆԹԱՅԲ

1900

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԳՐԱՏՈՒՆ

Ն Շ Ա Ն - Պ Ա Պ Ի Կ Ե Ա Ն

Կ. ՊՈԼԻՍ

1911

2005 JUL 0 8

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Պատմությունը մարդկային ծագումին, ընկերություն, կազմակերպություն, բնաչրումին ու զարգացման գիտությունն է: Լոկ դիսցիպլինա էր անուններում ժամանակագրությունը, լոկ գիտությունը պատմությունը այլ էր դասարան էր Պատմության հիմունքը կազմել: Արդի հասկացությունները՝ պատմությունը դիսցիպլինա արձանագրությունն է՝ այլ անոր նպատակն է երեսն քեր էր ու բացատրել դիսցիպլինա շրջանառումն ու կապակցությունը, երեսններու պատմությունն ու հետազոտությունը, ազգերու գունագուն ժամանակներու սարքեր երկրներու մեջ ունեցած յառաջդիմությունը, եր անունը մարդկային ֆադախությունն էր կայ գործին մեջ կատարած դերն ու ազդեցությունը:

Պատմությունը գիտությունն էր ու իր մեջ կը պարունակե ֆադախության բոլոր երեսները՝ կրոնը, օրենքը, կառավարությունը, փիլիսոփայությունը, ընկերական կարգ ու սարքերը եր այն անկողն ու մարդուն գործառնությունը սահմանին մեջ գտնուած են անոր մակնություններն միևյուր մեր օրերը: Ուրեմն, այս ընդարձակ ու հոյակապ գիտությունը ընդունելու համար հիմնական տեսակետ մը պիտի է: Արդի գիտությունը սա եզրակացությունն ու պատմական ճշմարտության հանգամ է այսօր թե երեսններու հիմնական ազդակը մարդկային ընկերությունն դարձնող սկստա-

9408-57

կան պայսարե ե: Մարդուն նիզը իր սպրուսքն ձեռք բերե-
 լու հասար սեղծած ու կազմաւորած է այն բոլոր պայ-
 մանները որոնց մեջ ընկերութիւնը կ'սպրի այսօր: Մակայն
 պատմական բացատրութեան սկիզբնական պայսարի տեսակէքը
 ընդունելով հանդերձ՝ պէտք է անգիտանալ եւ մարդուն՝
 բնասխտական կազմուածքին ու մտայնութիւնը որպէս ար-
 դիւնէր դարաւոր ժողովրդականութեան: Ներդրանքիւն,
 շայնախնորքիւն ու արդարաւանքիւն անհրաժեշտ են պատ-
 մական հասկացողութեան ու նշխարիս եզրակացութեան
 համար:

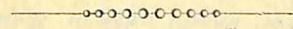
Պատմութեան նպատակն է ուսանողը պատրաստել որ-
 պէս նշխարիս ֆաղսագիւնը գիտակ ֆաղսական ու ընկե-
 րային կացութեան եւ երեւոյթներու, կար-
 ող կեանքի պայսարի դիմագրաւումիս
 եւ ընդունակ ֆաղսագիւնական պատրաստ-
 ւորութեան կատարման: Պատմութիւնը նկարագիր կը կազմե
 եւ իրաւանք Բրոք. Հոլլըր պատմութեան անգիտակները
 անուղղակիներ կը համարե:

Այս տեսակէտով է որ հրապարակ կը հանկեմ **Ա.Զ.Գ.Ե-
 ԲՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ** երեք հասրներու մեջ անկողնուած:

Մեր նպատակն է նոր ուղղութեանը
 ու նոր սեռով պատրաստուած պատմա-
 կան դասագրքերու շարք մը հայրապետ ազգային փարժա-
 րաններու համար, ասկայն պատմութեան սիրահարներէ ու
 ուսումնասիրներէ ալ բաւականութիւն պիտի կրնան գտնել
 հոն: Իւրաքանչիւր գրութի վերջ դրուած մատենագրութիւն-
 ները ուսուցիչներու եւ բանասիրներու մեծապէս պիտի
 կրնան օգտակար ըլլալ առաջնորդելու գիտեմէ պատմական
 աղբիւրներու: «Ինքնագրեցի նիւթեր»ը, նոյնպէս գեղեցուած
 անկէ գրութի վերջ, անկէստիւնի դիւրութիւն մը կ'ընծայեն

պատմական զարգացման ու հասկացողութեան ընդարձակ-
 ման: Անկէ մեկ առաջադրուած նիւթը պէտք է անպատ-
 ճառ մշակել, ասկայն ընտրուած ուսումնասիրութիւն մը
 պէտք է ըլլայ բազմակողմանի ընթերցանութեան ու հետա-
 գոտրութեան հետեւանկը եւ ո՛չ թէ օտար լեզուէ մեկ աղբի-
 րի մը բարգիւնութիւնը: Բազմաթիւ պատկերներ եւ անոնց
 ստորե տրուած բացատրութիւնները մեծապէս կ'աւելցնեն
 այս հասրներուն արժեքը:

Այս պատմական հասրներու շարքը պատրաստելու հա-
 մար այժի առջեւ ունեցած եւ գիտաւորապէս հետեւեալ
 գիրքերը West; Ancient history, Modern history. — Goodspeed;
 Ancient World. — Myers; Ancient history, Modern history. — Munro;
 Medieval history. — Whitcomb: Modern history. — Robinson;
 History of Westeon Europe. — Malet; Seignobos, Lavissee et Rambaud
 եւ բազմաթիւ որիշ պատմական գիրքեր եւ աղբիւրներ: Չեւ
 կարող չլիջասակել որ «Ա.գգերու Պատմութեան» այն առա-
 ջին հասրին պատրաստութեան համար օգտուած եւ գիտա-
 տրապէս Բրոք. Ուէտքի նոյնպայ գիրքէն: Այն բոլոր ա-
 նաւորութիւնները որ այժի կ'իյնան այս հասրին մեջ պէտք
 է վերագրել այն հետիւնակներուն որոնց եւ հետեւած եւ, եւ
 որոնցմէ ունակ ալ աշակերտած, իսկ քերութիւններու պա-
 տասխանաստութիւնը ինծի կը մնան, որոնց համար պատրաս-
 կը համարիմ ներդրանքիւն խնդրել:

ԱԶԳԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՒՒՆ

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀ

(ԱՐԵՒԵԼՔ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ)

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ն Ա Խ Ա Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ն Ե Ր

1. ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ-
ՆԵՐ . — Մարդկային ցեղի մանկութիւնը մեզ ծանօթ չէ :
Երբ մարդիկ վայրենի կենդանիներու հետ խառն կը
թափառէին անտառախիտ լեռներու վրայ և անմշակ հո-
վիտներու մէջ, և քարայրներու մէջ կ'ապրէին ցուր-
տէն ու փուքէն պաշտպանուելու համար, այն ատեն
կլիման ու երկրի բնական սահմանները կը տարբերէին
ներկայ վիճակէն : Քրիստոսէ 3000 տարի առաջ, ճերմա-
ջին անգամ պատմութեան վարագոյրը կը բացուի, Նեղոսի
և Տիգրիսի հովիտներուն մէջ կը գտնուէին ազգեր ու ժո-
ղովուրդներ, որոնք ունէին իրենց ուրոյն քաղաքա-
կրթութիւնը, արուեստը, կառավարութիւնը, կրօնը
և ուրիշ հաստատութիւններ, որպէս հետեանք անյիշա-

տակելի դարերէ ի վեր իրենց աստիճանական դարգացման :

Այն անհամար դարերը , որոնց պատմութեան մասին արձանագրութիւններ չունինք , կը կոչուին Նախապատմական ժամանակներ : Իսկ այն համեմատաբար սակաւթիւ դարերը , որոնց միջոցին մարդիկ կարողացան արձանագրել իրենց կեանքը՝ կը կազմեն Պատմական Շրջանը :

Ամենահին գրաւոր արձանագրութիւնները որ ունինք , Նեղոսի և Եփրատի հովիտներուն մէջ գտնուած են , և հազիւ Քրիստոսէ առաջ չորս կամ հինգ հազար տարուան հնութիւն մը ունին : Վերջերս կրեաէ կղզիին մէջ բազմաթիւ արձանագրութիւններ գտնուեցան , որոնց լեզուն տակաւին անծանօթ կը մնայ և որոնք նորէն հազիւ Քրիստոսէ չորս հազար տարի առաջ քան դակուած են : Իսկ ուրիշ երկիրներու մէջ ա՛լ աւելի ուշ կը սկսի պատմական շրջանը . այսպէս օրինակ՝ Յունաստանի կամ Իտալիոյ մէջ իրական պատմական շրջանը կը սկսի 800 կամ 700ին Ք . Ա . , և նոյն իսկ Հիւսիսային Եւրոպական երկիրներու պատմութիւնը հազիւ մեր թուականին առաջին դարուն կը սկսի . հետեւաբար կ'ըսենք թէ Պատմական Շրջանը՝ հինգ կամ վեց հազար տարուան պատմութիւն մը միայն կը ներկայացնէ :

2. ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԲԱՃԱՆՈՒՄՆԵՐԸ . — Թէեւ Նախապատմական Մարդուն վրայ գրաւոր յիշատակարաններ չունինք , սակայն շատ բան գիտենք անոր մասին : Վայրենի ու կիսավայրենի ժողովուրդները կը ցուցնեն մեզ թէ քաղաքակիրթ ազգերու նախահայրերը ի՛նչ կեանք ունէին :

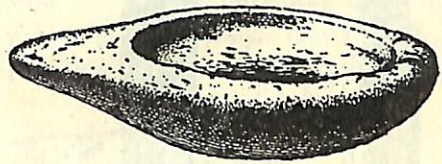
Ասկէ զատ՝ պատմական շրջանէն առաջ ապրող մարդիկ ձգած են առարկաներ , իրեր որոնցմով կրնանք իրենց

մասին մօտաւոր գաղափար մը կազմել : Գետերու եզերքը ուր անոնք ձուկ կ'որսային , այրերու մէջ ուր անոնք կը պատսպարուէին , և ի՛նչ գերեզմաններու մէջ , ուր անոնք կը հանգչին , դանուած են անթիւ ու անհամար գործիքներ , զէնքեր և ուրիշ իրեր՝ անոնց ձեռքերով շինուած : Այս իրերէն կրնանք եզրակացնել թէ ի՛նչ կ'ընէին , ի՛նչ արհեստներ ունէին նախապատմական մարդիկը :

Սովորաբար նախապատմական շրջանը կը բաժնուի դարաշրջաններու՝ նախնական մարդուն գործածած առարկաներուն վրայ հիմնուելով : Դարաշրջան ըսելով սակայն պէտք չէ հարիւր տարի հասկնանք , այլ հազարաւոր տարիներ : Այս շրջաններն են՝ 1. Հին ՔԱՐԻ ԴԱՐ (Paléolithique) . 2. ՆՈՐ ՔԱՐԻ ԴԱՐ (Néolithique) . և 3. ՄԵՏԱՂՆԵՐՈՒ ԴԱՐ .

Յ. ՀՈՒՆ ԳՐԱՎՈՐ ԳՆՆՈՒՄ . — Հին Քարի դարի շրջանին

մարդոց գործիքները բոլոր քարէն էին : Կը պարապէին որսորդութեամբ կամ ձկնորսութեամբ , կ'ապրէին այրերու մէջ եւ կամ ժայռերու ներքեւ . հաւանօրէն բաց ի շունէն , ու է ուրիշ կենդանի ընտանեցուցած չէին , և իրենց մեռելները չէին թաղեր : Մարդուն այս նախնական կեանքը անյիշատակելի դարեր աւելց :

1. — ԿԱՐՄԻ ԵՒ ՔԱՐԻ ՄԷՋ ՓՈՐՈՒՆԵՐ ԿԱՆԹԵՂ .

Այս շրջանի վերջերը մարդիկ կրակի գիւտը ըրին և

2. — ՊՈՐՓՈՆԵՆԻ ՏՈՒՄԷՆՆԵՐՈՒՆ
ՅԱՏԿԱՆՇՈՒԿՈՆ ՈՄԱՆ ՄԸ

3. — ԿԱՅԾՔԱՐԷ
ԴԱՇՈՅՆ

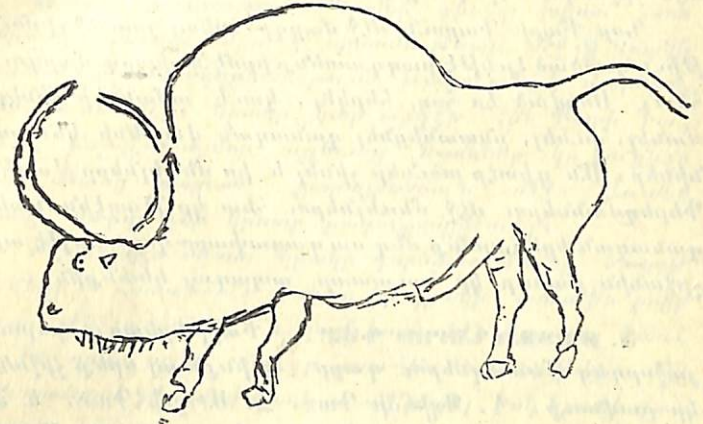

4. — ԿԱՅԾՔԱՐԷ
ՇԻՆՈՒՄԾ ՆԻՋԱԿԻ
ՄԸ ՍՈՒՐ ԾԱՅԵՐԸ

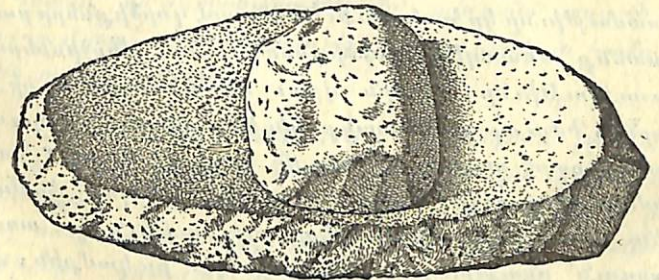
5. — ԲԷՆԱՓԱՅՏԷ ՇԻՆՈՒՄԾ
ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԻ ԳԱՒԱՆ
ՉԱՆ, ՄԷԿ ԾԱԿՈՎ

չինեցին նեա ու աղեղը: Քարէ և սպիորէ շինուած նեաեր
գանուած են նախնական մարդու ապրած վայրերէն:

6. — ՊԵՃՈՆԻ ՊԱՏԱԵՐ, ՔԱՐԻ ՎՐԱՅ ՓՈՐԱԳՐՈՒՄԾ
(Մուրի Քարայր, Տօրսօնք)

1. ՆՈՒ ՔԱՐԻ ԳԱՐ. — Հինին յաջորդեց նոր Քարի
Գարը: Այս շրջանի գլխաւոր յատկանիշն այն է որ մար-
դիկ սորված են յղկել ու տաշել քարերը, իրենց պէտք

7. — ԱՆՇԱՐԺ ԵՒ ՇԱՐԺՈՒՆ ԵՐԿԱՆԱՔԱՐԵՐ, ԵՒՈՒՄՆ ԱՂ ԽՈՒՄԱՐԷ

եղող գործիքներ և զէնքեր շինելու համար : Երբ Նոր Աշխարհը գանուեցաւ հոն բնակող Ամերիկեան Հնդկիկները այս շրջանին մէջ կ'ապրէին :

Նոր Քարի Դարուն մէջ մարդը հսկայ յառաջդիմութիւն գործած էր եթէ բազմատնեք իրմէ նախորդ մարդուն հետ : Սորված էր հող հերկել, կաւէ ամաններ շինել, մանել, հիւսել, ընտանեցնել զանազան վայրերի կենդանիներ : Ան գիտէր տուներ շինել և իր մեռելները թաղել : Գերեզմաններու մէջ մեռելներու հետ կը թաղէին նաեւ զանազան իրեր, որոնք մեզ սա գաղափարը կուտան թէ այս շրջանին մարդը կը հաւատար ասպագայ կեանքին :

5. ՄԵՏԱՂՆԵՐՈՒ ԳԱՐ . — Քարի երկար դարերուն յաջորդեց Մետաղներու դարը, որ ինքն ալ երեք շրջանի կը բաժնուի . 1. Պղինձի Դար . 2. Արդրի Դար . և 3. Երկաթի Դար : Կարգ մը ժողովուրդներ, ինչպէս Ափրիկէի Սեւերը, Քարի դարէն ուղղակի Երկաթի դարը անցան, սակայն Արեւելքի և Եւրոպայի գրեթէ բոլոր երկիրները բոլոր վերայիշեալ շրջաններէն անցան յաջորդաբար : Այս շրջանը կը խառնուի պատմական ժամանակամիջոցին մէջ ու կը շարունակուի անոր հետ :

Մետաղներու պատմութիւնը քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կը համարուի : Եթէ քարէ գործիքները բազմատնեք մետաղեայ գործիքներու հետ, վերջիններուն առաւելութիւնը միւսին վրայ անհունապէս աչքի կը զարնէ : Դժուար աշխատանք մըն էր նախնական մարդուն համար քարէ տապարով ծառ մը կտրել, և կամ հաստ արմատներու մէջը փորել նաւակ մը շինելու համար : Մինչ մետաղեայ գործիքները դիւրութիւն մը տուին մարդուն՝ բնութիւնը հնազանդեցնելու իր կամքին : Հին աշխարհի քաղաքակրթութիւնը, պատմութեան սկզբնա-

ւորութեան ատեն, հիմնուած էր մետաղներ գործածելու գիտութեան վրայ :

6. ԿՐԱԿԻ ԳՐԱՊԻ . — Կրակի գիւտը խիստ շատ կարեւոր երեւոյթ մըն է պատմութեան մէջ : Կրակի գործածութեան սկզբնաւորումը թաղուած մթութեան մէջ : Կրակը կար արդէն Հին Քարի Դարուն, ինչպէս այսօր այլեւայլ նշաններ կը ցուցնեն այդ անոնց ասպրած քարայրներուն մէջ : Առանց կրակի՝ մարդը չէր կրնար քաղաքակրթուիլ :

Թէ ինչպէս սկսաւ կրակի գործածութիւնը՝ ծանօթ չէ մեզի : Հաւանօրէն մարդը իր կրակի առաջին բոցը առաւ շէկ լաւայէ մը, և կամ կայծակէն այրուող ծառէ մը : Ինչ որ ալ ըլլայ, մարդը շատ հին ժամանակներու մէջ ստիպուեցաւ շփումով կրակ առաջ բերել : Իսկ կրակի զանազան օգտակար ծառայութիւնները աստիճանաբար հետզհետէ երեւան եկան դարերու ընթացքին մէջ, ինչպէս երեկտրականութեան գիւտը և անոր գործածութիւնը մեր ժամանակներուն մէջ : Մարդը, թերեւս պատահաբար, սորվեցաւ թէ կրակը կ'ամրացնէ կաւը, ու այսպէս բրուտ եղաւ, և կը հալեցնէ մետաղները, ու այսպէս մետաղեայ անօթներ ու առարկաներ շինել սկսաւ :

Կրակը իր օգտակարութեամբ այնքան ազդած է մարդոց վրայ, որ հին մարդիկ զայն նուիրական համարեցին ու պաշտեցին :

7. ՏՆՏՆՈՒԿԱՆ ԿԵՆՔԻ . — Մարդուն իր ասպրուտը ձեռք բերելու համար բրած ջանքը՝ կը կազմէ անսեւական պատմութիւնը : Մարդուն ասպրուտը բնակավայրէ սոսկ հացի խնդիր պէտք չէ հասկնալ : Գրականութիւնը, գիտութիւնը, արուեստը, կրօնը, կառավարութիւնը գոյութիւն ունենալու համար աշխատող-

ներու պէտք ունին, և այդ աշխատողները կը պահանջեն ոչ միայն «հաց», այլ և գիրք, թուղթ, աշխատանոց, արուեստից սրահներ, եկեղեցիներ ու դատարաններ, ուրեմն ասոնք բոլորն ալ մարդուն «ապրուստ»ին մասը կը կազմեն: Հետեւաբար մարդկային բոլոր գործունէութիւնները, առաւել կամ նուազ, կախում ունին նիւթականէն:

Իրերը ձեռք բերելու միջոցները գլխաւորապէս երկուքի կը բաժնուին, առաջին՝ զսնել իրերը և երկրորդ՝ շինել զանոնք: Ոչ-քաղաքակիրթ մարդը կը զսնել իրերը, իսկ քաղաքակիրթ մարդը կը շինէ զանոնք: Ուրեմն, նիւթական քաղաքակրթութիւնը կը կայանայ գլխաւորաբար շահ իրեր պահանջելուն և զանոնք շինել ու գործածել գիտնալուն մէջ:

Նախապատմական մարդը իր ապրուստը ձարելու ջանքին մէջ անցած է՝ 1. Որսորդութեան, 2. Զինորսութեան, 3. Հովուութեան և 4. Երկրագործութեան շրջաններէ:

Ց. ՈՐՍՈՐԳՈՒԹԱՆԿ ԵՐԶԱՆ. — Մարդուն առաջին պահանջը կերակուրն է, և նախնական մարդը որ ստրված չէր առարկաները շինել և կամ հողը մշակել, ստիպուած էր գոհանալ միայն իր գտածներով:

Եւ սակայն իր պատրաստ գտած վայրի պտուղներն ու արմատները ժամանակի մը համար միայն կը կշտացընէին զինքը, ու բաւական չէին պէտք եղածին պէս զինքը սնուցանելու. հետեւաբար Գարի Դարուն մարդը իր պէտք ունեցած աւելին հայթայթելու համար ստիպուած էր ապրիլ գլխաւորապէս որսորդութեամբ և կամ ձկնորսութեամբ:

Այն միտքն ալ յայտնուած է թէ մարդիկ նախ և ա-

ռաջ ինքնապաշտպանութեան համար ստիպուած եղան կենդանիներ սպաննել: Սակայն նախնական մարդուն մտակերութեան սկիւրը այս բացատրութենէն հետեւցնելը համոզիչ չէ՝, որովհետեւ ընդհանրապէս վտանգաւոր կենդանիներու միւսը չէ՝ որ կ'ուտուի: Թերեւս կարելի է հետեւցնել թէ վայրի կենդանիներու յարձակումը վարժեցուցած է մարդիկը անխտիր սպաննել ամէն կենդանի: Որսորդութիւնը մարդուն առաջին արհեստը եղած է:

Այս առաջին շրջանին երեւան եկած է նաեւ մարդակերութիւնը: Մարդակերները միայն պարզապէս չարագործ մարդիկ չեն, այլ չափազանց տգէտ եւ չափազանց անթիւ: Որքան ատեն որ մարդիկ չէին օգներ Մայր Բնութեան որ ան ուտեստ արտադրէր, ընտրիւնը ինքնին շատ քիչ բան կը մատակարարէր իրենց: Որսորդ վայրենի ցեղերու համար յետոյ հազար արտավար հող պէտք է որպէս զի կարենան ապրուստին շարել, մինչ նոյնքան տարածութեան վրայ մէկ միլիոնէն աւելի քաղաքակիրթ մարդիկ կրնան ապրիլ: Երբ մարդիկ բազմանալով ապրուստ չի կրցան գտնել սկսան իրար ուտել: Գաղաքակիրթ շրջաններուն մէջ ալ, սովի եւ ուրիշ աղէտներու ատեն մարդակերութիւն գոյութիւն ունեցած է պարզապէս ստիպման տակ: Մարդակերութիւնը շատ անգամ կապուած է եղած պատերազմի եւ կրօնական արտորդութեանց հետ: Սկզբնապատճառը անօթութիւնը ըլլալով, անբնական չէ՛ր որ տգէտ ցեղերը ուրիշ աւելիներու մէջ ալ հետեւէին այդ սովորութեան:

Սակայն մինչև իսկ ամենատարին վայրենիները անխտիր երար չէին սպաննել և ուտել: Ամենէն նախնական շրջանին իսկ մարդիկ կը յարգէին ընտանեկան յարկը և այս շրջանակը հեղձետէ ընդարձակուելով կազմուեցաւ ցեղը: Յեղի մը մէջ մարդիկ եղբայրներ էին ու իրենց ունեցածը իրարու հետ կը բաժնէին: Տարբեր ցեղի պատկանողները թշնամիներ էին. զանոնք կողոպտելը, սպաննելը և կամ ուտելը մեղք չէր համարուել:

Արդ, ուշադիր ըլլանք մարդկային կեանքի սկզբնաւորութեան այս շրջանի երեւոյթներուն: Մարդը երբեք իր նմաններէն

45-8076

բոլորն ալ իր ճակատագրին չի ձգեր : Մինչև և իսկ, երբ կենդանիէն շատ քիչ բարձր է, մարդ բարոյական կենդանի մը կը սկսի ըլլալ՝ եր ազատութեան սահման մը գծելով և կամ պարտականութիւններ ստանձնելով : Ուրեմն , բարոյական Բայախարութիւնը կը կայանայ պարտականութիւններ կատարելու և եղբայրութեան շրջանակը ընդլայնելուն մէջ :

Պ. ՔԱՆՈՒՄԱՌՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆ . — Ինչ որ նախորդ շրջանի համար ըստեցաւ կարելի է քիչ փոփոխութեամբ կրկնել Ձկնորսութեան շրջանին համար ալ : Զբաղումի տարբերութիւնը յառաջ եկած է բնակութեան վայրէն : Սակայն , բաշղատաբար , ձկնորսութիւնը աւելի վարպետութիւն և աւելի գործիքներ կը պահանջէ քան որսորդութիւնը , հետեւաբար այս շրջանին մարդիկ աւելի յառաջդիմած են և ընդունակ աստիճանական զարգացման : Բայց նախնական ձկնորսութիւնը , ինչպէս և որսորդութիւնը , անստոյգ միջոցներ էին ապրուստ ձեռք բերելու համար , և հետեւաբար ցեղերը ընկերային ստորին վիճակի մը մէջ կը գտնուէին : Բնական է որ շատ քիչ առեւտուր կրնար ըլլալ այս պարագաներու մէջ :

ԻԹ. ՀՈՎՈՒՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ . — Այս շրջանին՝ պատմութիւնը արդէն սկսած է : Մարդիկ տակաւին հովուական շրջանէն առաջ ընտանեցուցած էին շուները և թիւրեւս ձիերն ալ , սակայն այս շրջանին է որ կը սկսին կենդանիներ պահել ուտելիք և հագնելիք ստանալու համար : Մարդը հետզհետէ սորված է որ բազմաթիւ կենդանիներ ունենալու համար պէտք է զանոնք խնամել և ոչ թէ սոսկ սպաննել : Սկսած է նախիրներ ու հօտեր պահել զանոնք ընտանեցնելով :

Նախկին շրջանին աչքի իյնալիք քանի մը երեւոյթները դեռ կը շարունակուին : Մարդիկ կը թափառուին լեռնէ լեռ ոչ թէ իրենց սպրուստը ձարելու , այլ իրենց հօտերուն արօտավայրեր դռնելու

համար : Հաստատուեցնակ կեանքը դեռ սկսած չէ՛ , եւ ցեղերը շատ անգամ իրարու գէմ կը սլատերազմին նախընտրելի արօտավայրի մը համար : Պատերազմի ատեն բռնուած դերիները կը սպաննուին : Սակայն այս շրջանին մարդակերութիւնը վերջ կը գտնէ , քանի որ կենդանիները առատ ուտեա կը մատակարարեն մարդուն :

Անհատական հողի սեփականութիւնը դեռ գոյութիւն չունի , թէեւ ցեղը հաւաքաբար կը տիրէ համաձայնութեամբ սահմանուած արօտավայրերու : Հարստութեան դիզումը սկիզբ կ'առնէ , եւ մարդիկ կը սկսին հաւաքել հօտեր , ոսկի , արծաթ եւ թանկագին քարեր շորոնք կը յարմարին վայրերի մարդուն զարգացման քի համար ունեցած ձաշակին : Բայց այս նախնական հարստութիւնը նշանակութեան արժանի վաճառականութիւն մը չի յառաջացներ : Պատճառը , որովհետեւ նիւթերու զանազանութիւնը քիչ է , եւ հետեւաբար փոխանակութեան համար քիչ անգամ պարագաներ կը ներկայանան :

ԻԻ. ԵՐԱՐԱԿՈՐԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆ . — Այս շրջանը չափազանց կարեւոր է : Մարդիկ կենդանիները իրենց պէտքերուն գործածել սորվելէ յետոյ , հիմակ ալ կը սկսին բոյսեր մշակելու և զանոնք գործածելու իրենց պէտքերուն : Ասոր հետեւանքները խիստ բազմաթիւ և կարեւոր են : Նախ բնակչութիւնը կը բազմանայ : Այն հողը որ առաջ կ'ապրեցնէր քանի մը հովիւներ իրենց ոչխարներով , այժմ ամբողջ հասարակութեան մը ապրուստ կը հայթայթէ : Երկրորդ , մարդիկ կը դադրին թափառելէ և տեղ մը կը հաստատուին և ոչինչ այնքան անհրաժեշտ է մարդկային զարգացման որքան որոշ տեղ մը՝ բնակավայր ու հայրենիք ունենալը , որովհետեւ ատկէ է որ առաջ կուգան մարդկային նոր յարաբերութիւններ , նոր պարտականութիւններ , նոր արուեստներ և նոր հարստութիւններ :

Երրորդ հետեւանքը որ աստիճանաբար առաջ եկաւ՝ հողի անհատական սեփականատիրութիւնն է : Հողի մշակութիւնը կը պահանջէ մասնաւոր և տեւական ու-

չադրութիւնն և հետեւաբար հողին մասերու բաժանուածը անհրաժեշտ է: Շատ մը երկիրներու մէջ հողը երկրագործներու սեփականութիւնը չէր, այլ ցեղապետներու, թէեւ երկրագործը միշտ միեւնոյն հողը կը մշակէր:

Այս շրջանի ամէնէն յատկանշական երեւոյթը դերութիւնն է: Մարդիկ ալլելու չեն սպաններ պատերազմներու մէջ իրենց բռնած թշնամիները, այլ զանոնք գերիներ կ'ընեն: Դերութիւնը երկրագործութենէն շատ առաջ սկսած է, սակայն այս շրջանին է որ լայն ծաւալ ստացաւ որպէս ընկերական վեճակ մը: Հող մշակելը դժուար գործ է եւ մարդը, մասնաւորապէս նախնական մարդը, դժուար գործին սիրահար չէ: Այս պատճառով գերիներու կեանքը կը խնայեն, որպէս զի իրենք ալ գերծ ըլլան աշխատելէ:

Հարստութեան զարգացման հետ առեւտուրի հակումն ալ կ'աճի, սակայն առեւտուրի պոտենցիալները տակաւին համեմատաբար քիչ է, որովհետեւ մարդոց պահանջներն ու զանոնք գոհացնելու համար իրենց ունեցած միջոցները գրեթէ միեւնոյն են ամէն տեղ: Սակայն պէտք է նկատել թէ այս շրջանին մարդկային գաղափարները կը փոխուին եւ կամ կ'ընդարձակուին: Այս երեւոյթը կը տեսնենք իրենց օրէնքներուն եւ սովորութեանց մէջ: Մովսիսական օրէնքը լաւ օրինակ մըն է մեզի, որովհետեւ այդ օրէնքը գծուած է հովուական եւ երկրագործական շրջանի ժողովուրդները կառավարելու համար:

Նախկին շրջանին շատ մը սովորութիւններ արդէն սկսած էին գոյութիւն ունենալ կեանքի ընթացքը կառավարելու համար, եւ ատոնց մէջ կը պատահինք նաեւ շատ մը պարտականութիւններու ալ որոնք մինչեւ այսօր յարգելի են մեզի: Մարդիկ այս շրջանին՝ ա'լ հաստատուած դրացիներ դարձած են եւ պէտք ունին շատ մը կէտերու մասին իրարու հետ համաձայնութեան գալու, որպէս զի մէկը միւսին ազատութիւնը ստնակոխ չընէ: Այսպէս, ուրեմն, անհատի եւ ստացուածքի շահը մըլած է մարդիկը պարտականութիւններ ձանջնալու եւ օրէնքներ հաստատելու, եւ յարգելու զանոնք իբրեւ նուիրական պատուոյ խնդիր, նոյն իսկ երբեմն վտանգելով իրենց կեանքն ու ստացուածքը:

12. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ԲԱՅԱՆՈՒՄՆԵՐԸ. —
Սովորաբար պատմական շրջանը երեք դարերու կը բաժ-

նէին. Ա. Հին Դար, հին ազգերու ծագումէն մինչեւ Արեւմտեան Կայսրութեան կործանումը (476 Ք. Ն.). Բ. Միջին Դար, Հռոմի անկումէն մինչեւ Կ. Պոլսի առուը (1453 Ք. Ն.) և կամ Նոր Աշխարհի գիւտը (1492). Գ. Նոր Դար, Ժ.Ն. դարէն մինչեւ մեր ժամանակները:

Սակայն արդի բանասէրները պատմութիւնը երկու մասի կը բաժնեն. Ա. Շին ԱՇԽԱՐՀ և Բ. ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ: Հին աշխարհի պատմութիւնը իր մէջ կը պարունակէ գլխաւորապէս Արեւելեան ազգերը, Յոյները, Հռոմիայեցիները և Տերսոնները մինչեւ Մեծն Կարգլոսի Պետութեան վերահաստատումը (800 Ք. Ն.), ուրկէ յետոյ Նոր Պատմութիւնը կը սկսի:

Արդի ժամանակներու պատմութիւնը կը համարուի ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ որ կը սկսի Վիէնայի վեհաժողովէն (1814) և կը հասնի մինչեւ մեր օրերը:

Ամփոփում. — Այն անհամար դարերը, որոնց պատմութեան մասին արձանագրութիւններ չունիմք, կը կոչուին նախապատմական ժամանակներ: Իսկ այն սակաւաթիւ դարերը՝ երբ մարդիկ սկսեց իրենց կեանքի արձանագրութիւնները պահել, կը կերպայցնեն Պատմական շրջանը:

Պատմական շրջանը կը սկսի հիւնդ կամ վեց հազար տարի առաջ: Նախապատմական ժամանակները երեք շրջանի կը բաժնուին՝ 1. Հին Քարի Դար. 2. Նոր Քարի Դար և Մետաղներու Դար: Հին Քարի դարուն մարդիկ կրակը գրասել: Կրակը ֆաղափակրորութեան գլխաւոր ազդակներէն մին եղած է եւ հիւն մարդիկ կը պաշտէին զայն:

Նիւրախակ ֆաղափակրորութիւնը՝ կը կայանայ գլխաւորապէս շահ իրեր պահակելու եւ զանոնք շինել ու գործածել գիտելու մեջ:

Մարդը իր սարուսը ճարտու ջանքիս մեջ սնկած է հետեւեալ շրջաններէն՝ 1. Որսորդութիւն 2. Ձկնորսութիւն 3. Հովուութիւն եւ 4. Երկրագործութիւն:

Մասնախօսութիւն. — Դժբաղդաբար Հայերէն լեզուով գիրքերու սլակասութեան սլատճառաւ ստիպուած ենք ֆրանսերէն, դերմաներէն եւ անգլիերէն գիրքերը միայն յիշել այս հատորին մէջ: Մատենագրութիւնը գլխաւորաբար ուսուցիչներու եւ բարձրագոյն վարժարաններու ուսանողներու ուսումնասիրութեան առաջնորդ պիտի ըլլայ:

Keary, *The Dawn of History*. — Lubbock, *Prehistoric Times*. — De Luce, *Work and workers Long Ago*. — Joly, *Man Before Metals*. — Chaillu, *Viking Age*. — Mason, *Woman's Share in Primitive culture*. — Spencer, *Ceremonial institutions*. — Driault, *Histoire de la Civilisation*. — Taylor, *The Origin of the Aryans*.

Խնդրելի նիւթեր. — 1. Ի՞նչ է քաղաքակրթութիւնը. — 2. Նկարագրէ մարդուն կեանքը Քարի դարէն մինչեւ Երկաթի դար. — 3. Ի՞նչ ցեղեր կը ճանչնաս որոնք հալուական կեանք ունին. նկարագրէ անոնց վարքը, բարքը եւ սովորութիւնները. — 4. Ի՞նչ գիտես քեզի ծանօթ երկրագործ համայնքի մը կեանքի մասին. — 5. Նկարագրէ մարդկային ցեղի բաժանումները, ծագումն ու պատճառները:

ՍԵՒ ՅԵՂ (Երովպիական կամ Ն.Կրօ)	}	Կեդրոնական և Հարաւային Ա. Բրիտանի մէջ բնակող ցեղեր և Ժողովուրդները:		
ԴԵՂԻՆ ՅԵՂ (Մոսկովեան կամ Տուրանեան)		}	1. Չինացիք, ճարմնացիք և Արեւելեան Ասիոյ նման ցեղերը:	
	2. Թափառական ցեղեր (Թաթարներ, Մոնղոլներ ևն.) որոնք կը բնակին Հիւսիսային և Կեդրոնական Ասիոյ և Արեւելեան Ռուսիոյ մէջ:			
	3. Թուրքեր, Մաճառներ կամ Հունգարացիներ, Ֆինլանդացիներ, Պարսեր և ուրիշներ որոնք կը բնակին գլխաւորաբար Եւրոպայի մէջ:			
	}	Քամեան	{ Եգիպտացիք Լիբեանք (արդէ Պերպերներ)	
		}	Սեմական	{ Բաբելոնացիք Ասորեստանցիք Եբրայացիք Փիւնիկացիք Արամեանք Արաբացիք
ՃԵՐՄԱԿ ՅԵՂ (Կովկասեան)	}		Ասիական	{ Հնդկներ Մարեր Պարսիկներ Հայեր
		}	Գասական ժողովուրդներ	{ Յոյներ Հռոմայեցիներ
			}	Արիական կամ Հնդեւրոպական
	}	Տեւտոններ		{ Գերմանացիք Անգլիացիք Շուէտացիք Նորուեկիացիք
		}	Սլաւներ	{ Ռուսեր Լեհացիներ Պոհոնիացիներ Պուլկարներ Սերպեր, եւայլն
ԿԱՐՄԻՐ ՅԵՂ (Ամերիկեան)	}		Ամերիկայի Հնդկներ	

Մ Ս Ս Ն Ա.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

Գ Լ ՈՒ Ն Բ.

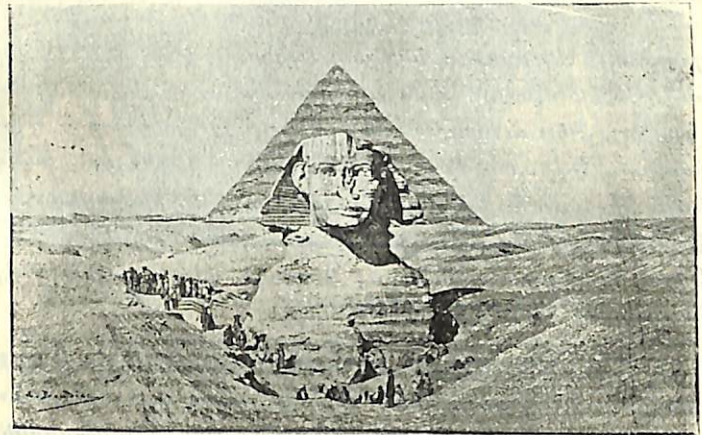
Ը Ն Դ Շ Ա Ն ՈՒ Ր Ա Կ Ն Ա Ր Կ

13. ՀԻՆ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԳՈՒՏՏԸ. — Մինչևեզ դար մը առաջ շատ քիչ բան ծանօթ էր Արեւելքի հին պատմութեան մասին: Համառօտ ծանօթութիւններ կը գտնուէին Հին Կտակարանի մէջ և քանի մը մանրամասնութիւններ ալ Յունական մատենագիրներու մէջ: Նեղոսի հովտին մէջ գտնուած էին քարերու վրայ փորագրուած հին արձանագրութիւններ, սակայն ոչ ոք կարող եղած էր զանոնք կարդալ:

Յետոյ, գրեթէ 1800ին երբ Նաբոլէոնի զինուորները Եգիպտոսի մէջ բերդի մը հիմը կը դնէին, ոգորկ սեւ ժայռ մը գտան, որուն վրայ երեք տեսակ գրութիւններ կային. մէկը Յունարէն գրուած էր, միւսը հին եգիպտական նշանագրերով, երրորդը վերջին ժամանակի եգիպտական գրով, որ նոյնպէս մոռցուած էր: Յրանսացի բանասէր մը, Շամբօլիօն, ենթադրեց թէ այս երեք գրութիւնները միեւնոյնն էին, միեւնոյն պատմութիւնը և միեւնոյն բառերը կը պարունակէին: 1822ին իր ենթադրութիւնը իրականացաւ, և Յունարէնի օգնութեամբ յաջողեցաւ կարդալ միւս երկու արձանա-

գրութիւնները: Այսպէս կարողացաւ պատրաստել բանալի մը, որով կարելի դարձաւ հին եգիպտական նշանագրերը կարդալ. քիչ յետոյ միեւնոյն մէթոտով կարելի եղաւ հին Ասորական բեւեռագրերն ալ պարզաբանել:

Նախ կարդալու շատ քիչ բան կար. բայց հետզհետէ հետաքրքրութիւնն աւելցաւ, և գրեթէ 1850 ին բանասէրները սկսան պեղումներ կատարել Արեւելքի մէջ: Հին մոռցուած քաղաքներու մնացորդները, անսպասի աւազներու և կամ քարի ու կղմինաորներու տակ

8. — ԿԵՉԷԻ ՄԵ՛Ս ՍՓԻՆՔՍԸ ԵՒ ՔԷՓԵՐԷՆԻ ԲՈՒԹԵԸ

թաղուած՝ գտնուեցան: Անոնցմէ շատերը պապիրոսի դրագարաններ կը պարունակէին: Ասոնցմէ մաս մը արդէն թարգմանուած են, և 1880էն ի վեր սկսած են նիւթ մատակարարել նոր պատմական ուսումնասիրութեանց: Պեղումները դեռ կը շարունակուին և գտնուած բազմա-

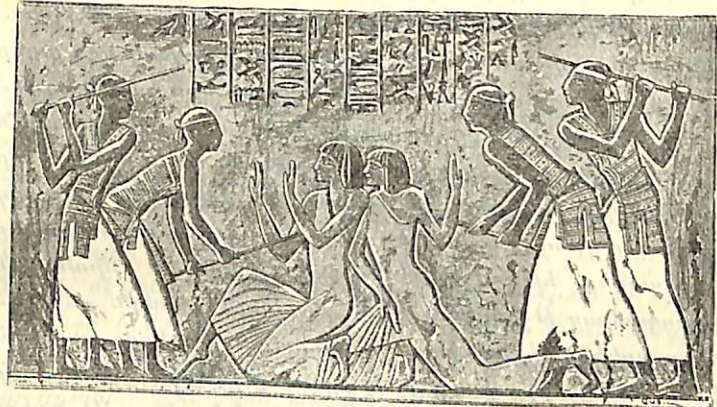
Թիւ արձանագրութիւնները ամբողջովին կարգացուած չեն, սակայն շատ բան կարելի եղած է ձեռք բերել լուսաբանելու համար հին պատմութիւնը:

14. ՆԻՐԻ ԱՆՊՐՈՆՆԵՐ. ՆԵՂՈՍ, ՆՓՐԱՏ ԵՒ ՍԵՌՅԱ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒՈՂ ՃՍՄՐԱՆ.— Քաղաքակրթութեան առաջին կեդրոնները եղած են Նեղոսի և Նփրատի հովիտները: Նփրատի հովիտին մէջ վայրի ցորենը և դարին առատ ստեստ կը մատակարարէին մարդուն՝ առանց անոր կողմէ աշխատութիւն թափուելու: Նեղոսի հովիտն ունէր իր արձաններն և ուրիշ պատկերներ: Այս շրջանակներու մէջ բնակչութիւնը շտացաւ և մարդիկ ստեստէն զատ սկսան ուրիշ բաներու ալ ուշագրութիւն դարձնել: Եգիպտոս և Քաղղէաստան իրարմէ 800 մղոն հեռու էին միայն, սակայն որովհետեւ ուղիղ ճամբաներ չկային՝ հեռաւորութիւնը աւելի կը շատնար: Միակ ճամբան Եգիպտոսէն Քաղղէաստան կրթալու համար եռանկիրն էր կը կազմէր: Հիւսիսային Եգիպտոսէն պէտք էր անցնէին Սուրիոյ բարձրաւանդակ լեռները մինչև Նփրատի վերին ափունքը, և անկէ զէպի վար իջնէին հեռեւելով այդ գետին:

15. ՆԳՒՊՏՈՍԻ ԵՒ ԳՍՂԳՆԱՍՏԱՆԻ ԿՂԶՈՒՅՈՒՄԸ.— Քաղաքակրթութիւնը շատ կանուխ սկսաւ Չինաստանի և Հնդկաստանի մէջ. բայց այս երկիրները շատ հեռու էին Քաղղէաստանէն, և անկէ բաժնուած ըլլալով ընդարձակ անապատներով և բարձր լեռներով:

Ափրիկէի մէջ մինչև Հռոմէական տիրապետութիւնը, Եգիպտոսէն զատ ուրիշ քաղաքակրթութիւն չկար, քանի որ հաշուի չառնանք Հապէշիտտանի հարաւային կողմը: Հապէշիտտանցիները կարծէ կէն ու պատեւազմասէր, և այնպէս կ'երեւի թէ Եգիպտական քաղաքա-

կրթութիւնը իր սրտ ազդեցութիւնն ունեցած էր հոն. սակայն Եգիպտոսի և Հապէշիտտանի մէջ կը գտնուէր գետերով և բարձր ու անանցանելի քարաժայռերով կտրուած անապատ մը, ուրիշ բանակ մը չէր կարող անցնիլ, և որ տասներկու օրուան ճամբայ էր: Եգիպտոս իր փառքի օրերուն վախ մը չունէր այս երկրէն: Եգիպ-

9. — ԵՐԿՈՒ ՀԻՅԻԹ ԼԵՏԵՍՆԵՐՈՒ ԳՍՆԱԿՈՓՈՒՄԸ

Եգիպտացի գիւնուրներ գետի շուրջ կը կրկնուէին, որով կը գտնուէին թաղանթի երանակով, իրենց բաւակիկն վրայ սեղեկութիւններ տար կամար: Հիւսիսէն կապուսը կարուս պարեգոս մըն և, շնորհիւ կարուս կործին վրայ մեկ ուսին վրային միւս ուսին տակը:

տոսի արեւմտեան կողմը կը գտնուէր Լիբեան անապատը որու մէջ թափառող ցեղերը չէին կարող սեէ կերպով նեղութիւն պատճառել Եգիպտոսին: Հիւսիսային և Արեւելեան կողմէն Եգիպտոս պաշտպանուած էր Միջերկրական և Կարմիր ծովերով, որով միայն մէկ ճամբայ մը բաց կը մնար զինքը Ասիայի հետ կապող:

16. ՄՈՒՐԻՈՅ ԿԱՐՆԻՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Սուբիա միակ երկիրն էր, միակ ճամբան Քաղզէաստանն ու Եգիպտոսը իրարու միացնող, և այդ պատճառով էր որ այդ երկիրը դարձած էր առեւտուրի և երկու կառավարութեանց պատերազմի կեդրոնը:

Սուբիա պատերազմատէր ժողովուրդներու շտեմարանն էր: Հոս կը բնակէին Փիւնիկեցիները, Եբրայեցիները, Հիթիթները (Քետացիք), Քանանացիները, Փղշացիները և ուրիշ բազմաթիւ ցեղեր: Առհասարակ այս բոլոր ժողովուրդները հարկատու էին Եգիպտոսին կամ Քաղզէաստանին, և իրենց քաղաքակրթութիւնը այս երկիրներէն ընդունեցին: Հակառակ այն վտանգաւոր դիրքին, ուր այս երկիրը կը գտնուէր Ասիան և Ափրիկէն միացնող ճամբուն վրայ, կարող էր Սուբիա իր անկախութիւնը պահպանել եթէ միայն իր ժողովուրդները միանային հասարակաց թշնամիին դէմ: Սակայն գետերն ու լեռները երկիրը հինգ-վեց անհաւասար մասերու բաժնած էին, ամէնն ալ փոքր և իրարու թշնամի: Անգամ մը սակայն, երբ իր դրացի այս երկու մեծ պետութիւնները տկարացան, Սուբիական անկախ թագաւորութիւն մը առաջ եկաւ, ինչպէս Հրէական թագաւորութեան օրով:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

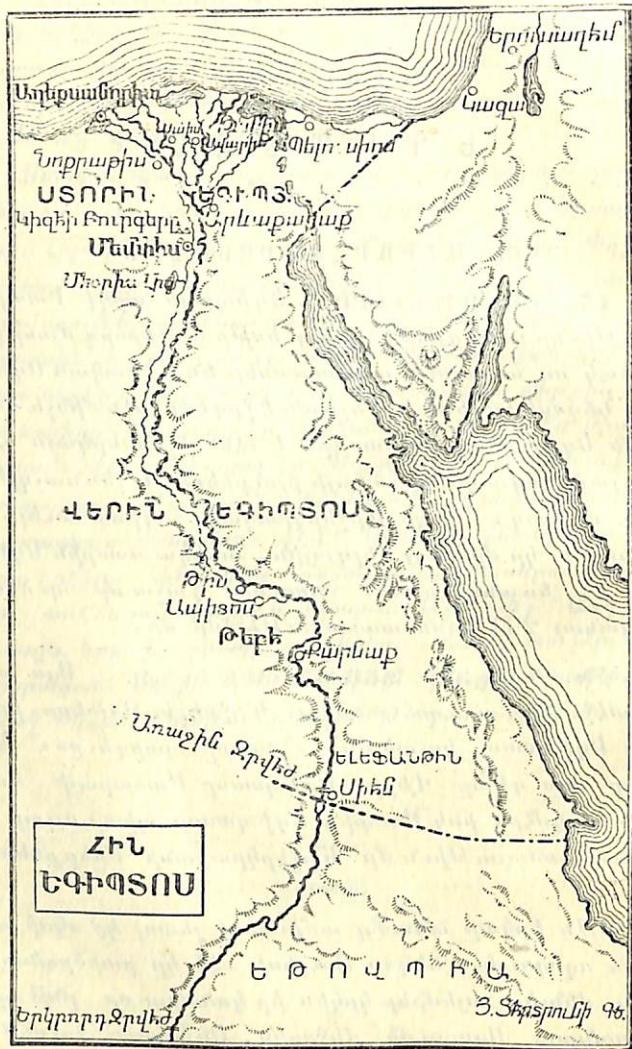

Ս. Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

17. ՄԱՀՄԱՆԵՆԸ.— Եգիպտոս արդի Իտալիոյ մեծութիւնը ունի գրեթէ, բայց Եօթր ութերորդ մասը ընդարձակ ու աւազուտ անապատներ են: Իրական Եգիպտոսը՝ Նեղոսի հովիտը և Տելլեան էջովէժներէն մինչև ծով: Վերին Եգիպտոսը հովիտ մըն է 600 մղոն երկայն և 10 մղոն լայն, ովտախ մը ամայի բլուրներու և լեռնաշղթաներու մէջտեղ: Դէպի Միջերկրական հովիտը աւելի կը լայննայ և կը միանայ Տելլեային, ախկա ստորին Եգիպտոսն է, եռանկիւնաձև հարուստ դաշտ մը որ ծովին կը միանայ 200 մղոն տարածութեամբ մը:

18. ՆԵՂՍԻ ՆԵՄԱՆԵՆԸ.— Այս հովտին մէջ քիչ անգամ անձրև կ'իջնէ և Յոյները իրաւամբ Եգիպտոսը կոչած են՝ «Նեղոսի պարզեւր»: Եթէ չըլլար այս գետը Վերին Եգիպտոսը Սահարայի մասը պիտի կազմէր, իսկ Ստորին Եգիպտոսը պիտի ըլլար աւազուտ ամալութիւն մը Միջերկրականի եղիւքներուն վրայ:

Ութն երկար անամպ ամիսներէ յետոյ կը սկսի տալ ընկան սղողումը: Նեղոս Յուլիսի մէջ կը բարձրանայ և հաղիւ մինչև նայեմբեր կրկին իր կանոնաւոր ընթացքը կը ստանայ: Ողտումի միջոցին, Եգիպտոս ջուրով կը ծածկուի, հոս ու հոն ջուրերէն դուրս կը տեսնուին

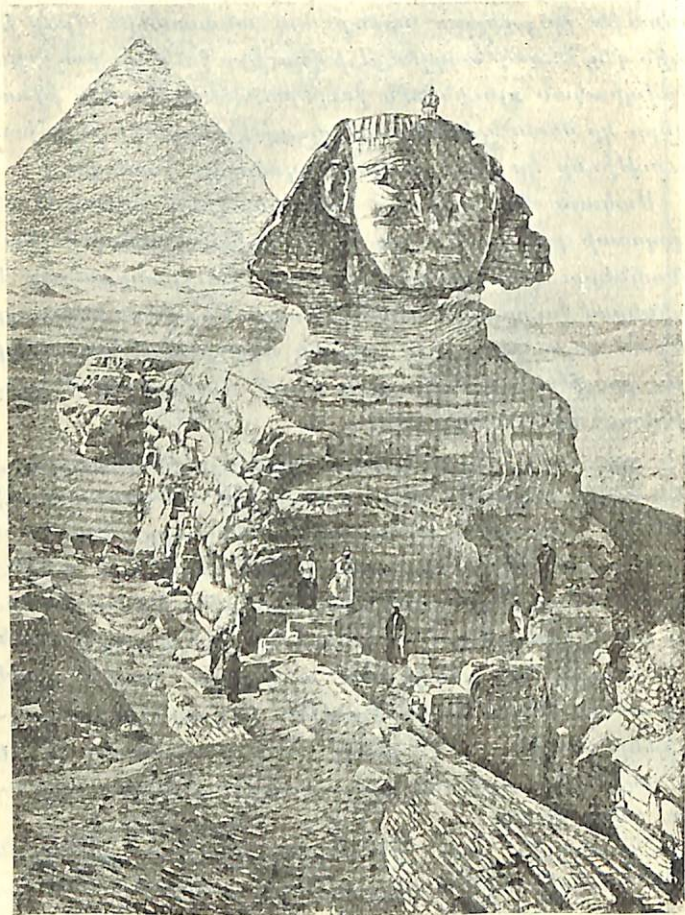
10. — ՀԻՆ ԶԵՆԿԱՏՈՍԻ ՔԱՐԿԵՆՆԵՐ

քաղաքներ և գիւղեր, բարձր շինուած ճանապարհներ որոնք քաղաքներն իրարու կը միացնեն: Հեռուէն կը տեսնուին բուրգերը, որոնք այդ տեսարանին վրայ կը նային վեց հազար տարինեքէ ի վեր: Երբ ջուերը քաշուին, Նեմուպիական ըլուրներէն ջուերուն հետ միասին իջնող հողերը կը մնան երկրին մակերեւոյթին վրայ, և այդ խոնարհութիւնը կը բաւէ ամբողջ եղանակին համար:

Սակայն մարդիկն ալ իրենց բաժինն ունեցած են Եգիպտոսի բարգաւաճման մէջ: Նախապատմական ժամանակներու բնակիչները սորված էին ջրանցքներով և լճակներով ջուրը բաժնել ամէն կողմ: Ուսումնական եղանակը այնքան կատարեալ էր, որ հին Եգիպտացիներն աւելի արտադրութիւն ունէին քան արդի Եգիպտոսը Անգլիացիներու գրաւումէն վերջ:

19. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. ԹԱԳԱՆՈՒՄՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԿԱՑՈՒՄԸ. — Եգիպտոսի մէջ գտնուած ամենահին արձանագրութիւնները Բրիտտոսէ առ առաւելն 5000 տարի առաջուան հնութիւն ունին: Այդ ժամանակ կ'երեւի թէ քաղաքակրթութիւնը բաւական առաջ գացած էր, սակայն պեղումները ցոյց կուտան թէ հոն աւելի հին բնակիչներ ալ կային, որոնք քարէ շինուած անօթներ կը գործածէին, և վայրենի սովորութիւններ ունէին: Թէ քանի՞ հազար տարիներ տեւեց այս նախնական շրջանի քաղաքակրթութիւնը, որոշակէս չենք գիտեր:

Հաւանօրէն շատ հին ժամանակներուն զանազան ցեղեր Նեղոսի հովիտը լեցուեցան, որովհետեւ հոն ուտեստը առատ էր: Զանազան ցեղերու՝ պայքարներն ու անոնց իրարու հետ խառնուիլը առաջ բերաւ զօրաւոր ժողովուրդ մը: Կրնայ ըլլալ նաեւ որ Ասիայէն արշաւողներն իրենց հետ բերին Եգիպտոսի քաղաքակրթութիւնը: Շատ

11. — ՄԵՏ ՍՓԻՆԳՍԸ ԵՒ ԹՈՒԹՄՈՍԻ Պ. Ի ՄԵՆԵՍԿԸ

մը փոքրիկ պետութիւններ առաջ եկան : Մեմփիս հիւսիսային կողմը և Թէփէ Նեղոսի վերին եզերքները հիմնուած , իրարու մրցակից երկու ամենամեծ քաղաքներ եղան : Դարեր տեսող կռիւներէ յետոյ Մեմփիսի իշխան Մենէս իր շրջանակին մէջ գտնուող փոքրիկ իշխանապետութիւնները միացուց, և կազմեց թագաւորութիւն մը Ստորին Եգիպտոսի մէջ : Նոյն կերպով Թէփէ Վերին Եգիպտոսի թագաւորութեան մայրաքաղաք դարձաւ : Վերջէն այս երկու թագաւորութիւնները միացան և վերջին ժամանակի Եգիպտացիները Մենէսը ամբողջ երկրին առաջին թագաւորը կը համարէին :

Նեղոս, որ Եգիպտոսը իրապէս երկիր մը դարձուցած է, մեծ նշանակութիւն ունէր նաև պետութեան կազմութեան մէջ : Տարեկան հեղեղներուն կանոնաւորումը նախկին ժողովուրդի նասարակական կեանքին առանցքը կը կազմէր : Դրացի գիւղերը ջուրէն իրենց մասը ստանալու համար չարունակ պայքարի մէջ էին իրարու հետ , մինչև որ գործակցութեան վարժուեցան : Շատ մը հին արձանագրութիւններ կը ցուցնեն այս հին պայքարները . սակայն այս թշնամութիւնները , այսինքն իրարու ջրամբարները քանդելը , թումերը խորտակելը և այլն փաստակար էին ընդհանուր շահին , և մարդիկ չուսով սովբեցան իրենց շահերը միացնել : Համաձայնութեան և քաղաքական միութեան առաջին օրրանը , ուրեմն , Նեղոսի հովիտն եղաւ :

Ռ. ԺՈՂՈՎՈՒԲՈՒ, ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, ՔԱՂԱՔԱԿՐՈՒԹԻՒՆ

ՉԹ. ԱՆՃԱԿՉՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Հաւանականաբար շատ ցեղեր իրենց արիւնը խառնեցին հին Եգիպտական ցեղին հետ , բայց պատմութեան սկզբնաւորութեան ժամանակ

անոնք արդէն լուծուած էին միակ ցեղի մը մէջ, որ իր տիպարը պահած է մինչեւ մեր օրերը:

Ազնուականները և հասարակ ժողովուրդը ֆիզիքայէս իրարմէ բաւական կը տարբերէին: Մտմաներ ու արձաններ կը ցուցնեն թէ ազնուականները բարձրահասակ էին, կորովի կազմուածքով, մինչ ստորին դասակարգը կոշտ դէմք մը ունէր և աւելի մտտ էր: Պատմական ժամանակներու ընակչութեան թիւը հինգ միլիոնէն եօթը միլիոն կը հաշուուէր: Հերոդոտոս կ'ըսէ թէ Եգիպտոսի մէջ քսան հազար աւաններ կամ գիւղեր կային:

Չ1. ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԳՆԱՍԿԱՆԱՐԿՈՒՄ ԵՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. — Տեսականապէս թագաւորը կամ Փարաւոնը երկրի ժողովուրդին բացարձակ տէրն էր, և հողի բացարձակ սեփականատէրը: Իրականին մէջ սակայն, այս իշխանութիւնը սահմանափակուած էր քուրմերու իշխանութեամբ: Հողին մէկ մասը կը գրանուէր թագաւորին ձեռքը, որ կը ժշակէր զայն գերիներու միջոցաւ. բայց մեծագոյն մասը ազնուականներու ձեռքը կը գտնուէր: Ազնուականներն ալ ատոր փոխարէն պարտաւոր էին վճարել հողին արտադրութեան մէկ մասը, և պատերազմի ատեն տալ որոշ թիւով զինուորներ: Ազնուականը իր հողերուն վրայ բացարձակ տէր էր: Իր ձեռքն էր արդարութիւնը, կրնար ատուքեր դնել և ժողովուրդէն զինուորներ առնել: Թագաւորի նման իր հողին մէկ մասը ինք կը մշակէր գերիներու միջոցաւ, իսկ մնացեալ մասը կուտար փոքրիկ ազնուականներուն, որոնք իրեն հանդէպ այն պարտաւորութիւնն ունէին, ինչ որ ինքը թագաւորին հանդէպ ունէր: Իրեթէ հողին մէկ երրորդ մասը կուտուէններուն կը պատկանէր: Ժամանակի ընթացքին մէջ այս հողերը քուրմերու սեփականութիւնը դարձան: Այս քուրմերը ոչ

միայն աստուածներու պաշտօնեաներ էին, այլ և ուսուցիչներ, բանասէրներ, և ուսման պահպաններ: Անոնք նոյնպէս ժամանակցութիւն ունէին կառավարութեան մէջ, և ազնուականներէն աւելի ազդեցիկ էին:

Հողը կը մշակուէր գիւղացի դասակարգին կողմէ: Գիւղացիներէն ոմանք հողը կը վարձէին, իսկ խոշոր մեծամասնութիւն մը ստիպուած էր օրը օրին աշխատել ազնուականներուն համար: Ասոնք իրենց ազատ կամքը չունէին: Ինչպէս որ ազնուականը Փարաւոնի իշխանութեան տակ կը գտնուէր, և փոքրիկ ազնուականները աւելի մեծերուն, այնպէս ալ հողագործները պաշտպանի մը իշխանութեան տակ պիտի գտնուէին, հակառակ պարագային կրնային զո՞ դառնալ զօրաւոր թշնամիի մը:

Բաղաքներու մէջ կը գտնուէր միջին դասակարգը՝ վաճառականներ, խանութպաններ, բժիշկներ և արհեստաւորներ: Ասոնցմէ վար դասակարգը կը կազմէին արհեստ չգիտցող գործաւորները: Գերի դասակարգը շատ մեծ թիւ մը չէր կազմեր: Եգիպտական ընկերութեան մէջ իրական դասակարգ չկար Հնդկաստանի նման: Տղան սովորաբար կը հետեւէր

12. — ՉԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵ

իր հօր արհեստին, բայց արգելք մը չկար ուրիշ դասակարգի մը արհեստին հետեւելու: Երբեմն ազգաւ խաչնարածի մը տղան կրնար հարստանալ և իշխանութիւն ձեռք բերել:

Այս յառաջգիրմութիւնը կը տեսնուէր սովորաբար դպիրներու (scribe) վրայ: Այս դպիր դասակարգը կազմուած էր գլխաւորաբար միջին և ստորին դասակարգի տղաքներէ: Ասոնցմէ շատերը պարզ գրագիրներ էին: Ոմանք կրնային այնքան յառաջանալ որ քարտուղարներ ու մատակարարներ կը դառնային ազնուականներուն, և հետզհետէ Փարաւոնի ծառայութեան մէջ կը մտնէին: Այսպէս աստիճանաբար ասոնցմէ առաջ եկաւ ազնուականներու նոր դասակարգ մը:

Յոյները՝ Եգիպտացի գինւորներն առանձին դասակարգ կը համարէին, սակայն Եգիպտական գինւորութիւնը ժառանգական չէր և բոլոր դասակարգերն ալ գինւոր կուտային: Իւրաքանչիւր գինւոր փոքրիկ ազարակ մը ունէր, տուրք չէր վճարեր, և այն ատեն միայն զէնք կը վերցնէր երբ պէտք կար:

Նոյն գէս կային պաշտօնեաներու դասակարգ մը, որոնք ունէին իրենց առանձին առանձին աստիճանները:

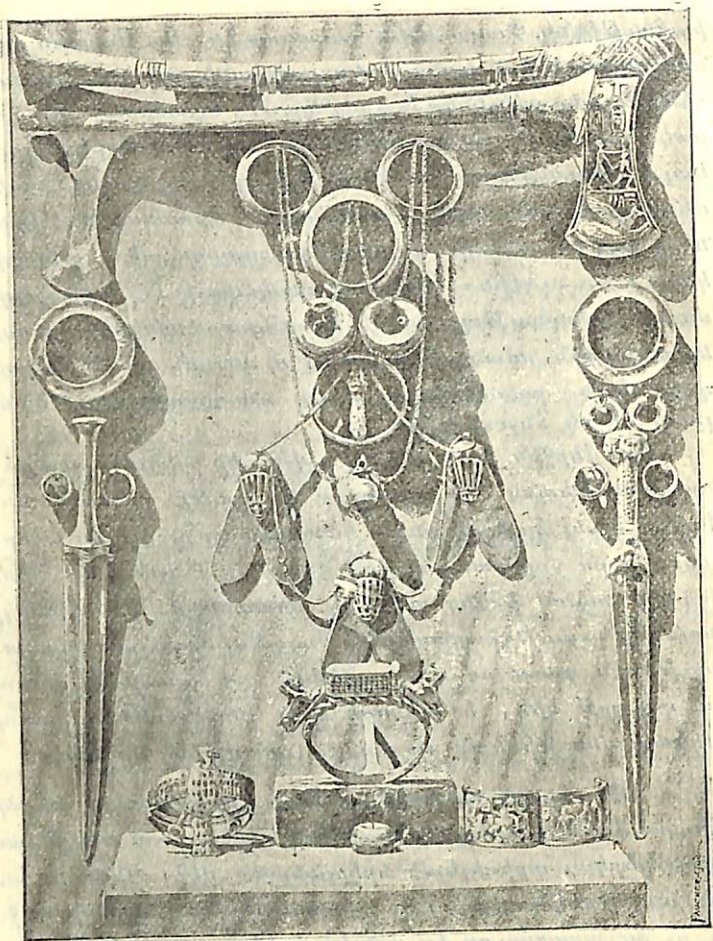
Մինչև և՛ դարը Գ. Ա. Եգիպտացիներ դրամ չունէին: Բոլոր առեւտուրը կը կատարուէր փոխանակութեան միջոցով, և թագաւորին բոլոր եկամուտները կը նշանակէին իրենց տեսակներով, այսպէս ոչխար, ցորեն, զինի, իւզ, մետաղ, գոհարեղէն, և այս բոլոր բաներու համար առանձին առանձին պաշտօնեաներ կային: Իրենց հարստութեան համեմատութեամբ նոյնքան պաշտօնեաներու պէտք ունէին ազնուականները:

Այսպէս եգիպտական ընկերութիւնը կազմուած էր. Ա. Ծնունդով ազնուականներէ, Բ. Քուրմերէ որոնց իշ-

խանութիւնը Փարաւոնին հաւասար էր, Գ. Ստորին ազնուականութեան որոնք իրենց արժանիքով բարձրացած էին, ինչպէս բժիշկներ և գորգներ, Դ. Արտօնեալ գինուորականներէ, Ե. Ամէն աստիճանի պաշտօնեաներէ, սկսեալ Փարաւոնի ծառայութեան մէջ գտնուող փոխարքայէն մինչև աննշան հարկահաւաքները: Արձանագրութիւնները ցոյց կուտան որ այն բոլորն ալ զբաղուած ու զուարթ կեանք մը ունէին: Միջին դասակարգին մէջ՝ որ կազմուած էր խանութպաններէն և արհեստավորներէն, ոմանք երջանիկ էին, ոմանք թշուառ: Իսկ բազմանդամ երկրագործական դասակարգը միւս դասակարգերու ծանր լուծին տակ ճնշուած էր:

Այս վերջին դասակարգին վիճակը արեւելեան բրնձնագետութեանց մէջ հաւասար էր գրեթէ գերութեան: Իրենց վրայ կը ծանրանան խստօրէն արքայական տուրքեր, զորս պարտական էին վճարել, մինչև իսկ, փոխարէն տալով իւրենց անձն ու ընտանիքը: Այս վիճակը նոյնն էր նաեւ Եգիպտոսի մէջ: Բայց Եգիպտական գրակալութեան դատելով գիւղացիները առ հասարակ անհոգ ու զուարթ էին, և նոյնիսկ կար բնակչութեան խոշոր մեծամասնութիւն մը որ բարգաւաճ վիճակ մը ունէր:

22. ԿՆՈՋ ԳՈՐԿԸ.— Կնոջ դիրքն աւելի բարձր էր քան Յոյն քաղաքակրթութեան մէջ և շատ աւելի լաւ քան ներկայ արեւելեան երկիրներուն մէջ: Կինը իր աւուսնոյն ընկերակիցն էր, փակուած չէր հարէմի մէջ, և ոչ ալ պարտաւոր էր մինչև երեկոյ անական գործերով զբաղիլ: Ընդհակառակն շատ անգամ իր ամուսնոյն հետ հասարակային արարողութեանց կ'երթար: Օրէնքի առաջ հաւասար իրաւունքներ կը վայելէր, և երբեմն ալ թագուհիներ-գահ կը բարձրանային: Կային կիներ որոնք իրենց զաւակներն ու ամուսինները կը մղէին աւելի բար-

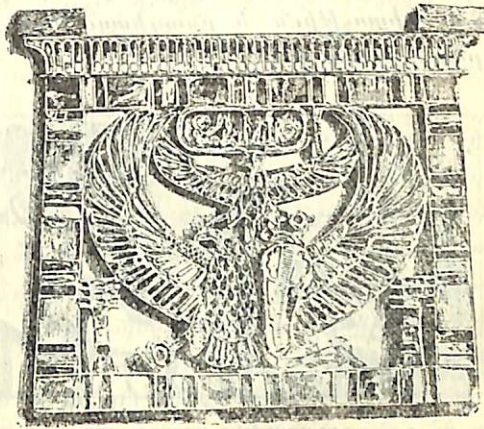
13. — ԿԵՂԵՎԻ ՄԻԻՔԵՂԵՎԻ ՄԻՋ ՊԱՆՈՒՅՐ ԱՆՉՈՏՊՈՒ Ա. ԹԱԳՈՒ-
ՆԻՐԻ ԳՈՂՉՈՐԵՎԻՆՆԵՐԻ ՈՒ ՋԻՆՔԵՐԸ

Կացիներ ու դաշոյներ բազումիին կնիք և մասանի մը որու վրայ ափիմֆաներ կան. նուրակազարդ մասանիներ, օղակներ, ապարանջաններ, սակի շորաներէ կախուած մեղաներ: Աջ կողմի դաշոյնին ձեւը միւնչիւ այսօր կը գտնուի Սուրբոյ մէջ:

ճրանալու: Մինչև մեր ժամանակները, ՚ին երկիրներէն և ոչ մէկուն մէջ գոյութիւն ունէր այն ընտանեկան երջանիկ կեանքը որ կար եգիպտոսի մէջ:

ՉՅ. ԱՐԷՆԱՏՆԵՐ.— Եգիպտոսի մէջ կային որմնադիրներ, ջուլճակներ, դարբիններ, սակերիչներ, սղոնձագործներ, կահագործներ,

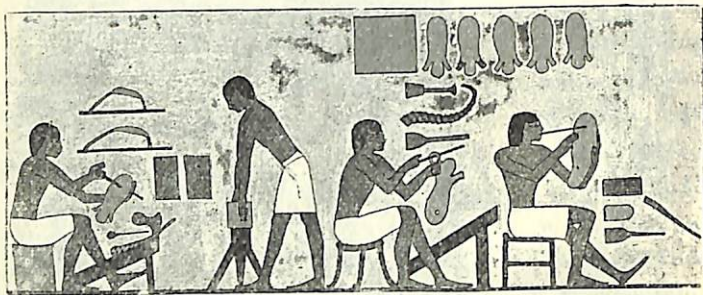
բրուաններ, կօշկակարներ, դերձակներ, դինագործներ և այլն: Ասանց մէջ շատերը հանճարեղ ձեւագործներ ունէին, և ումանց գործելակերպը մեզի անծանօթ է ՚իմա: Մասնաւորապէս ՚իւսուածքները այնքան նուրբ են, որ արժանի են մեր ՚իացումին: Գոհարեղէններ կը շինէին ապակիներէ, այնքան յար և նման իրականին, որ կեղծերը իրականէն զանազանել շատ դժուար էր: Պղինձը շատ ՚ինճասաններ կը գործածէին, իսկ երկաթը շատ ուշ սկսաւ գործածութեան դրուիլ, գրեթէ 800 Բ. Ա.:

14. — ՈՒՄՄՈՒՍ ԵՒ ԼՈՆԶՈՆԵՐԸ

Թանկագին քարերով ընդերուզուած կերպասի կտորներ կին ստակ, զորս Փարաւոնները իրենց կարծիին վրայ կը կրէին:

Չ 1. ԳՆԴԱՐՈՒՇԱՏՆԵՐ . — Ճարտարապետութիւնը, արձանագործութիւնը և նկարչութիւնը գլխաւոր զեղարուեստներն էին : Իսկապէս եգիպտական զեղարուեստը տաճարի ու գերեզմանի ճարտարապետութիւնն է : Եգիպտական ամէնէն նշանաւոր շէնքերն են բուրգերը, որոնք թագաւորներու գերեզմաններն էին : Բուրգերու շինուածքը ցոյց կուտայ թէ հին եգիպտացիները գիտէին չափագիտութիւն և բնագիտութիւն, և առաջնակարգ որմնադիրներ էին :

15. — ԿՈՇԿԱՍՏՐԻ ԽՍՆՈՒԹ ՄԸ, ՈՐԵ ԳՈՐԾԱՐՈՐՇԵՐԸ ՍՆՆՏԱՂՆԵՐ ՇԵՆՆԵՂՈՒ ԶԲԱՂԱԾ ԵՆ

Ամէնէն մեծ բուրգը կը գտնուի գաշտավայրի մը վրայ՝ Մեմփիս քաղաքին հիւսիսակողմը, որ ամենահինն է նաեւ՝ և կը կոչուի Մեծ Բուրգ : Կը կարծուի թէ Քրիստոսէ 3300 տարի առաջ շինուած է : Աշխարհիս ամենամեծ շէնքն է իր ստորոտի տարածութիւնը տասներեք արտավայր (acres) է և 480 սոք բարձրութիւն ունի : Քարէ սիւներ կան որ յիստու թօսօ ծանրութիւն ունին . բայց այնքան մաքուր յղկուած ու իրար միացուած են որ յայտնի չեն ըլլար թէ ուր իրարու միացած են : Ներքին սենեակները երկար են և այնքան վարպե-

տօրէն շինուած, որ հակառակ անոնց վրայ եղած ծանրութեան՝ փլուժի ոչ մը վախ չեն տար : Մեծ հեղինակութիւն մը ըսած է թէ՛ « ոչինչ այնքան մեքենայական կատարելութեամբ շինուած է, որքան բուրգերը » :

Այն թագաւորներն որոնք այս փառաւոր գերեզմանները կանգնեցին կ'իշխէին 3800էն մինչեւ 3300 Ք. Ա. : Այս միապետներու յաջորդներն աւելի փոքրիկ գերեզմաններ շինեցին իրենց հանգստարանի համար, և փոխարէն հակայ տաճարներ կանգնեցին իրենց Աստուածներուն :

Իրենց տուներուն մէջ եգիպտացիները զեղեցիկ սիւներ կը կանգնէին, իսկ կարեւոր շէնքերու համար՝ փառաւոր պատեր, քանդակուած սիւներ ու զարդեր : Ասոնք տպաւորիչ են և խոշոր, սակայն նրբութիւն ու զեղեցիկութիւն չունին : Տաճարներու պատերուն վրայ և գերեզմաններու մէջ կը գտնուէին արձանագրութիւններ և պապիրոսի փաթիթուած թերթեր, որոնցմէ մենք կը սորվինք հին եգիպտական կեանքը : Արձանագրութեանց քով կը գտնուին նաեւ քանդակուած պատկերներ, որոնք կը լուսաբանեն արձանագրութիւնները : Մեծ ու փոքր արձաններ ալ կը գտնուին, որոնցմէ հնագոյնները կենդանիի նմանութիւն մը ունին : Մինչեւ իսկ անբնական և խոշոր Սփինքսի արձանը՝ եգիպտոսի մեղամաղձոտ անապատին արձագանգն է : Կրօնը փոփոխութեան դէմ ըլլալով եգիպտոսի մէջ արձանագործութիւնը չյառաջադիմեց :

Նկարները՝ ծածկուած գերեզմաններու քարերուն տակ՝ պահած են իրենց թարմութիւնը, սակայն բաց օդի մէջ շուտով կը տփռուին : Նկարիչները գոյները լաւ կը գործածէին, սակայն նկարները համեմատութիւն և համաչափութիւն չունէին :

նութեան մէջ եգիպտացիները կրնային մինչև միլիոններ համրել նշաններու օգնութեամբ, ինչպէս որ հին Հռովմայեցիները կ'ընէին :

Այսպէս՝ 3423 գրելու համար Հռովմայեցիք կը գործածէին այս նշանը. MMM CCCC XX III

Իսկ եգիպտացիք՝ 𐪀 𐪁 𐪂 𐪃 𐪄 𐪅 𐪆 𐪇 𐪈

Բոլոր այս գիտութիւնները աւելի հին էին քան Յունականը : Յոյները եգիպտոսէն շատ բան սովորեցան , սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ բարձրագոյն գիտութիւնը քուրմերու միայն սեփական էր :

Չ7. ԱՐՕՆԻԿ. — Եգիպտական կրօնքը տարօրինակ խառնուրդ մըն էր : Իւրաքանչիւր ընտանիք կը պաշտէր իր

13. — ՍՈՊԵՐՈՒ ԱՍՏՈՒԱՅԸ

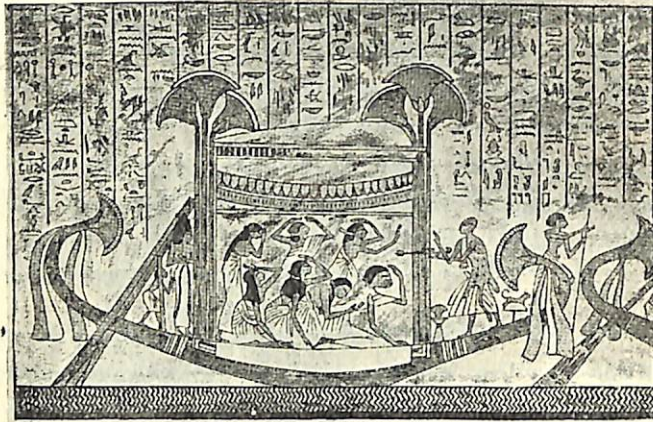
Յայտն խորաբի մեջ կը պաշտուէր Սոպիւն աստուածը կովորդիլոսի մեղիսակ : (Այդ արձակը սեւ կրակիքի շխոււած է, ու կը պահուի Պերշիկի միւզիկի մեջ) :

Նախնիքը : Այս նախնիք պաշտելը գոյութիւն ունեցած է բոլոր հին ժողովուրդներու մէջ, ինչպէս և ոգիներու և ուրուականներու հաւատալը : Նոյնպէս կենդանիները պաշտելու սովորութիւն մըն ալ կար. կատուներ, շուներ, ցուլեր, կոկորդիլոսներ և ուրիշ շատ կենդանիներ նուրի-

րական էին : Նոյնպէս կը պաշտէին բնութեան անձնաւորած ուժերը ու այսպէս անթիւ աստուածութիւններ ու կիսաստուածութիւններ կային, որոնք կը ներկայացընէին արեւը, լուսինը, գետը, հովը, փոթորիկը, ծառերը և քարերը : Ժողովուրդն այս աստուածները կը ներկայացնէր կենդանիներու պատկերներով. իսկ բարձրագոյն դասակարգի բնապաշտութիւնը կը հաւասարէր մէկ Աստուած պաշտելուն, որուն անունն էր «Եմհուեմ» : Այս բարձր կրօնին հետևողներու խորհրդանշանն էր Արեւը՝ այսինքն լոյսը, ճշմարտութիւնն ու ուժը. սակայն այս վեհ նշանակութիւնը բնաւ մեծ ծաւալով չտարածուեցաւ :

Չ8. ԱՆՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ. — Ապագայ կեանքին համար տարբեր տարբեր հաւատքներ կային : Գրեթէ բոլոր վայրենի ժողովուրդները կը հաւատային թէ մահուանէ յետոյ հոգին մարմնոյն մէջ կը մնայ կամ գերեզմանին քով կ'ապրի որպէս ասուեր մը : Եթէ մարմինը չպահպանուի կամ թաղումը տեղի չունենայ, կը կարծէին թէ հոգին թափառող ուրուական մը կը դառնար անհանդարտ, և չնստակար՝ մարդոց : Նախկին եգիպտացիներ այս տեսակ հաւատք մը ունէին. և ատոր համար է որ թաղումէ առաջ մարմինը կը զմուտէին : Կ'ուզէին պահել մարմինը՝ որպէս հոգիին բնակարանը : Գերեզմաններու մէջ միշտ կը դնուէին սխալներ, որոնց մէջ կերակուր և խմելիք կը դնէին հոգիին համար, ինչպէս կ'ընեն այսօր վայրենի ժողովուրդները : Այս սովորութիւնը մնաց ամբողջ եգիպտական պատմութեան ընթացքին մէջ. այս հաւատքին վրայ էր որ բարձր դասակարգն սկսաւ հաւատալ անմահութեան միայն անոնց համար, որոնք արժանի էին : Կը հաւատային թէ մեռեալները կ'ապրէին հեռաւոր երկրերի մէջ և կը վայելէին կեանքի բոլոր հա-

ճոյքներն առանց վիշտերու : Այս կայանը միայն այն հողիներուն համար էր , որոնք կրօնական ու մոգական

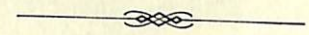
18. — ՄԵՆՈՒՐԻՆ ՄՈՄԻԱՆ ԿՐՈՂ ՆԱԻԱԿԸ

Եգիպտոսի մէջ յաղտահաւորութիւնը մեծ շուխով ու աղմուկով կը կատարուէր : Թափուրը ստոսուն դուռս կ'երկէր՝ տունէն՝ մեծ բազմաքիչուով : Առջեւէն կ'երթային գերիները՝ ձեռքերէն կտակաւորակներով ու ծաղիկներով, ընկալիչի եւ անուշահոտութեանց շիշերով : Ետեւէն՝ ուրիշ խումբ մը՝ գործածական կտակաւորներ բռնած, եւ երրորդ խումբ մը՝ մեղաւորներ անձնական գոյները կրելով : ասուց ետեւէն շարքով կ'իջնէր, ու ամենէն յետոյ մահաբերը՝ որ բաղիթի մը վրայ հանգցող խիտ գաւզաբուն կաւակի մը ձեռք կ'ունենար, շրջապատուած ընկալիչի, ազգականներէն եւ բարեկամներէն, եւ քափուրը ողբ ու կոծերու մէջ կը յաւաքանար դէպ ի Նեղոս : Հոն մահաբերը կաւակի մը մէջ կը դրուէր, որ կուրբ քերէւ, երկայն կ'ըլլար, ծայրերը յոստի մեղաւորներով ստեղծուած, ու ազգականներէն ու երկու քրտուհիներ կը տեղաւորուէին : Գերիները ուրիշ զարդարուն սափակուած մը կը կոծէին, շարքով կ'իջնէր ուրիշ կաւակ մը որ ամենէն առջեւէն կ'երթար ու ետեւէն՝ ողբերու մէջ ստրկող ձաւթայ կ'երկէր դէպ ի գերեզմանատուն՝ որ բարձր ստորոք յարկ յարկ իրարու վրայ շարուած բուրգերէ ու քրտակներէ կազմուած էր :

որոշ գիտելիքներ սովորած էին , և կրնային իրենց երկինք ճանապարհորդած ժամանակ՝ իրենց հանդիպած վտանգներուն դիմագրաւել , և որոնք «մեռեալներու դատաւոր»ին կողմէ արժանի պիտի համարուէին ընդունուելու : Միւս հողիները կը կարծուէր թէ կ'ոչնչանային :

29. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ. — Եթէ ներկայ գաղափարներով դատենք՝ հին Եգիպտացիները բարձր բարոյական մը չունէին : Համեատութիւն և նրբութիւն զոր մենք հիմա կը պահանջենք՝ կը պակասէր իրենց քով և իրենց կեանքին քանի մը երեւոյթները ամօթալի էին : Եգիպտացիները սակայն բարի ժողովուրդ մըն էին : Իրենց գրագէտները խոր համակրութիւն մը կը յայտնեն ալքաաներուն համար , ինչ որ չենք տեսներ միւս հին գրականութեանց մէջ :

Գրեթէ բոլոր բանասէրներն ալ համաձայն են թէ հին Եգիպտացիները բոլոր միւս ժողովուրդներէն բարձր դասելու է : Եգիպտացիները առհասարակ հանդարտիկ , հեղահամբայր մարդիկ էին , և ընդհանրապէս կը ջանային կեանքը երջանիկ դարձնել :

4. ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

30. ԱՌԱՋԻՆ ՕՏԱՐ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ. — Երկու հազար տարիներ Նեղոսի հովտին մէջ Եգիպտական միապետութիւն մը գոյութիւն ունէր : Գրեթէ 2400ին կամ 2200ին Ք. Ա. մէծ տիրապետութեանց շրջանը սկսու : Եթովպիա պարտուեցաւ ինչպէս և շատ մը սեւ ցեղեր հարաւի մէջ , և Եգիպտական իշխանութիւնը տարածուեցաւ հարաւային Սուբիոյ վրայ :

31. ՀԻՔՍՈՍՆԵՐ. — Այս զինուորական փառքէն յետոյ անկուծի շրջան մը եկաւ, և Եգիպտոսը Արա-

19. — ՈՒՄՄԱՆՍ Բ.

Այս պատերը կը եկեղայցնէ Ռամեսսէ Բ-ի մոմխային գրուիչ որուն վրային քանդակուած են դիմքը ծածկող դիմակը եւ փոքրիկ պատանները. որոնք կ'երեւան վրային շուրջը: Ռամեսսէ Բ. կը վերսրերի ժ.ժ. հարսուքանս (1500 եւ 1300 թ. Ա.) եւ Յոյն պատմիչներու համարաւոր Սեանսրիան է:

բիայէն արշաւող ցեղերու աւար դարձաւ: Ասոնք կը կոչուէին Հիքսոսներ կամ Հովիւ թագաւորներ, որոնք չորս հարիւր տարիի չափ իշխեցին Եգիպտոսի վրայ (2000 - 1600 թ. Ա.): Սկիզբները, շատ անգթօրէն վարուեցան բնիկներուն հետ, սակայն յետոյ իրենց մայրաքաղաքէն, որ կը գտնուէր Ստորին Տելլապի մէջ, երկիրը կը կառավարէին բնիկ Եգիպտացի հարկատու թագաւորներով: Վերջէն իրենք երկիրն քաղաքակրթութիւնը ընդգրկեցին և դարձան Եգիպտական միապետներ:

32. ԲՆԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ. — Սակայն Թէբէյի մէջ դեռ կը մնային բնիկ միապետներ, որոնք հարկատու էին Հիքսոսներուն: Գրեթէ 1600ին, երկար պայքարէ մը յետոյ, ասոնք վճռեցին Հիքսոսները: Եգիպտոս այնուհետեւ իր փառքի զէնթին հասաւ: Զօրաւոր թագաւորներ վերստին տիրեցին Եթովպիոյ, Արեւմտեան Սուրիոյ և հասան մինչեւ Տիգրիսի եզերքները, Բաբելոնի վրայ անգամ տարածելով իրենց իշխանութիւնը:

Այս Արեւելի քաղաքական առաջին միութիւնն էր, որ ճամբայ բացաւ սոցազայ միութեանց, և քայլ մը առաւ դէպի ապագայ մեծ պետութեանց կազմաւորումը, ինչպէս Պարսկաստան, Աղեքսանդրի պետութիւն, և Հռոմ:

Եգիպտոս բերուած ահագին կոշտութեան և գերիներ ներմուծեցին նոր արուեստներ և խոշոր շրջապրութիւններ: Գիտութեան կողմէ ալ Ափրիկէ շատ բան սորվեցաւ ասիական քաղաքակրթութենէն:

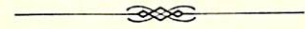
33. ԱՆԿՈՒՄ, ՕՏԱՐ ԵՎ ՔԱՐՉԱՆՈՒՄՆԵՐ. — Ռամեսսէս Բ. (1350 թ. Ա.) որուն իշխանութիւնը Եգիպտոսի

փառքը կը կազմէ, իր մահով վերջ տուաւ այս պատե-
րազմական շրջանի փառքին: Իր յաջորդները տկար էին
և օտարներու առաջ արչաւանքի դուռ բացին: Թէ՛
Ափրիկէի և թէ՛ Ասիոյ մէջ տիրապետուած երկիրները
հետզհետէ կորսուեցան: Հիթիթները իջնալով Տօրոս
լեռներու բարձունքներէն խորտակեցին Եգիպտական իշ-
խանութիւնը Սուրիոյ մէջ, և Լիբեան անապատի ցեղերը
սպառնացին մինչեւ խսկ Տելդայի տիրել: Յետոյ 730ին
Եթովպիացիները գրաւեցին Եգիպտոսը և 672ին երկիրը
Ասորեստանի իշխանութեան տակ ինկաւ:

34. ԲՆԻԱ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ՇՐՋԱՆ. —
Քսան տարի յետոյ Բսամեսիկոս, հարկատու բնիկ իշ-
խաններէն մին, վերահաստատեց Եգիպտական անկա-
խութիւնը: Այս իշխանութիւնը մէկ դարէ աւելի տեւեց:
Բսամեսիկոս Եգիպտոսը բացաւ օտարներու առաջ,
մանաւանդ Յոյներու, որոնք համբաւաւոր էին որպէս
զինուորներ և արհեստաւորներ: Նեխաւով, վերահաս-
տատուած թագաւորութեան երկրորդ թագաւորը, վե-
րքստին փորձեր ըրաւ ջրանցք բանալու պարանոցին
տեղ, և փրկելիկեցի նաւորդներու միջոցաւ յաջողեցաւ
շրջան մը կատարել տալ Ափրիկէի շուրջը:

**35. ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՌՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ԽՈՒՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՈՌՈՎՄԷՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ
ՀՆՏ.** — Օտարներու ցոյց տուած դիւրութիւնները դժգոհ
ձգեցին Եգիպտացի զինուորները, որոնք գաղթեցին Ե-
թովպիա: Այս Գաղթականութիւնը դիւրացուց Պարս-
կական տիրապետութիւնը, և 525ին Եգիպտոս կորսն-
ցուց իր անկախութիւնը: Յաջորդ երկու դարերուն
Եգիպտոս կը կառավարուէր Պարսիկ կուսակալներով:
Ապա Մեծն Ալեքսանդր տիրապետեց ամբողջ Պարսկա-

կան աշխարհին: Իր մահուանէն յետոյ Եգիպտոս կրկին
անգամ առանձին պետութիւն մը դարձաւ, բայց կը
կառավարուէր Յոյն Պտղոմէական իշխաններով
որոնց մայրաքաղաքն էր Ալեքսանդրիա: Կղէոպատրա
թագուհին, այս միապետներուն ամենավերջինը, յաղ-
թուեցաւ Օգոստոս կայսրէն 30ին Ք. Ա. և Եգիպտոս
Հռովմէական նահանգ մը դարձաւ:

Գ. ՆՄՈՑՇՆԵՐ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

36. ՄԻՂԱՅ ԳՐԺՈՒՄ. — Մեռելոց Գատաւորին
առաջ մեղաց դրժումի բանաձեւ մը կ'արտասանուէր, ու-
րոնց նմոյշները կը գանուին շատ մը գերեզմաններու
վրայ արձանագրուած: Ասոնք հաւաքուած են հատորի
մը մէջ որ կը կոչուի Մեռելոց Գիրք:

«Ողջո՞յն ձեզ, ով ձշմարտութեան տէրեր. ողջո՞յն ղեզ, մեծ
Ատուած, տէր ձշմարտութեան եւ Արդարութեան... ես մարդկանց
դէմ անիրաւութիւն գործած չեմ, աղքատները կեղեքած չեմ...
մարդու կամքէն աւելի անոր ձրի աշխատիլ տուած չեմ... ես թոյլ
տուած չեմ որ տէր մը վատ վարուի իր գերին հետ, ո՛չ ոք անօթի
թողած եմ, ո՛չ ոք ալ լացուցած եմ... կշիռքին այքը վար քաշած
չեմ, կշիռքին ձողը խարդախած չեմ. ծծկերներու ղերնէն կաթը
կտրած չեմ... Այս երկեակ ձշմարտութեան աշխարհին մէջ՝ ո՞՞՞նչ
չկայ որ ինձի վերագրուի...»

«Ողորմէ՛ անոր որ քեզի կուգայ, անոր որ ո՛չ սուտ խօսած է եւ
ոչ ալ սուտ վկայութիւն տուած... բայց ձշմարտութեամբ կերակ-
րուած է... անոր որ անօթիներուն հաց տուած է, եւ ծարաւներուն
ջուր, եւ մերկերուն հանդերձ հագցուցած... իր բերանը մաքուր
է, իր երկու ձեռքերը մաքուր են:»

**37. ՀԻՆ ԱԶՆՈՒՍԱԿԱՆԻ ՄԸ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒ
ԹՈՒՆԸ.** — «Մատաղ մանուկի մը ողբին պատճառ դարձած չեմ,
որբեւայրի մը խռոված չեմ, հողազործ մը վտարած չեմ...: Իմ

որով ոչ ոք իմ շրջանակիս մէջ դժբաղդ եղած է եւ կամ անօթի մնացած :

38. ԲԹԱԷ - ՀՈԹԷՐԻ ԱՍՈՒԹԻՆՆԵՐԸ . — Բթաւ-Հոթէր Քրիստոսէ 4000 տարի առաջ ասորոյ ազնուական մըն էր : Իր ասութիւնները գրուած են Պապիրոսի մը վրայ, որ հիմա Պէրլին կը գտնուի : Ամբողջական թարգմանութիւնը քսան երեսներ կը գըրաւէ :

«Քու գիտցածիդ համար հստակ մի ըլլար, ոչ մէկ արուեստագէտ կարող չէ հասնիլ այն կատարելութեան, որուն ինքը կը ձգտի : «Մարդիկ մի՛ ահաբեկեր : [Այս խօսքը ուղղուած է պաշտօնեաներուն եւ դասաւարտներուն] : Բողոքարկուին խօսքերուն մտիկ ըրէ՛, մի ընդհատե՛ր զինքը : Իսկական լուսաբանութիւնն ձեռք բերելու համար բարեմտութեամբ մտիկ ըրէ՛ :»

«Քեզմէ կախուած ունեցողներուն հետ լուս լիարուէ՛ :»

«Աննշան ըլլալէ յետոյ երբ նշանաւոր դարձած ես... քու սիրող մի՛ խօսացներ... դու միայն Աստուծոյ լուս բաներուն մատակարար մը դարձած ես :»

«Զեզի համար զաւկի մը հնազանդութիւնը օրհնութիւն մըն է... : Այն զաւակը որ իր հօր խօսքերուն մտիկ կ'ընէ, ծերութեան պիտի հասնի, որովհետեւ հնազանդութիւնն Աստուծոյ է... : Այս կերպով երկրի վրայ երկարակեաց ծերերէն մին եղած եմ, ես կեանքի հարիւր տասն տարիներ անցուցած եմ :»

39. — ԳԻՒՂԱՅԻՒՆ ԹՇՈՒՍԱՌՈՒԹԻՆՆԸ . — Իրամսէս Բ.ի ժամանակ, Քս.է տասներորս դար առաջ գրող մը կը նկարագրէ գիւղացիին թշուառ վիճակը :

«Երբ ցորենի տասանորդը կը հաւաքուի, չե՞ս յիշեր երկրագործին թշուառ դրութիւնը : Որքերը հաւնձին կէսը կերած են, մարախ նստած է հոն, խլրրդներ ամէն կողմ կը վազվիլեն, թռչունները կը թռնին անոր արտերուն վրայ, եւ եթէ գիւղացին պահ մը չհսկէ, մնացեալն ալ աւազակները կը դողնան... Այն ատեն է որ դպիրները պահապաններով եւ սեւամորթներով նաւերէն կ'ելլեն տասանորդ գրելու համար գոչելով՝ «եկո՛ւր բեր ցորենը» : Բան

չկայ, եւ անոնք հողագործը գետնին վրայ կը ձգեն, կը կապեն, կը քաշուտեն մինչեւ ջրանցքը... Իր կինը կը կապեն իրեն հետ, իր զաւակները շրթալակապ կ'ընեն, դրացիները կը լքեն զայն, կը փախչին իրենց ցորենները փրկելու համար : »

10. ԳՈՐԾԱԳՈՒՎ ԵՂԻՍԱՅԻՆՆԵՐՈՒ ՄԷՋ . —

«Ամէն ամսու վերջը ամսական պարէն կը բաշխուէր գործաւորներուն, սակայն շատ անգամ ամիսը չվերջացած այս պաշտքը կը հատնէր : Այս պարագային սովորաբար գործադուստեղի կ'ունենար : Երբեմն կը տեսնենք որ գործաւորները իրենց վերակացուին կը գանդատին՝ «անօթութենէ կը մեռնինք, եւ տակաւին տասնեւեցն օր կայ միւս ամսուան» : Վերակացուն խոստումներ կ'ընէ, բայց երբ խոստումը չի գործադրուիր, գործաւորները այլ եւս մտիկ չեն ընել անոր : Կը թողուն իրենց գործը եւ ժողով կ'ընեն : Վերակացուները անոնց ետեւէն կ'երթան, եւ օստիկաններն ու դպիրները կը միջամտեն՝ ստիպելով գլխաւորները որ դառնան իրենց գործին : Բայց գործաւորները միայն կը պատասխանեն՝ «չպիտի դառնանք. հասկցուցէք այս բանը ձեր մեծաւորներուն :» Այն պաշտօնեան որ իշխանութեան կը հողորդէ իրականութիւնը, կ'երեւի թէ համոզուած է գանդատներուն արդարութեան, որովհետեւ կ'ըսէ՝ «գացինք անոնց լսելու, եւ անոնք շիտակ խօսքեր ըրին» :

Maspero: *Histoire ancienne des peuples de l'Orient, L'Archéologie Égyptienne*. — Sayce: *Ancient Empires of the East*. — Petrie: *History of Egypt, Ten Years Digging in Egypt*. — Wiedemann: *Religion of the Ancient Egyptians*. — Erman: *Life in Ancient Egypt*. — Driault: *Histoire de la Civilisation* p. 15-39.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Պտոյտ մը շին եգիպտոսի մէջ : 2.— Եգիպտական կառավարութիւնը 3. — շին եգիպտացոց կոծը :

Պ Լ Ո Ւ Խ Պ .

ԵՓՐԱՏԻ ԵՒ ՏԻԳՐԻՍԻ ՆՈՎԻՏԸ

(ՔԱՂԴԵԱՍՏԱՆ ԵՒ ԱՍՈՐԵՍՏԱՆ)

41. ԵՓՐԱՏԻ ԲԱՂԱՔԱՆՐԹՈՒԹՅԱՆՆԵՐ . — 1600 տարի Քս. է առաջ Եգիպտացիք սկսան իրենց տիրապետութիւնը տարածել Ասիոյ վրայ : Հոն գտան տարբեր քաղաքակրթութիւն մը, և շատ մը ճակատամարտներէ յետոյ մերձեցան այն գետի շրջաններուն, որ շատ կը նմանէր Եգիպտոսի գետին : Երեք հազար տարիներ այս երկու քաղաքակրթութիւններն, Եգիպտականն և Քաղդէականը, անջատ զարգացած էին : Եգիպտական արշաւանքը այս երկուքը իրարու հետ յարաբերութեան մէջ դրաւ : Արեւելեան պատմութեան նոր շրջան մը սկսաւ : Երկու մեծ կեդրոններու կղզիացման յաջորդեց յարաբերութիւններու և վերջէն միութեան շրջան մը : Երկու գետերու մէջ գտնուող տարածութիւնը սկսաւ ծածկուիլ ճանապարհներով և կայաններով : Այս ճանապարհներէն անցնելով Նեղոսէն Եփրատ-Տիգրիս կ'երթային վաճառականներու կարաւանները, սուրճանդակները, պաշտօնեաները և գիւնանագէտները :

Ա. Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

42. ԵՐԿՈՒ ԳՈՏՏԵՐԸ . — Ընդարձակ անապատ մը կը տարածուի Ասիոյ մէջ՝ Կարմիր ծովէն մինչև Դեղին ծով : Արեւմտեան մասի ցած ու աւազուտ մակարդակը

իրապէս շարունակութիւն մըն է Ափրիկեան անապատին : Արեւելեան մասը կը բաղկանայ բարձրաւանդակներէ, բաժնուած ժայռուտ լեռներով : Երկու մասերը իրարմէ բաժնուած են կանաչազարդ դաշտով մը, Պարսից ծոցէն մինչև Արեւմուտք :

Այս ուղասիր Եփրատ և Տիգրիս գետերուն արդիւնքն է : Այս երկու գետերը մեզ այնքան չեն հետաքրքրած որչափ խորհրդաւոր Նեղոսը, սակայն և այնպէս ասոնք մարդկային պատմութեան մէջ նուազ կարեւոր տեղ մը չեն գրաւեր : Երկուքն ալ Հայաստանի ճիւնապատ լեռներէն սկսելով հեռոհեռէ իրարու կը միանան մինչև որ հովիտ մը կազմեն, և գրեթէ զուգահեռաբար կ'ընթանան : Այս երկու գետերուն մէջ գրտնուած երկիրը Հրէաները կ'անուանեն «Երկու գետերու Սուրիա», իսկ Յոյները «Մէսօթաքամիա», այսինքն Միջագետք, իսկ հիմա Արաբները զայն կ'անուանեն «Կղզին» :

43. ԲՆԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՂԱՔԱՆՐԹՅԱՆ ԲԱՃԱՊԱՆՈՒԹՅՆԵՐ . — Հովիտը երեք մասի կը բաժնուէր, որոնցմէ երկուքը մասնաւորապէս կարեւոր են :

Ա. Ծովուն մօտ գտնուող մասը՝ որ Նեղոսի Տելդային պէս, ջուրերու քշած բարեբեր հողերովը լեցուած էր դարերու ընթացքին մէջ. այդ մասը կը կոչուէր Քաղդէասան : Իր տարածութիւնը հաւասար էր արդի Տանիմարքայի, և երկու անգամ մեծ էր քան Եգիպտոսը : Եգիպտոսի նման հողի պտղաբերութիւնը կախում ունէր գետին տարեկան յորդումէն, որ կանոնաւորուած էր ջրանցքներով, թումբերով և ջրամբարներով : Կը կարծուի թէ ցորենի և գարիի մշակութիւնը Քաղդէաստանէն սկսած է և տարածուած դէպի արեւմտեան երկիրները :

Բ. Քաղդէաստանի հիւսիսային կողմը կը գտնուէր Ընդարձակ դաշտավայր մը : Աւելի պտղաբեր էր այն

մասը որ կը գտնուէր Արեւելեան կամ Տիգրիսի կողմը, և որ երեք անգամ մեծ էր քան Քաղզէաստանը: Հոս յառաջ եկան շատ մը քաղաքներ, որոնք բոլորը միանալով կազմեցին Ասորեստանի Պետութիւնը:

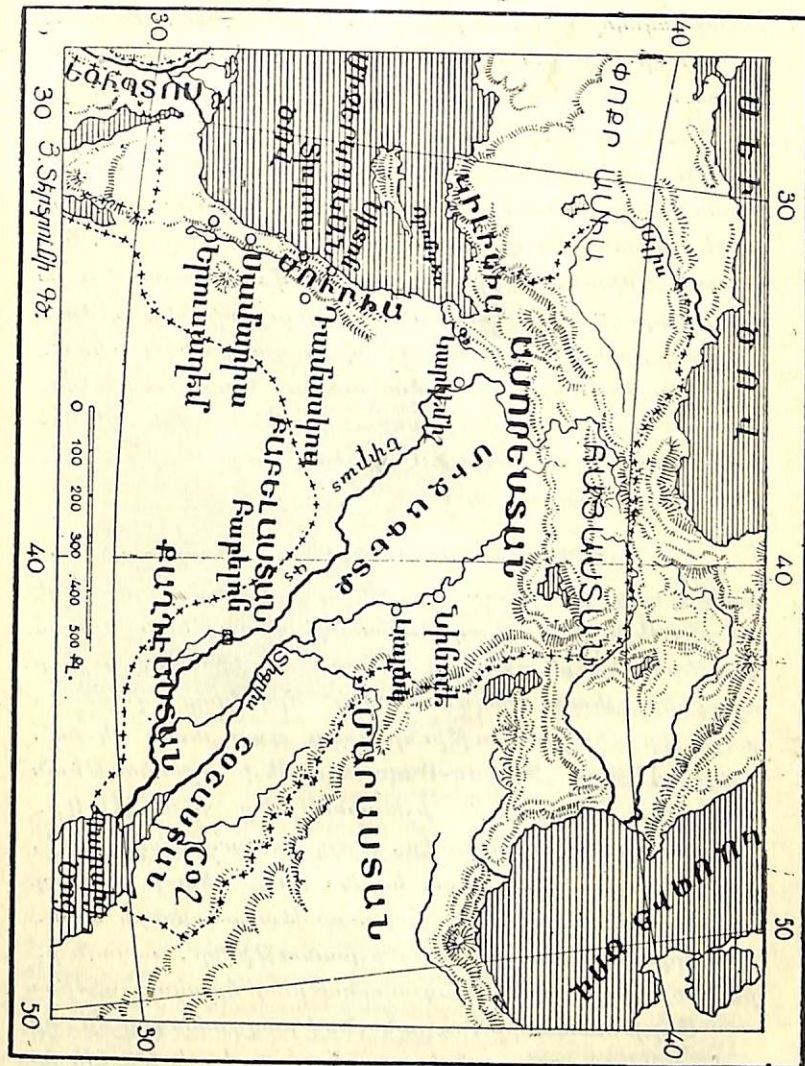
Գ. Հովիտին հիւսիսային-արեւմտեան մասը, որ կը կոչուի Բուն-Միջագետք: Ասիկա երեքէն ամէնէն անպտղաբեր վայրն էր, և հոն երեք մեծ պետութիւն մը չի կազմակերպուեցաւ: Իր կարեօրութիւնը աւելի աշխարհագրական էր. կը գտնուէր Արեւելեան Սուրիոյ քովը, և Նիբատ-Տիգրիս-Նեղոսի ճամբան կը կազմէր:

Այս հովիտին մէջ նախ երկու պետութիւններ առաջ եկան հարաւային կողմը, և իրենց իշխանութեան շրջանին ուրիշ աւելի մեծ պետութիւն մըն ալ յառաջ եկաւ հիւսիսային-արեւելեան կողմը: Հարաւային պետութիւնները կը գտնուէին ստորին Նիբատի քաղաքներուն մէջ, մինչև որ անոնցմէ Բաբելոն ամէնէն գերիշխանը դարձաւ. հիւսիսային պետութեան մայրաքաղաքն էր Նիւուէ Տիգրիսի վրայ:

Ա. ՔԱՂԶԱՍՏԱՆ ԳԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ.

41. ՆԱԽԿԻՆ ՔԱՂԶԱՍՏԱՆ ԳԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ. — Նախկին Քաղզէացիները իրենց անցեալին համար պատմութիւն մը հնարած էին, որ Ք.ս.է 7000 տարի առաջ կը սկսէր: Այս աւանդովէսը կը պատմէ ստեղծագործումն ու շրջեղիքը, և շատ կը նմանի Ծննդոց Գրքի պատմութեան:

Քաղզէաստանի պատմութեան մէջ առաջին պատմական դէմքն էր Սարգոն Ա. (3800 Ք. Ա.): Իր ժամանակ Քաղզէաստան կը պարունակէր հարուստ և զօրաւոր քաղաքներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կը ձգտէր

20. — ԱՍՈՐԵՍՏԱՆ ԵՒ ՔԱՂԶԱՍՏԱՆ

առաջնակարգ դիրք մը գրաւել : Ասոնցմէ ամէնէն նշա-
նաւորն էր Ուր քաղաքը , ուր վերջէն Աբրահամ բնա-
կեցաւ :

Բաբելոն քաղաքական կեդրոն դարձաւ , գրեթէ
2400ին և առաջին անգամ Բաղդէաստանը իր իշխանու-
թեան տակն առաւ , և հետզհետէ իշխանութիւնը տա-
րածեց արագօրէն գետին եզերքները , և 2000ին (Ք . Ա .)
հասաւ մինչև Միջերկրական ծով : Յաջորդ շատ
մը դարերուն Բաղդէաստանի մայրաքաղաքին ազրե-
լակերպը , սովորութիւնները , արդուզարդը և բեւեռա-
գիր գրութիւնները ընդօրինակուեցան Սուրիոյ և Արև-
մըտեան Ասիոյ ժողովուրդներու կողմէն : Բաբելոնի ա-
նունը ընդ միշտ մնացած է որպէս փառքի և իշխանու-
թեան խորհրդանշան մը :

15. ԱՍՈՐԵՍԱՆԿՆ ԳՆՏՈՒԹԻՒՆ.— Ասորեստան ա-
ռաջին անգամ երևան ելաւ ժ.թ . րդ դարուն Գրիստոսէ
առաջ : Այն առն Բաղդէաստանի պետութեան իշխա-
նութեանը ներքև գտնուող նահանգ մըն էր : Վեց հարիւր
տարիներ յետոյ Բաղդէաստանի մրցակիցը դարձաւ ,
բայց իր գերիշխանութիւնը երկու դար յետոյ սկսաւ ,
գրեթէ 1100ին Թիկլադ-Բալասար Ա . ի իշխանութեան
օրով : Այս թագաւորին իշխանութիւնը նինուէէն Մի-
ջերկրական կը տարածուէր , բայց իր մահուանէն վերջ ,
երկիրները բաժան բաժան եղան : Իրմէ յետոյ յաջորդ
երեք դարերուն նինուէի զօրաւոր թագաւորներն երբև-
մըն երբեմն կը հաստատէին իշխանութիւնը , սակայն ի-
րական Ասորեստանի թագաւորութիւնը կը սկսի 745-ին :

Այդ թուականին Բուլ անունով բաղդախնդիր մը , որ
արհեստով պարտիզպան էր , գահը գրաւեց և ինքզինքը
Թիկլադ-Բալասար Բ . անուանեց և շուտով յաջողեցաւ

ամէնէն զօրաւոր պետութիւնը կազմել : Բոլոր նախկին
հարկատու թագաւորները , որոնք շարունակ յեղափո-
խութեան և ա-

21. — ԱՍՈՐԵՍԱՆԿՆ ԳՆՏՈՒԹԻՒՆԻ
ԶԵՆՈՒԹՅՈՒՆԵՐ

(Հարբանդակ նկարէ մը առնուած)

Պատկերին մէջ աղիւսմիջերը ծնւադրած
կը բռնէ , մինչ իրականօրեկ ջուրին եզերին կը
վազեն աղիւսին շարժ , և աչ մտնինին մեկնող
նկնին տղը դրուելու ասնմտուած նկն մը
բռնած . կոնակնին կը կրն կապարձ մը ու ձախ
կողմերուն կը կախուի սուրբ : Գրուինին դրած եկ
մնակի արածայր սարսարս մը : Ակախ սակնիւր և
սրակներուն և աչ բազուկնուն մկանուններուն
չափազանց ցցուած շրթը : Ասորեստանի հետեւ-
կազմին մէջ կը գնուէին նաեւ նիզակաւորներ ,
որով խոշոր վանակի մը հետ կը պաշտպանէին
ինգիլներին :

խուստամբութեան
մէջ կը գտնուէին ,
նուաճեց և Ասու-
րեստանցի կու-
սակալներ դրաւ
անոնց երկիրնե-
րուն վրայ :

Ասորական յա-
ջորդ մեծ թա-
գաւորն է Սար-
գոն Բ . որ Իս-
րայէլացի տասը
ցեղերը գերու-
թեան տարաւ
(722 Ք . Ա .) : Իր
որդին Սենեքե-
րիս Ասորեստանի
միապետներուն
ամէնէն նշանա-
ւորն էր : Յու-
դայի աստուածը
թագաւորը հնա-
զանդեցուց : Հը-
րէական պատ-
մութեանէն կը սոր-
վինք որ Աստու-
ծոյ հրեշտակը Սե-
նեքերիսի բա-
նակը սրէ անցուց :

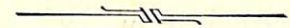
Սենեքերիմի որդին Էսարհասնն գրաւեց և հպատակեցուց Եգիպտոսը : Այս արեւելքի երկրորդ քաղաքական միութիւնը կը համարուի : Ասորական պետութիւնը կը տարածուէր Փոքր Ասիոյ մէջ մինչև Մարաստան և Իրանեան լեռնադաշտը :

Սակայն այդ ընդարձակածաւալ պետութիւնը շատ կարճ կեանք մը ունեցաւ : Եգիպտոս երեսուն տարուան հպատակութենէ յետոյ բաժնուեցաւ : Քսան տարի յետոյ Բաբելոն նոյնպէս բաժնուեցաւ : Սկիւթացիներ հիւսիսէն արշաւելով տկարացուցին պետութիւնը , և 606ին նոր պետութիւն մը՝ Մարաստան՝ Բաբելոնի օգնութեամբ Նինուէն գրաւեց : Ասորական պետութիւնը կործանեցաւ և Նինուէ աւարի ու կողոպուտի մատնուեցաւ : Երկու հարիւր տարի յետոյ Յոյն պատմաբան Քսենոփոն երբ անոր աւերակներուն վրայ կը պտտէր , ո՛չ ոք կը յիշէր նոյն իսկ այդ կործանած քաղաքին անունը : Այլ ևս մարդիկ չի բնակեցան հոն և Նինուէ մոռցուած էր մինչև վերջին ժամանակներս , երբ հոն սկսան պեղումներ տեղի ունենալ :

16. ՆՈՐ ՌԱԲՆՎՈՆՆԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.— Ասորական հինգ դարերու տիրապետութեան չրջանին Բաբելոն շատ անգամ ապստամբեցաւ : Սենեքերիմ կը յայտարարէ , թէ ինք այնքան խստութեամբ պատժեց ապստամբները , որ քաղաքը հողին հաւասարցուց , « Ես կործանեցի կրակով տուները հիմերէն մինչև առաստաղը : Տաճարները և աշտարակները քանդեցի և ջրանցքի մէջ նետել տուի : Քաղաքին մէկ կողմէն միւսը խրամատներ բացի , և ամբողջ տեղերը ամայի դարձուցի : Իմ աւերումը ջրհեղեղէն աւելի մեծ էր » : 625ին յեղափոխութիւնը յաջող հետեանք մը ունեցաւ , և Բաբելացիները

ու Մարաստանցիները Ասորեստանը բաժնեցին իրենց մէջ :

Այս երկրորդ Բաբելոնական պետութիւնը մէկ դարէն նուազ կեանք մը ունեցաւ : Բաբելոնեան փառքի ամէնամեծ շրջանը եղաւ Նաբուգոդոնոսորի թագաւորութեան շրջանը (604-561) : Ասոր օրով Երուսաղէմ աւարի մատնուեցաւ և Հրեաներ Բաբելոն գերի տարուեցան , Հին Քաղդէական պետութեան սահմանները վերահաստատուեցան , Բաբելոն աւելի փառաւոր շինուեցաւ , նախկին ճարտարարուեստական գործերը նորոգուեցան : Բայց 538-ին Բաբելոն գրաւուեցաւ Պարսիկներէն և իր անկախութիւնը կորսնցուց վերջնականապէս :

Գ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

17. ԺՈՂՈՎՈՒԹՅՆԵՐ.— Քաղդէաստանի առաջին ժողովուրդները կը կոչուէին Ագասեան , որոնք քաղաքակրթութեան որոշ աստիճանի մը հասնելէ յետոյ , աւելի քաղաքակրթուած ժողովուրդի մը տիրապետութեան տակն ինկան : Այս նոր ժողովուրդը Սեմական լեզու կը խօսէր : Այս Ագատեան և Սեմական միացումէն յառաջ եկան պատմական Քաղդէացիները : Ասորեստանցիները աւելի Սեմական էին , քան ստորին հովիտի բնակիչները : Բաբելոնացիները ընդունակ և աշխատասէր ժողովուրդ մըն էին , կը սիրէին գրականութիւն և խաղաղ զբաղումներ , մինչ ծուռ քիթով և խոշոր մարմնով Ասորեստանցիները աւելի պատերազմասէր և վաճառական ազգ մըն էին , և իրենց գրականութիւնը բոլորովին փոխ առին Քաղդէաստանէն :

18. ՌԵՒՆՈՒՄՆԵՐ.— Նախկին Ագատեանները նըշանադրերու տեսակ մը ունէին որ Եգիպտացոց նշանա-

գրերուն չէր նժաներ : Նախ այս նշանները կը նկարէին Պապիրոսի վրայ որ կ'աճէր Եփրատ-Տիգրիսի եզերքը , ինչ զէս Նեղոսի եզերքը : Վերջին ժամանակները անոնք սկսան կաւէ թրծուած աղիւսներու վրայ մետաղեայ գործիքներով փորագրել այս նշանագրերը : Անոնք աւելի կը նմանէին ցրուած բեւեռներու , և ասոր համար մենք զանոնք բեւեռագրեր կը կոչենք :

Յաղթական Սեմականները յարմարցուցին այս նշանագրերը իրենց լեզուին : Ասորեստանի մէջ բեւեռագրերը այնքան խիտ կը գրուէին , որ մէկ ինճէզին վրայ վեց տող կը գրուէր : Ներկայ խուզարկուներ կը կարծեն թէ անոնք խոշորացոյց ակնոցներ կը գործածէին այս ուրը բեւեռագրերը գրելու համար . և խուզարկուներէն մին ալ Նինուէի աւերակներուն մէջ ակնոց մը գտաւ , որ վերի ենթագրութեան աւելի ուժ կուտայ :

19. ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.— Քաղաքական գրականութեան մնացորդները չափազանց առատ են : Հովիտին մէջ գտնուած բոլոր քաղաքներն ալ իրենց գրադարաններն ունէին , և երբեմն մէկէ աւելի : Գրադարան մը բեւեռագիր արձանագրութեամբ լեցուն աղիւսներու հաւաքածոյ մըն էր : Բարելոնի աւերակներուն մէջ գտնուած գրադարան մը իր մէջ ունէր երեսուն հազարէ աւելի աղիւսներ (2700 Ք. Ա.) , բոլորն ալ կանոնաւորապէս շարուած : Գրադարանները Պապիրոսի փաթիթոցներ ալ ունէին , բայց ասոնք ոչնչացած են կլիմային չի դիմանալով :

Միակ աղիւսի մը վրայ խտացած գրերը հաւասար են մեր գրքին մէկ գլուխին : Իւրաքանչիւր աղիւսի վրայ մատենագրարանի թիւը նշանակուած էր , և ընդհանուր հասարածոն ցուցակագրուած : Գրադարանները բաց էին

ժողովուրդին առաջ , և կը կարծուի թէ շատերը , նոյն իսկ կանայք , գրել և կարդալ գիտէին :

Գրագէտ դասակարգը կը սորվէր նաև Ագատեան կոչուած մեռեալ լեզուն , ինչպէս մենք այժմ կը սորվինք գրաբարը կամ լատիներէնը , և ամբողջ պետական պաշտօնեաները ու վաճառական դասակարգը պարտաւոր էին Սուրիոյ մէջ խօսուած լեզուները սորվելու : Գրադարաններուն մէջ կային այս լեզուներուն վերաբերեալ բառարաններ և քերականութիւններ : Գտնուած են աղիւսներ որոնց մէկ կողմը բնագիրը գրուած է , իսկ միւս կողմը անոր թարգմանութիւնը : Յատուկ քարտուղարներ շարունակ կ'ընդօրինակէին և կը խմբագրէին ինչ գրքերը , և կ'երկելի թէ անոնք շատ ուշադրութիւն կ'ընէին ընդօրինակելու ատեն : Երբ հեղինակի մը բառը չէին կարող կարդալ տեղը բաց կը ձգէին և բացատրութիւն կուտային :

50. ԳՐՏՈՒԹՅՈՒՆ.— Գրականութիւնը ցոյց կուտայ թէ գիտութեան մէջ շատ յառաջդիմած էին : Երկրաչափութեան մէջ Քաղաքացիները յառաջդիմած էին Եգիպտացիներուն չափ , իսկ թուաբանութեան մէջ շատ աւելի : Գիտէին տասնորդական դրութիւնը : Վաթսունը գլխաւոր թիւն էր , որովհետև կը բաժնուէր թէ 10ով և թէ 12ով :

Գիտական բժշկութեան մաս կը կազմէին մոգութիւնը և հմայութիւնները , և մինչև իսկ աստեղագիտութիւնը կը սորվէին որպէս միջոց բազդ նայելու : Սահայն և այնպէս այս երկու ուսումներուն մէջ ալ յառաջդիմած էին : Ինչպէս Եգիպտոսի մէջ , հոս ալ հարթ դաշտերը և հսկայ երկնքի պարզութիւնը առիթ կ'ընծայէին երկնային մարմիններու ուսումնասիրութեան : Քաղաքացիները գիտէին թէ խաւարում ե'րբ տեղի պիտի

ունենար. աստղերու քարտէսը շինած էին, և դժած՝ ա-
րեգակին տարեկան ճանապարհը: Ամէն մեծ քաղաք
գիտարան մը ունէր, և յատուկ արքայական աստղա-
գէտ մը: Բարեխոնի մէջ (331 Ք. Ա.) Մեծն Աղեքսան-
դըր գտաւ աստղագիտական արձանագրութիւններու
շարքեր, որոնք 1900 տարուան հետագոտութիւններ էին:
Ինչպէս որ մենք եգիպտացիներէն ընդունեցինք տարիի
և ամիսի գրութիւնները, այսպէս ալ Քաղդէացիներէն
ընդունեցինք շաբաթի գրութիւնը իր հանգստի օրով,
նոյնպէս ցերեկի և գիշերի 12ական ժամի բաժանումը,
և ժամի, վայրկեանի ստորաբաժանումները: Անոնք գտան
նաև ջուրի և արեւի ժամացոյցները:

51. ՀԱՐՏԱՐԱՐՈՒՄՍ. — Հին ժողովուրդներու
մէջ եփրատի բնակիչները գիտութիւնը աւելի գործնա-
կանի վերածեցին: Անոնք կը հասկնային հարթաչափի
և ծանրաչափի գրութիւնը, և կը գործածէին զանոնք
ջրանցքներ և թումբեր շինելու համար: Հնարեցին
բրուտի անիւը և կշիռի ու չափի լաւագոյն գրութիւն
մը: Երկրագործութեան մասին իրենց ունեցած գիտու-
թիւնը գերազանց էր քան Յոյներունը և Արաբացիներունը:
Չափազանց վարպետ էին գոհարներ յղկելու և զանոնք
տեղաւորելու մէջ, և բրդէ ու մետաքսէ ընտիր ապ-
րանքներ կ'արտադրէին, փայլուն ներկով ներկուած:
Շատ մը այդ տեսակ ճարտարարուեստները բաղդատաբար
հիմա այն ժամանակէն քիչ յառաջադիմութիւն գոր-
ծած են:

52. ՀԱՐՏԱՐԱՐՈՒՄՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՉԱՆԱԿՈՐ-
ՇՈՒԹԻՒՆ. — Եփրատի հովտին հիւսիսային մասին շի-
նութեան համար քարեր չկային, սակայն Բաբելացիները
աղիւսներով աշտարակներ, տաճարներ և առկախեալ

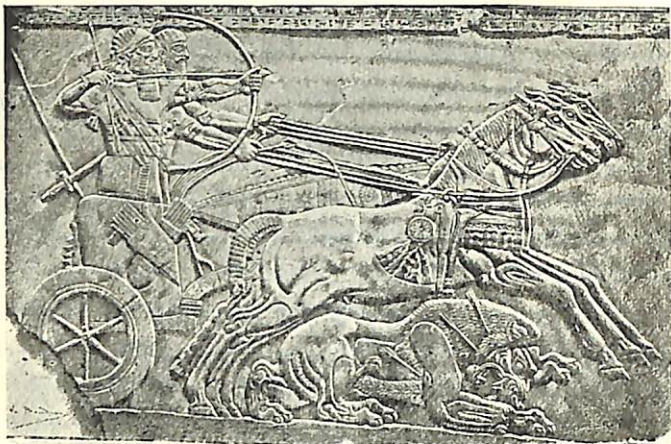
պարտէզներ շինեցին, որոնք նմանութիւն էին լեռնային
տեսարաններու: Այս առկախեալ պարտէզները շինուած
էին պատշգամ պատշգամի վրայ, և հարիւր յիսուն
ոտք բարձրութիւն ունէին: Յոյները զանոնք աշխարհի
եօթը հրաշալիքներէն մին կը համարէին:

Իսկ Ասորեստան, ուր քարը առատ էր, ճարտարա-
պետութեան և արձանագործութեան մէջ կը գերազան-
ցէր Բաբելոնը: Արեւելեան թագաւորներու փառքը,
և արեւելեան վառ երեւակայութիւնը արտադրեցին
այն տեսակ փառաւոր շէնքեր, որոնք մեր երեւակայու-
թենէն վեր են:

Սքանչելի տեսարան մը կը պարզէին առկախեալ
պարտէզները և պալատները որոնք դէպ ի վեր կը
բարձրանային: Նինուէի Պալատը զարդարուած էր
ճերմակ ալապատրի վրայ փորագրուած արձաններով
և մարդու զէմքեր ունեցող թեւաւոր ու հսկայ կեն-
դանիներով: Սիւներու կեղտոններուն վրայ կը փայլէին
ոսկի և արծաթ, ասոնցմէ կախուած էին մետաքսեայ ու
ոսկի թելերով հիւսուած կարմիր և վարդագոյն վարա-
գոյրներ: Այս ընդարձակածաւալ պալատներուն մէջ,
որոնք մղոններով տեղ կը գրաւեն, կը գտնուէին փորա-
գրուած արձանագրութիւններ ալ ուր զանոնք շինողները
իրենց փառքը պատմած են: Այս արձանագրութիւն-
ները փորուած էին բնեւագրով, և զարդարուած կար-
միր ու կանաչ, ոսկի ու արծաթ գոյնի տեսարաններու
քանդակներով:

53. ԹԱԳԱՒՈՐ. — Ասորեստանի թագաւորը ա-
րեւելեան բռնապետութեան լաւագոյն տիպարն էր: Իր
անձը շրջապատած էր այն բոլոր բաներով, որոնք կա-
րող էին հրաշուրել և ահարեկել մարդիկը: Իր արտաքոյ

կարգի փառքը և մեծութիւնը բարձր կը պահէր զինքը հասարակ ամբոխէն: Երբ մէկը ներկայանար թագաւորին՝

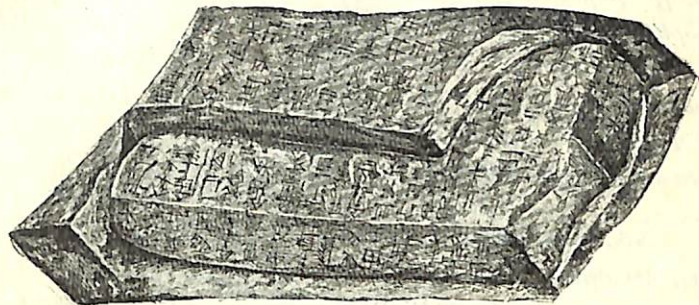
22. — ԱՌԻՒՅԻ ՈՐՍՈՐԳՈՒԹԻՒՆ

Ասորեստանի րագաւորներուն սիրելի գրապալմներէն մին էր առիւծի արտոյութիւնը: Որսի կ'երթային պատերազմի երարու պէս, հետեւակներու պզտի բանակով մը, և յաճախ օրերով րացակայ կը մնային: Խոշար շուներով որչէն կը հանէին կենդանի և շարաքներով կը հարածէին, մինչև որ նեհ հասցներու ջափ մօտեկային անոր: Երբմէն սակայն գիրկընդխտուն կռիւով կը ապսննէին առիւծը ուղղակի սիրջին միտած հիգակի կամ դաշոյնի հարուածով մը: Ասորեստանցի պզտիկուց կը պատաստէին այդ արտոյութեանց և երկար փառաբանէն յետոյ միայն կը համարձակէին ասոր:

Առիւծները այսչափ շատ ու այսչափ մօտէն տեսնելուն համար է որչէն որ իրենց արտեսագիտներ կրցած են այնչափ ճշգրիտ ու իրական կերպով փակցակի որսի տեսարաններ որ նորերը շատ ինչ անկալ հաւատարմած են անունց:

անիկա նստած կ'ըլլար ոսկեայ գահուն վրայ որ ծածկուած էր վարդազոյն կամարով և երկու կողմէն կը

բարձրանային կոթողներն որք կը փայլէին անդին քարերու մէջ: Թագաւորին ներկայացողը կը խոնարհէր գեանի վրայ, մինչև որ իրեն հրամայուէր սաքի ելնել: Թա-

23. — ԹԷԼԱՍԻՅԵՐԻ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒՄԸ ԱՂՆԻՍ (TABLETTE) ՄԷ

Քաղղեստանի մէջ ընկերական ամէն գործարարին (տառուախ, ամուսնուրիս, փոխարարիս և այլն) յայտնեալ և վիճակեալ ներկայութեան կը կատարուէր: Գրութիւնը կը քերէր իր կակուղ աղիւսը ու հոն կը գրէր եղբարիներ, նշանակելով նաև ամուսն ֆակիին ըլլալը, տրոյ թագաւորին տարին և այլն: Գործարարի սերը իր կնիքը (Այս կնիքներէն շատ կարելի է տեսնել Կ. Պոլսոյ Միս գէլին մէջ) կը գրուէր. յետոյ աղիւսը կը ծեփէին կաշի նոր խաւով մը, որու վրայ ձիշոյ տակի բանասեր կ'ընդօրինակէին, որպէսզի կեղծարարները զոնէ տակի գրութիւնը չի խաղախեն, ու չը պահեն իրենց ֆոյ:

Այս պատկերին մէջ աղիւսը կատարած է երկու ընկալներն ալ որոշ ցուցանելու համար և կը ներկայացնէ Սիևիստան ընտանիքին պատահարներէն մին:

գաւորի իշխանութիւնը բացարձակ էր թէև, սակայն կային վստահելի անհասաներ, և արտօնեալ պաշտօնեաներ որոնց միջոցաւ իր հրամանները կը գործադրուէին:

51. ԲՆԱՆՆԻՍՏԵՐԻ ԳՆԱՍԱԿԱՐԳԵՐ ԵՎ ՅԱՆՍԱՆՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Ամէնէն ստոր գասակարգը կը համարուէին գիւղացիները: Ասոնցմէ վեր կուգային վա-

ճառականներ, պաշտօնեաներ, բարձր արհեստաւորներ, փաստաբաններ և բժիշկներ: Եգիպտոսի նման ազնուականութիւն չկար Քաղղէաստանի մէջ: Հարստութիւնը աւելի կարեւոր էր, քան ծագումը. վաճառականը շատ կարեւոր դիրք կը գրաւէր, և մինչև իսկ Ասորեստանի այնքան անդուլթ պատերազմներու պատճառները զուտ վաճառականական էին: Իրենց նպատակն էր Սուրիոյ և Փիւնիկիէի վաճառականութիւնը ձեռք բերել և զանոնք մրցակցութենէ վտարել:

55. ՕՐԷՆ-ՔՆՆԵՐ.— Քանի մը Փրանսացի հնախոյզներ 1902ին գտան շատ կարեւոր արձանագրութիւններ, որոնք կը պարունակէին 280 օրէնքներ: Այս օրէնքները դրած էր Բաբելոնի թագաւոր Համուրապի, գրեթէ Քրիստոսէ 2250 տարի առաջ: Այս օրէնքը ծանօթ օրէնքներէն ամէնէն հինն է և յստակ գաղափար մը կուտայ Բաբելոնի ժողովրդեան մասին: Օրէնքներ կան գրուած պաշտօնեաներու և զատաւորներու կաշառակերութեանց դէմ, տգէտ և անհոգ բժշկական գործողութեանց դէմ, և անկարող կամ խարդախ ճարտարապետներու դէմ: Այս օրէնագրութիւնը կը ցուցնէ թէ քաղաքակրթութիւնը այնքան յստաջգիմած էր որ բնակիչները այնքան բարդ յարաբերութիւններ ունէին իրարու հետ:

Օրինագիրքը շատ որոշ կերպով սահմանած է սեփականատէրերու իրաւունքը, և վաճառականական աւանդին օրէնքներ կային սահմանուած: Կտակները ամուսնական ու գործի վերաբերեալ ամէն տեսակ պայմանագրութիւնները, որոնցմէ հաղարաւորներ մեր ձեռքը հասած են, ցոյց կուտան թէ որքան ուշադրութիւն տրուած էր առեւտրական կամ գործնական յարաբերութեանց: Վկաներու բազմաթիւ ստորագրութիւններ որոնք

իրարմէ կը տարբերին, ցոյց կուտան թէ այս դժուար

24. — ՀԱՐԱՆԱՐԵԻՆԵՆԵԱՆ ՀՈՎԻՍՏՈՒՍԹԸ

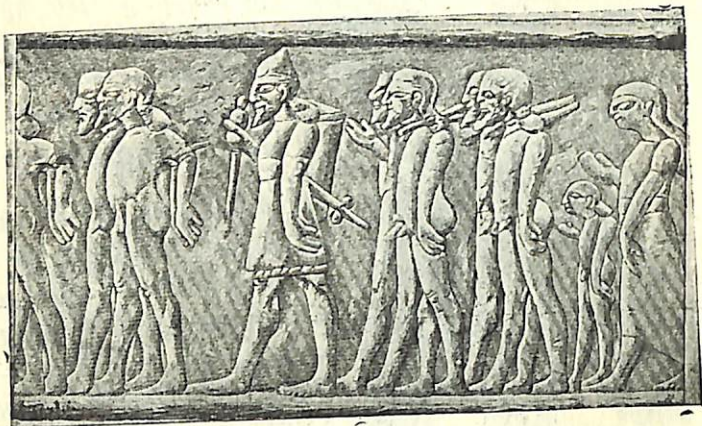
Անագախառն պղինձեւ այս արձանիկը որ Լուվրի Միզոլիմ մէջ կը գտնուի, կը ցուցնէ թէ Ասորեստանցիները ինչ ձևերու սակ կ'երեւակայիին իրենց դէտերը. դիտելու հետև թէ իրենց գործարարները որ աստիճան մարտաւրեանք կը բանկին մեսաղը:

բեւեռագրերով գրելու կարողութիւնը շատ տարածուած էր: Պայմանագրութիւններէն կը սովորինք թէ կին մը կարող էր կալուածներ ունենալ և գործեր վարել իր ամուսնէն անկախաբար:

56. ԿՐՕՆԻՔ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Մեռելները պաշտելու նշաններ շատ կան: Իւրաքանչիւր գերեզմանի քով գլուխին վերեւ կը գտնուէր խորան մը կերակուրի նուիրարութեան համար: Երիկ մարդու մը հետ կը թաղէին իրեն գէնքերը. իսկ աղջկան հետ իր զարդերը, սանտրեր և անուշահոտ իւղեր: Այս պաշտամունքին հետ խառն, Եգիպտացիներուն նման, Ասորեստանցիներն ալ բնութիւնը կը պաշտէին,

անձնաւորուած բազմաթիւ աստուածներով և կիսաստուածներով :

Նախնիքներու պաշտամունքին կ'ընկերանար նաև մոգականութեան, ինչպէս և ուրուականներու ու դեւերու հաւատքը : Քաղզէաստանի մէջ այս նախա-

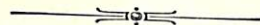
25. — ԲԱՂԵԱՍԻԱՆԵՐՈՒ ԹԱՓՈՐ ՄԷ

Պատկերովի միջ բռնուած գիւնուրներ ևև ստնի, սրնցմի ուննի կապուած ու ուննց ալ վիզը տնուր տնցուած՝ բազաւորին ներկայութեան կը սարուէին, տնուր քանակային կամեմաս խոշակագուերու :

պաշարունները աւելի չափազանցութեան տարուած էին : Քրիստոնէութեան առաջին շրջանէն մնացած պատկերները, որ կը ցուցնեն սատանան եղջիւրով և տտունով, Բաբելոնացիներէն եկած են հրէական թալմուտին միջոցաւ : Բնապաշտութեան հետ զուգրնթացաբար կային ամենաստորին արարողութիւններ և ծէսեր : Արքեպսութիւն և անբարոյականութիւն կրօնական պաշտամունքի մաս կը կազմէին, և այս սովորութիւնները տեւեցին ամբողջ Բաբելոնեան պատմութեան ընթացքին :

Միեւնոյն ժամանակ, ինչպէս Եգիպտոսի բարձր դասակարգին մէջ, հոս ալ միակ Աստուծոյ մը պաշտամունքի մասնաւոր շարականներ և աղօթքներ կային : Աստրեստանցիները մեղքի զգացումն ունէին, որ հրէական և աշխարհաքրիստոնէական կրօնի մէջ մեծ տեղ մը գրաւեց : Գերեզմաններու մէջ ապրող ուրուականներու հաւատալով հանդերձ կը հաւատային նաև ապագայ կեանքին : Մեղաւորները դժոխքի մէջ տառապանքներ և տանջանքներ պիտի կրէին, իսկ անոնք որոնք պիտի կրնային Աստուածային շնորհին արժանանալ, պիտի ապրէին հեռաւոր Երջանկութեան կողմերուն մէջ վայելելով ամէն տեսակ հաճոյքներ :

Բաբելոնացիները մեղք և հաճոյատէր նկարագիր մը ունէին : Իսկ պատերազմատէր Աստրեստանցիները հաճոյքը կը փնտռէին անգթութեան մէջ, և իրենց թագաւորները հազարաւորներ կը բանտարկէին, կը չարչարէին ու կը սպաննէին :

Գ. ՆՄՈՅՇԵՆԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՆ

57. ՀԻՆ. ԲԱՂԵԱՍԻԱՆ ՊՆՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԵՆՆ. —

Ա. Քաղզէական շարականի մը մէկ մասը, գրուած Ուր քաղաքին մէջ .

«Ո՛վ երկար ատեն տառապած եւ ներողամիտ Հայր, որու ձեռքին մէջ կը գտնուի ամբողջ մարդկութեան կեանքը . . .»

Նախածին, ամենակարող, որու սիրտը անհունութիւն է, եւ ջլայ մէկը որ կարենայ չափել զայն

Երէնքի մէջ ո՞վ է գերազոյն : Դու միայն, դու ես գերազոյն : Երկրի վրայ ո՞վ է գերազոյն : Դու միայն, դու ես գերազոյն :

Բ. Համուրապիի օրինագրքէն (Տ. 55) .

«Յօդ. 3.—Եթէ դատի մը մէջ մարդ մը վկաներու դէմ սպառ-

նալիք ընէ, եւ կամ իր տուած վկայութիւնը չնպացուցանէ, եւ եթէ դատի խնդիրը կեանքի խնդիր ըլլայ, այդ մարդը մահուան պէտք է որ դատապարտուի :

«Յօդ. 4.—Եթէ մարդ մը վկայի մը ցորեն կամ դրամառաջարկէ [որպէս կաշառք] ինքը պիտի կրէ դատին վճիռը :

«Յօդ. 42.—Եթէ մարդ մը արտ մը վարձէ մշակելու համար եւ ցորեն չկրնայ արտադրել եւ արտին պէտք եղած աշխատութիւնը տալ զլանայ, ինքը պարտաւոր է այդ արտին տիրոջ տալ այն համեմատութեամբ ցորեն՝ որքան դրացի արտը կ'արտադրէ :

«Յօդ. 53.—Եթէ մարդ մը զանցառու գտնուի իր թումբը ամուր պահելու ... եւ իր թումբը խորտակուի եւ ջուրը արտը սղուղէ, այն մարդը որուն թումբը խորտակուած է պարտաւոր է վընասուած ցորէնին փոխարէնը հատուցանել :

«Յօդ. 229.—Եթէ որմնագիր մը տուն մը շինէ մարդու մը համար եւ շէնքը հաստատուն չշինէ, եւ իր շինած տունը փլի եւ մահ պատճառէ, այդ որմնագիրը պէտք է մահուան դատապարտուի :

«Յօդ. 233.—Եթէ որմնագիր մը տուն մը շինէ մարդու մը համար, եւ շէնքը պահանջուածին համեմատ չի շինէ, եւ պատ մը փլի, այդ որմնագիրը իր ծախքով վերաշինելու է այդ պատը :»

58. ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԿԱՅՄՈՒԹԵՆԷՆ . —

Ա. Ասորական ազօթք մը մեղքերու թողութեան համար :

«Ո՛ր վ իմ Աստուածս, իմ մեղքերս բազմաթիւ են : ... Ո՛ր վ իմ Աստուածուհիս ... իմ չարագործութիւններս մեծ են : Սխալներ գործած եմ եւ ես չգիտեմ : Չարագործութիւններով սնած եմ եւ ես չգիտեմ : ... Կուլամ եւ ոչ ոք կուգայ ինձի, բարձր կ'աղաղակեմ եւ ոչ ոք կը լսէ ինձի ... Կը դառնամ իմ ողորմած Աստուծոյս եւ կը մրմնջեմ, տէ՛ր մի մերժեք զու ծառայիդ, եւ եթէ ան իյնայ որտացող ջուրերուն մէջ, երկնցուր իրեն զու ձեռքը : Ներէ՛ իմ գործած մեղքերուս : Իմ սխալներս հազուատի մը նման կտոր կտոր ըրէ :»

Բ. Ասուր-Նասիր-Պալի արձանագրութիւններէն : Այս թագաւորը յայտնի է պատերազմներու մէջ իր գոր-

ծած անդթութիւններով : Կ'ապրէր մօտաւորապէս 850 տարի Քրս .է առաջ :

«Անոնք չգրկեցին իմ ոտներս : Պատերազմով ու կտորածով յարձակեցայ քաղաքին վրայ եւ գրաւեցի : Անոնց պատերազմիկներէն երեք հազար հոգի սուրով սպաննեցի : Անոնց կողոպուտը, անոնց ապրանքները, անոնց եղները եւ անոնց ոչխարները տարի : Բազմաթիւ գերեզները կրակով այրեցի : Շատ զինուորներ ողջ բըռնեցի : Ոմանց ձեռքերն ու ոտքերը կտրեցի, ուրիշներու քիթք, ակունջները եւ մատները կտրեցի, եւ բազմաթիւ զինուորներու աչքերը փորեցի : Բուրգ մը շինեցի ապրողներէն եւ բուրգ մը գլուխներէն : Եւ անոնց միջեւ, որթատունկի ցօղուններու վրայ կահեցի անոնց գլուխները իրենց քաղաքին մերձակայքը : Անոնց երիտասարդները եւ անոնց կոյսերը ես այրեցի որպէս ողջակէջ : Քաղաքը կործանեցի, փորեցի, եւ կրակով վառեցի . ես բնաջինջ ըրի զայն :»

59. ՎԵՐՋԻՆ ԲԱՐԵԼՈՒՆԵԱՆ ԿԱՅՄՈՒԹԵՆԷՆ . —

Նաբոգոդոնոսորի աղօթքի . — «Թող պաշտեմ զու գերագոյն իշխանութիւնը, թող զու աստուածային վախը ապրի իմ սրտիս մէջ, եւ տուր ինձ ինչ որ բարի է զու մէջդ, որովհետեւ դու կը պահես իմ կեանքս :»

Wustenqurosphien. — Maspero: *Histoire ancienne: Tome I. Les origines. chap. VII-IX. Tome II. La mêlée des peuples, chap. I.* — Hilprecht: *Explorations in Bible Lands.* — Sayce: *Ancient Empires of the East.* — Hommel: *The Civilization of the East.* — Malet: *L'antiquité. chap. III, IV.* — Driault: *Histoire de la Civilisation, I, p. 40-60.*

Խմբագրելի նիւթեր . — 1. Պեղումներ Բաբելոնի մէջ . — 2. Բաբելոնեան ճարտարապետութիւն, պալատներ, առկախեալ պարտէզներ . — 3. Ասորական վաճառականութիւն . — 4. Նկարագրէ՛ Բաբելոնի եւ Նինուէի տեղ գտնուող արդի քաղաքները . — 5. Հայերը իրն յարաբերութիւն ունէին Ասորեստանի եւ Բաբելոնի հետ : 6. Շամիրամի եւ Արայ Գեղեցիկի տւանդալէպը . — 7. Բեւեռագրեր

Պ Լ Ո Ւ Ե Ն

Փ Ի Ի Ն Ի Կ Ե Ց Ի Ք

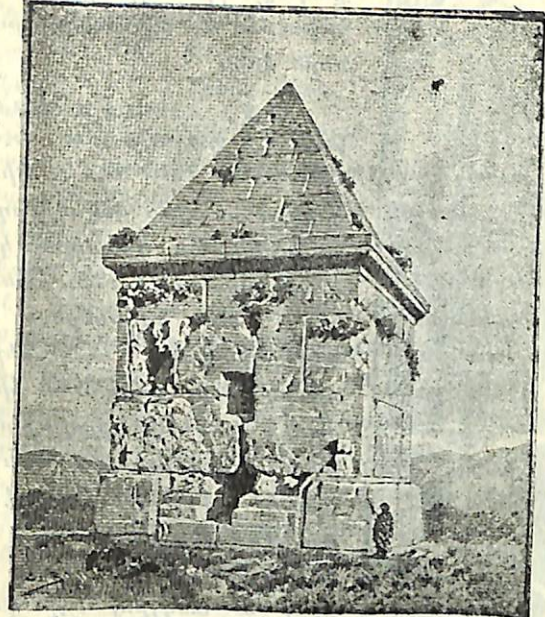

60. ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՌՈՐԳՆԵՐԸ. — Բաղդէաստան Պարսկային ծոցին քով գտնուելով ամէն յարմարութիւն ունէր վաճառականութեան, և Բաբելոն հին ժամանակները Սուրիոյ և Հնդկաստանի փոխանակութիւններուն կեդրոնն էր: Սակայն Բրիտտոսէ 1000 տարի առաջ Փիւնիկեցիները այնքան գերազանց դիրք մը բռնեցին վաճառականութեան մէջ, որ իրաւամբ առաջին վաճառական ազգը համարուեցան:

Փիւնիկեցիները կը բնակէին նեղ ցամաքամասի մը վրայ, որ կը տարածուէր Միջերկրական ծովուն և Լիբանան լեռներուն միջև: Երկրին ծովեզերեայ բլլալու հանգամանքը բնակիչները նաւարկութեան մղեց: Լիբանանու մայրիները առատ փայտ կը մատակարարէին իրենց նաւերուն: Բրիտտոսէ 1600 տարի առաջ Միջերկրական ծովու վրայ կը նաւարկէին արդէն Փիւնիկեցիները: Ասոնք կէս մը վաճառականներ էին և կէս մըն ալ ծովահէններ: Կղզիէ կղզի կ'երթային ապրանքներ փոխանակելու և կամ բնակիչները գերի վարելու համար:

Փիւնիկեցի վաճառականները հարստութիւն ձեռք ձգելու համար հետզհետէ սկսան Միջերկրականի ամէն կողմերը նաւարկել, մինչև որ հասան Հերակլեան կաթողները (Ճիպրալթար) և մտան Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ: Բրիտանական կղզիներէն թանկագին մետաղ-

ներ և սղինձ կ'առնէին, Պալթիկ ծովու եզերքներէն դեղին սաթ, Արեւմտեան Ափրիկէէն գերի և փղսկր,

26. — ԱՐԱՍԻ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒԱՆ ՓԻՒՆԻԿԵԱՆ ՄԱՍԹԱՊԱ ՄԷ

Հոս որոշ կիւրեայ կղիսական սզկեցութիւնը: Մասապսնէր մանր բուրգեր էին, մեծ շէնու մարմինները պահելու համար, կղիսական բուրգերու նմանոյութեամբ: Հոս քաղաքի աշտարակ մըն է 11 մէր բարձրութեամբ: Նախ հորիզոնական վիւնաշար մը կայ սնշադախ և ուղղահիգ կերպով իրարու կցուած հինգ մէր բարձրութեամբ վեց բարձրով. սուսիկ կ'երկուր շեմիկ մեացեայ մասիկ վրայ դուռ ցցուած պատուական մը կը մեւացնեն, ուրիկ յետոյ կուգայ սիւնի պակ մը, և ստունց ամենուն վրայ յեր մէր բարձրութեամբ բուրգ մը:

և Հնդկաստանէն սակի ու թանկագին քարեր: Իրենց երկու գլխաւոր քաղաքներն էին Տիւրոս և Սիգոն:

27. — ՓԻՆՆԻԿԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾ ՄԸ

Մինչև Ը. դար, այսինքն Աստրական արշաւանքը, այս երկու քաղաքները աշխարհի ամենահարուստ և փառաւոր քաղաքներն էին :

Ե I. ԲԱՂԱՌԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹ ԵՒ ԱՅՐՈՒՅԻՆԻ ԳՈՒՅԸ. — Փիւնիկեցիները առաջին ժողովուրդն էին, որ աշխարհիս զանազան կողմերը գաղթականութիւններ հաստատեցին, մեծ կղզիներուն մէջ և Միջերկրականի եզերքները առեւտրական կայաններ հիմնեցին որոնք հետզհետէ քաղաքակրթութեան կեդրոններ դարձան : Կարճեղոն, Իւթիկէ, Կատէս այս գաղթականութիւններուն ամէնէն նշանաւորներն եղան : Սպանիոյ և Անգլիոյ մէջ գտնուած պղինձի հանքերը շահագործեցին : Այս պէս կարող եղան քարէ գործիքներու տեղ պղինձէ գործիքներ շինել : Իրենք կը մատակարարէին Քաղզէաստանի և Եգիպտոսի համար պէտք եղած պղինձը և հաւանօրէն Եւրոպայի շատ մը մասերուն մէջ իրենք էին այս մետաղը ներմուծողք :

ատսի համար պէտք եղած պղինձը և հաւանօրէն Եւրոպայի շատ մը մասերուն մէջ իրենք էին այս մետաղը ներմուծողք :

Անձ քանակութեամբ Փիւնիկեան առարկաներ գտնուած են հին Յունական գերեզմաններուն մէջ : Փիւնիկեցիք թէև միայն իրենց շահուն համար ցրուած էին ամէն կողմերը, սակայն այսպէսով Ասիայի և Ափրիկէի քաղաքակրթութիւնները իրարու միացուցին : Իրենց դերը պատմութեան մէջ ոչ թէ նոր քաղաքակրթութիւն մը ստեղծելը եղաւ, այլ արդէն գոյութիւն ունեցող քաղաքակրթութիւն մը տարածելը : Ասոնք մասնաւորապէս Յոյներուն ուսուցիչները եղան, որոնք յետոյ ամբողջ Եւրոպայի ուսուցիչները դարձան :

Փիւնիկեցիներու գլխաւոր գիււարը այբուբէնն է : Երբ Եգիպտացիները Սուրիան գրաւեցին 1300ին (Տ. 26) Փիւնիկեցիները Բաբելոնեան բեւեռագրերը կը գործածէին : Բնական է որ իրենց վաճառականութեան դիւրութեան համար գրելու աւելի պարզ ձեւի մը պէտք ունեցան և այսպէս 1100ին անոնք այբուբէն մը գտան որ 22 գիր ունէր : Այս գիրերը կ'երեւի որ Եգիպտական նշանագրերէն առնուած էին : Բոլոր միւս այբուբէնները՝ Հնդկական, Եբրայական, Հայկական, Յունական և Լատինական՝ Փիւնիկեցիներէն առնուած են :

Ե 2. ԲԱՂԱՌԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԳԱՅՄԱՆՆԵՐ. — Փիւնիկեցիները կը խօսէին սեմական լեզու

Նայտ օմին պատկերով ձերմակ խոյր մը, մեկ մտնով կը ձօձեկ յարականկուտ յասու գեկը և կը պատրաստի սպանկուտ առիւծը՝ որու պոյկն բունձ է միւս մտնով կցիպսակակ փարաւանկուտ մուտի : Գլխուն վրայ ծածակող յունի սխաւաւակը Փիւնիկեան է, թայց այդ սխաւաւակին վրայ կը սաւաւնի Թիփիի քիււտտ արեւը :

Հոս այ ակնեռեւ կերեւայ թե կցիպսակակ սպիեցուքիւնը կգոր կղած է Փիւնիկեան կեանքին վրայ : Բաւոյր կիս կը ներկայանայ առիւծի մը վրայ կայնած՝ բարձր տեղիւ արշաւաւու հաւաւը : Աստուածը հագած է գցուած գիծերով դեկեակ մը, վիզը շայն մանկակ մը ու թււերը սպարաւանկուտ ունի, իսկ գրուիւր դրած է կրկին փետուրով և

մը, և հաւանօրէն Հրէական ցեղէն էին, բայց իրենց կրօնը չափազանց հակամարդկային էր, մասնաւորապէս այն անգութ ստիտութիւնները, որով ամէնէն առաջ ծնած անդրանիկ զաւակը Բաւաղ Արև-Աստուծոյ կը նուիրէին:

Իրենց քաղաքները դաշնակցութիւնով մը միացած էին Տիւրոսի և Սիդոնի հետ, սակայն երբէք զօրաւոր երկիր մը չէին ներկայացներ: Գոհ իրենց սուեւտրական գործերէն, դիւրութեամբ կը հպատակէին իրենց դրացի զօրաւոր ազգերուն, Ասորեստանի կամ Եգիպտոսի: Որպէս հպատակ ժողովուրդ՝ իրենց գործաւորները շինեցին Ասորական փառաւոր պալատները, շահագործեցին Եգիպտական հանքերը և մատակարարեցին երկու պետութեանց նաւատորմիլը:

Գրիստոսէ 730 տարի առաջ Տիւրոս Ասորեստանի իշխանութեան տակ ինկաւ, բայց նորէն մնաց որպէս վաճառականական կեդրոն, մինչեւ Աղեքսանդր Մեծի գրաւումը (332 Ք. Ա.): Այս թուականէն մինչեւ այսօր այս փառաւոր քաղաքը այլևս դեր մը չէ կատարած

28. — ՓԻՆՆԻԿՅՈՒ
ՉԻՆՈՐ ՄԷ

Փյունիկեցի գիւնուոր կը հագնէր կոթիզուկալս գիծերով դեկզակ մը, քեւերև ու առակները մերկ եւ ու զրիտուն վրայ կը կրէ առաձայր կաւ կրեամբ տաղաւար մը:

պատմութեան մէջ, և հիմա ձկնորսներ իրենց ուռկանները կը փռեն այն մերկ ժայռերուն վրայ ուր այս քաղաքը կը բարձրանար:

Եգեկիէլ Մարգարէի ԻԶ. և ԻԷ. գլուխները բանաստեղծական ցայտուն նկարագրական մըն են Փիւնիկեան կեանքի և վաճառականութեան. «Ո՛վ ծովուն մուտքերը ընակող, շատ կղզիներու մէջ ժողովուրդներու հետ վաճառականութիւն ընող... ս՛վ Տիւրոս, դուն ըսիր թէ ես գեղեցկութեան մէջ կատարեալ եմ, քու սահմաններդ ծովուն մէջտեղն են, քեզ շինողները քու գեղեցկութիւնդ կատարեալ ըրին: Անոնք քու ամէն նաւու տախտակներդ Սանիրի մայրիներէն շինեցին, Լիբանանէն եղեւիններ առին, որպէսզի քեզի կայմեր շինեն: Քու թիւրդ Բասանի կաղնիներէն շինեցին, քու նստարաններդ Կիտացոց [Կիպրոս] կղզիներէն եկած տօսախէ շինեցին փղոսկրով պատած: Քու պարզած առագաստդ Եգիպտոսի նկարագործ բեհեզն էր. քու ծածկոցդ Եգիպտի [Հիւսիւսային Ափրիկէ] կղզիներուն կապուտակ ու ծիրանեզոյն կերպասն էր: Ծովուն բոլոր նաւերը ու անոնց նաւաստիները քու առեւտուրդ ընելու համար քու մէջդ էին...: Ամէն տեսակ ապրանք շատ ըլլալուն համար Թարսիսի [հարաւ. արեւմտեան Սպանիա] ընակիչները քու վաճառականներդ էին. անոնք քու վաճառանոցներուդ մէջ արծաթի, երկաթի, անագի ու կապարի առեւտուր կ'ընէին: Յաւան [Յոնիա], Թորէլ ու Մոսք [Սեւ ու Կասպեան ծովերու երկիրներ] քու վաճառականներդ էին. անոնք քեզի հետ մարդոց հագիներու ու պղնձէ ամաններու առեւտուր կ'ընէին: Թորգոմայի տունէն [Հայաստան] քու վաճառանոցներդ կը

բերէին ձիեր ու շորիներ: Դեղանի որդիները քու վաճառականներդ էին: Շատ կղզիներու վաճառականութիւնը քու ձեռքդ էր: Անոնք քեզի հետ փղոսկրի ժանիքներով ու սզնիազով փոխանակութիւն կ'ընէին: Ձեռագործներուդ շատութեան համար Ասորեստանցիները քու վաճառականներդ էին, և քու վաճառանոցներուդ մէջ կարկեսանի, ծիրանագոյնի, նկարագործ կերպասի, բնհեղի, բուստերու ու կարմիր յակինթի առեւտուր կ'ընէին: Յուդա և Իսրայէլ... քեզի հետ ցորենի, խմորեղէնի, մեղրի, իւղի ու բալասանի առեւտուր կ'ընէին: ...»

Մատենագրութիւն. — Seignobos: *Histoire Ancienne*, ch. IX. — Lenormant et Chevallier: *Histoire ancienne de l'Orient*, Vol. II. — Duncker: *History of Antiquity* Vol. II.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Փիւնիկեան Գաղթականութիւնները. — 2. Փիւնիկեան Վաճառականութիւնը. — 3. Արհեստներ. — 4. Այլընտրանք. — 5. Ժողովրդի նկարագիրը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Ե Բ Ր Ա Յ Ե Ց Ի Ք

63. ՆԱԼԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՐ. — Հրեաները Արաւբական անապատին եզերքները թափառող հովիւ ցեղեր էին: Աբրահամ, ցեղին հիմնադիրը, կ'ըսուի թէ Քաղդէաստանի Ուր քաղաքէն գաղթած էր, 2000ին (Ք. Ա.): Աբրահամ, Յակոբ և միւս նահապետները հաւանօրէն կ'ապրէին և կ'իշխէին ինչպէս հիմակուան Արաբ շէյխերը: Հրեաները Յակոբի ու իր որդւոյն Յովսէփի առեւտները Եգիպտոս գաղթեցին, բնակեցան Կարմիր Ծովուն եզերքը գտնուող հարուստ արօտավայրերու մէջ, ուր շատ անգամ Արաբ ցեղերը իրենց վրանները կը զարնէին: Ասիկա տեղի ունեցաւ Հիքսոսներու իշխանութեան առեւտներ, բայց երբ Եգիպտական ընդհանրութիւնը վերահաստատուեցաւ թէրէի թագաւորներուն ձեռքով, Հրեաները գերութեան մատնուեցան: Երեք դար յետոյ Եգիպտոսի ներքին խռովութիւններէն օգուտ քաղելով Հրեաները մօտակայ անապատը փախան:

64. ԳՆՆԱՆԻ ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՎ ԳԱՏԱՆՈՐՆԵՐՈՒ ՇՐՋԱՆ. — Հրեաներու առաջնորդ հանգրիսացաւ Մովսէս, որ Եգիպտական իմացականութիւնը և իմաստութիւնը իւրացուցած էր, և հրէական ազգին օրէնսդիրը և կազմակերպիչը եղաւ: Այն առեւտ Հրեաները բազմաթիւ էին, և հաստատաբնակ կեանքի վարժուած: Քրիստոսէ 1300 տարի առաջ Յեսուրի առաջ-

նորդութեամբ դրաւեցին Պաշեստինը : Յաջորդ երկու դարերու միջոցին՝ արիւնահեղ պատերազմներ մղեցին դրացի ազգերուն դէմ, որոնցմէ ոմանք իրենցմէ աւելի բարձր նիւթական քաղաքակրթութիւն մը ունէին :

Այս շրջանին Հրեաները հովիւ ցեղերու անզօր դաշնակցութիւն մը կը կազմէին : Կեդրոնական Կառավարութիւնը կարգ մը ժողովրդական հերոսներու ձեռքն էր, որոնք դատաւոր անունով կը ճանչցուէին, ինչպէս՝ Սամսոն, Գէդէոն, Սամուէլ և ուրիշներ : Այս ժամանակները խռովութիւնները անպակաս էին շարունակ, և աւազակներ կը կողոպտէին ճանապարհորդները :

65. ԹԱԳԱԿՈՐՆԵՐ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԿՆԵՐ. — Այս տեսակ վիճակի մը մէջ գտնուող ժողովուրդ մը միշտ միութեան պէտքը կը զգայ : Գրեթէ 1100ին (Ք. Ա.) կեդրոնական զօրաւոր կառավարութիւն մը հաստատուեցաւ, միապետական ձեւին տակ, և որ վերջէն վերածուեցաւ ժառանգական իշխանութեան : Միեւնոյն ժամանակ զօրաւոր ազդեցութիւն ունէին կրօնական վարդապետներ, որոնք կը կոչուէին Մարգարէներ : Ասոնք պաշտօնական հանգամանք մը չունէին, սակայն բնաւ չէին վարաներ հակառակելու թագաւորին և յանդիմանելու :

Երկրորդ և երրորդ թագաւորները, Դաւիթ և Սողոմոն (1055-975 Ք. Ա.), կառավարութիւնը զօրաւոր իշխանութեան մը վերածեցին : Հիթիթները եգիպտական ուժը բոլորովին սչնչացուցին Սուրիոյ մէջ, և ապա իրենք ալ յաղթուեցան Թիզաթ-Բաղասար Բ.էն, և վերջապէս Ասորեստանի գերիշխանութիւնն ալ անհետացաւ մեզի անծանօթ պատճառներով :

66. ԲԱՃԱՆՈՒՄ ԵՒ ԱՆԿՈՒՄ. — Երբայեցինե-

րու միութիւնը կատարեալ չէր : Սողոմոնի մահուանէն յետոյ տասներկու ցեղերը ապստամբեցան, և հիմնեցին Իսրայէլի թագաւորութիւնը, իսկ մնացած երկու ցեղերը կազմեցին Յուդայի թագաւորութիւնը :

Այս երկու թագաւորութիւններէն առաջինը, երկու հարիւր ութսուն տարի տեւեց, մինչեւ որ Սարգոն Իսրայէլացիները գերի տարաւ Ասորեստան, ուր անոնք կորսուեցան : Բաժանուէն յետոյ Յուդայի թագաւորութիւնը չորս դար տեւեց, շատ անգամ հարկատու Ասորեստանի և Բաբելոնի : Վերջապէս Նաբուգոդոնոսոր ապստամբ Հրեաները պատժելու համար դանոնք Բաբելոն գերի տարաւ :

67. ԳԱՀԱՆԱՅԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Այս դէպքը վերջ տուաւ Հրեաներու քաղաքական պատմութեան : Երբ Պարսիկները տիրեցին Բաբելոնի, այն Հրեաները որոնք աւելի հայրենասէր էին Պաղեստին վերադարձան : Այնուհետեւ Յուդայի կառավարող ուժը ներքնապէս քահանաներն էին, իսկ քաղաքականապէս ասոնք հպատակ էին Պարսիկներուն, Յոյներուն և Հռոմէական կայսրութեան : Շատ անգամ ապստամբեցան Հռովմայեցիներու դէմ, սակայն վերջին անգամ 70ին (Ք. Ա.) սոսկալի կերպով պատժուեցան : Երուսողէմ պաշարուեցաւ և առնուեցաւ, և աւարի մասնուեցաւ, իսկ բնակիչները իբրեւ գերի վաճառուեցան : Հիմա Հրեաներ կը մնան ցրուած աշխարհիս ամէն կողմերը :

68. ՄԻՍԱՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ. — Հրեաները ո և է բան չաւելցուցին նիւթական քաղաքակրթութեան վրայ : Ճանապարհներ չչինեցին, առեւտուրը չզարգացուցին, և ոչ ալ մեքենական գիւտեր ըրին : Արուեստի, գրականութեան մէջ ուղղակի բան մը չարտադրեցին անոնք,

սակայն իրենց գործը աւելի բարձր եղաւ: Հրէական պատմութիւնը ժողովրդի մը հոգեւոր զարգացման պատմութիւնն է: Անոնց կրօնը անսահմանօրէն աւելի մաքուր և ճշմարիտ էր, քան որ և է ուրիշ հին ժողովրդեան մը կրօնը, և անկէ ծնունդ առաւ աւելի բարձր կրօն մը՝ Քրիստոնէութիւնը: Հին ազգերու մէջ անհասկնելի եղած են, որոնք կրօնական ազնիւ գաղափարներ ունեցած են, սակայն որպէս ժողովուրդ Հրեաներն էին, որ ամբողջութեամբ բարոյական օրինաց հնազանդելու պարտականութիւնը զգացին և մէկ Աստուծոյ երկրպագեցին:

Սկիզբները Հրեաները ընդհանրապէս իսկական միաստուածեան չէին. կը հաւատային թէ իւրաքանչիւր ազգ ունէր իր առանձին Աստուածը, և թէ իրենց Եհովան միմիայն իրենց Աստուածն էր:

69. ՀԱՆՈՒՍԻՒՆԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ. — Հաւանօրէն

սկիզբները քիչերը միայն հաւատացեալ էին, մարդաբէնները և նահապետները ու ժողովուրդէն անոնք որոնք աւելի հոգեւոր միտք մը ունէին: Հասարակ ժողովուրդը հազար տարիներէ ի վեր շարունակ դրացի Սուրիացիներու նախապաշարումներուն ազդեցութեան տակ կը գտնուէր: Բայց Եբրայեցիներու արժանիքը հոն է որ մէկ մասը շարունակ հաւատարիմ մնաց բարձր կրօնի մը, մինչեւ որ այդ կրօնը ամբողջ ժողովուրդին կրօնը դարձաւ:

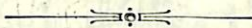
Տարակոյս չկայ թէ Բաբելոնի գերութիւնը նպաստեց այս կրօնին տարածման: Այն քանի մը անձնուէր մարդիկն ու կիները, որոնք երկար ատեն տառապած էին, վերադարձան Յուդայի երկիրը կազմելով Հրեաներու գերընտիր մասը: Ասոնց մէջ այլ ևս կուսակալութեան միտում չիկար: Մարգարէներու և նահապետներու հաւատքը

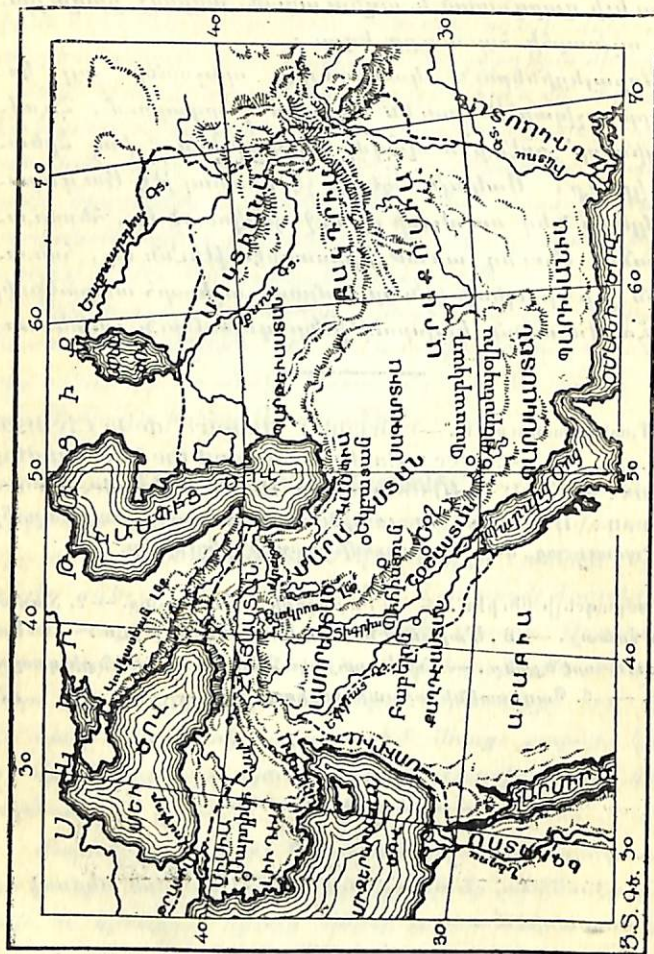
ամբողջ ազգին հոգին դարձաւ, ինչպէս որ այդ հաւատքը՝ աւելի զարգացած և ազնուացած՝ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի հաւատքը եղաւ:

Եբրայեցիներուն կատարելիք պաշտօնը այլ էր. Յոյները աշխարհին տուին մտաւոր զարգացում, Հուովմայեցիները՝ օրէնք և կազմակերպութիւն, իսկ Հրեաները կրօնք: Սակայն պէտք չէ մոռնալ թէ Յուդայական կրօնը նեղ սահմանի մը մէջ փակուած էր, հետեւաբար անկէ ծնունդ առած Քրիստոնէութիւնն ալ, հաւանական չէր որ պիտի կրնար ամբողջ աշխարհ տարածուիլ եթէ Հռովմէական կայսրութիւնը գոյութիւն չունենար:

Մատենախօսութիւն. — Driault: *Histoire de la Civilisation I. ch. IV.* — Sayce: *Early Israel and the Surrounding Nations.* — Kent: *A History of the Hebrew People, 2 vols.* — Renan: *Histoire du peuple d'Israël.* — Աստուծաշունչ Գիրք Թագաւորաց, Ե-է, Երուսաղէմի սամարի շիկուրիսը:

- Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Բաբելոնի Գերութիւնը. — 2. Տաճար եւ քահանայ. — 3. Մարգարէներ եւ Մարգարէութիւն. — 4. Եբրայական օրէնքներ. — 5. Եբրայական սպագայ կեանքի գաղափարը. — 6. Պաղեստինի աշխարհագրութիւնը:

29. — Պ Ա Ր Ա Ս Ի Կ Ն Ե Ր

Պ Ա Ր Ա Ս Ի Կ Ն Ե Ր

70. ՆՈՐ ՊԵՏՈՒԹՅՆԵՐ. — Մինչև հիմա մենք խօսեցանք այն վայրերուն մասին, ուր առաջին քաղաքակրթութիւնը ծնաւ ու զարգացաւ, այն է Եփրատ-Տիգրիսի և Նեղոսի հովիտները և ասոնց մէջ գլուխուղ երկիրը՝ Սուրիան։ Բայց Բաբելոնի անկումէն քիչ առաջ երկու նոր ուժեր հրապարակ ելան։ Այս պետութիւններէն մին կը գտնուէր դէպ ի Արեւելք և միւսը դէպ ի Արեւմուտք։ Ասոնք էին Լիւդիա և Պարսկաստան։

Ա. Լիւդիա. — Լիւդիոյ թագաւորութիւնը կը գտնուէր Փոքր-Ասիոյ արեւմտեան կողմը։ Մօտաւորապէս 550ին Լիւդիոյ թագաւորը՝ Կրեսոս՝ մինչև Ալիս գետը տարածուող երկիրները իր իշխանութեան տակն առաւ։ Այս երկիրը չափազանց հարուստ էր, մանաւանդ մետաղներու հանքերով, և իր միապետը այնքան հարստացաւ, որ մինչև հիմա ստորութիւն է չափազանց հարուստները «Կրեսոս» կոչել։ Կրեսոսի հպատակներուն մէջ կը գտնուէին շատ մը Յոյներ, որոնք կը բնակէին Փոքր-Ասիոյ արեւմտեան ծովեզերքը։ Այս Յոյներուն պատճառաւ էր որ Յունաստան վերջէն պատերազմեցաւ Պարսկաստանի հետ։

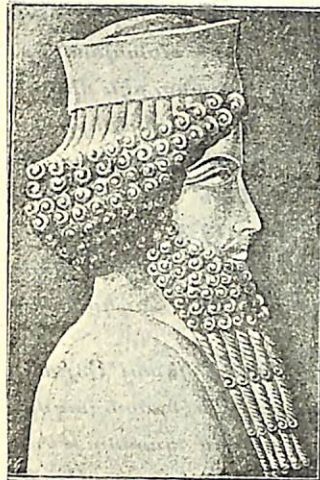
Բ. Մարասան և Պարսկասան. — Եփրատ և Տիգրիս գետերու արեւելեան կողմը կը գտնուի Իրանի բարձրաւանդակը, ուր կը բնակէին Մարերը և Պարսիկ-

ները : Գրիստոսէ 850 տարի առաջ ասոնք բարբարոսներ էին , և շուտով նուաճուեցան Ասորեստանցիներէն : Աստիճանաբար այս ժողովուրդները իրենց դրացի ազգերուն քաղաքակրթութիւնը ընդունեցին , և յետոյ գրեթէ 625ին ցեղապետ մը բոլոր Մարերը միացուց և կազմեց զօրաւոր միապետութիւն մը , որ 606ին Բաբելոնի օգնութեամբ յաղթեց Ասորեստանի :

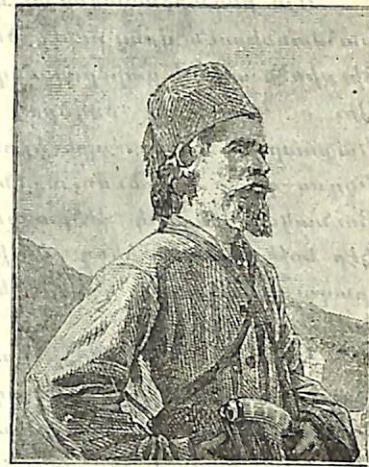
71. ՊԱՐՍԱԿԱՆՆԵՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ . — Ասորեստանի անկումէն յետոյ գրեթէ յիսուն տարի Արեւելեան աշխարհը խաղաղ էր , և բարեկամական դաշնակցութիւն մը գոյութիւն ունէր չորս պետութեանց՝ Բաբելոնի , Եգիպտոսի , Լիւզիոյ և Մարաստանի միջեւ : Մարաստանի սահմանները կը տարածուէին Իրանի բարձրաւանդակին և Հին Ասորական պետութեան հիւսիսային մասերուն վրայ : Յետոյ 358ին Կիւրոս , Պարսիկ հարկատու իշխանը ապստամբեցաւ Մարերուն դէմ , և հիմնեց Պարսկական Անկախ Պետութիւնը , որու վրայ ինք թագաւորեց երեսուն տարիներ , (358-329 Գ. Ա.) և Պատմութեան մէջ Մեծն Կիւրոս աւանում կոչուեցաւ :

Պարսկաստան շուտով դարձաւ աշխարհիս ամենազօրաւոր և ամենաընդարձակ պետութիւնը : Այս Մարական պատերազմներու հետեւանքով Մարաստան բոլորովին ինկաւ Պարսից իշխանութեան տակ : Այս յաղթութիւնը Կիւրոսը պատերազմի մղեց Մարաստանի դաշնակիցներուն դէմ : Պարսիկները ամէն կողմ յաղթող հանդիսացան : Կիւրոս գրաւեց Բաբելոնը և ասով Եփրատի և Սուբիոյ չրջականերուն մէջ իրեն մրցակից չմնաց : Յետոյ Լիւզիոյ Կրեսոս թագաւորին յաղթեց և տիրեց ամբողջ Փոքր-Ասիոյ : Գանի մը տարի յետոյ իր որդին

Կամբիւս Եգիպտոսի տիրեց : Այս տեւական յաղթանակներով Պարսկաստան իր իշխանութեան տակ միացուց ոչ միայն հին պատմական երկիրները , այլ և Իրանն ու Փոքր Ասիան :

30. — Կ Ա Ր Ե Հ

31. -- ԱՐԻՒ ՊԱՐՍԻՍ ՄԸ

Այս կիս կարբախեցալիս յիս յորագրուած պատկերիս (գոր Գուրեհի պատկերը կ'ենրայրեկ շատեր) եւ երկրորդ պատկերիս Պարսիկիս միջու եղած նկատուիլը իխտ այլի կը գարեկ : Երկուսն ալ խորայիս կը սարբերիս եզիպտական, սուրիական, կիական եւ սուրիսանեկան դիւքերեկ : Երկուսն ալ եղեկ դիւքիսիսերեկ ուեկիս, ուղիղ ու եւորք սիւր մը , քարակ շրքուեկեկ, սուս ու վիսվիսուեկ մազ եւ մորուք . ստակ կեկիսաւորպական կամ աշիական ցեղիս յասուկ դիւքիսիսերեկ եկ :

Կամբիւս և իրեն յաջորդող երկու թագաւորները ընդարձակ նոր երկիրներ գրաւեցին : Հիւսիսէն Հայաստան , Արեւելքէն Աֆղանիստան ու Հնդկաստանի հիւսիսային արեւմտեան մասը , և արեւմտեան կողմէն Սեւ

Ծովէն մինչեւ Յունական թերակղզին երկարող բոլոր ծովեզերեայ երկիրները : Պարսկական պետութիւնը երկու միլիոն քառակուսի մղոնի տարածութիւն մը ունեցաւ , չորս անգամ աւելի ընդարձակ քան Ասորեստանի պետութիւնը և հիմակուան Եւրոպայի կիսուն հաւասար :

Այս ընդարձակածաւալ պետութիւնը իր հարաւային սահմաններուն վրայ ունէր ծովեր և կիզղիչ անապատներ . հիւսիսէն ամայի բարձրաւանդակներ , Դանուբէն մինչեւ Սև ու Կասպեան ծովերը , Կովկասեան լեռները և Եաքսարդէս գետը . արեւելքէն Թիպէղի անապատը և Ինդոս գետը . արեւմուտքէն Ափրիկեան անապատը և Յունական փոքրիկ թերակղզին : Իր մէջ կը պարունակէր եօթանասուն հինգ միլիոն բնակիչ , և իրեն միակ քաղաքակրթուած դրացի երկիրներն էին Հնդկաստան և Յունաստան :

Կիւրոսի մահուանէն երեսուն տարի յետոյ Յոյները Պարսիկներու դէմ պատերազմեցան : Այս պատերազմին պատմութիւնը պիտի կարդանք Յունաց պատմութեան մէջ : Բաւական է հոս ըսել թէ՛ Պարսիկները յաղթուեցան . սակայն Պարսկական պետութիւնը տակաւին մէկ ու կէս դար ևս տեսց , մինչեւ որ Մեծն Աղեքսանդր գրաւեց զայն :

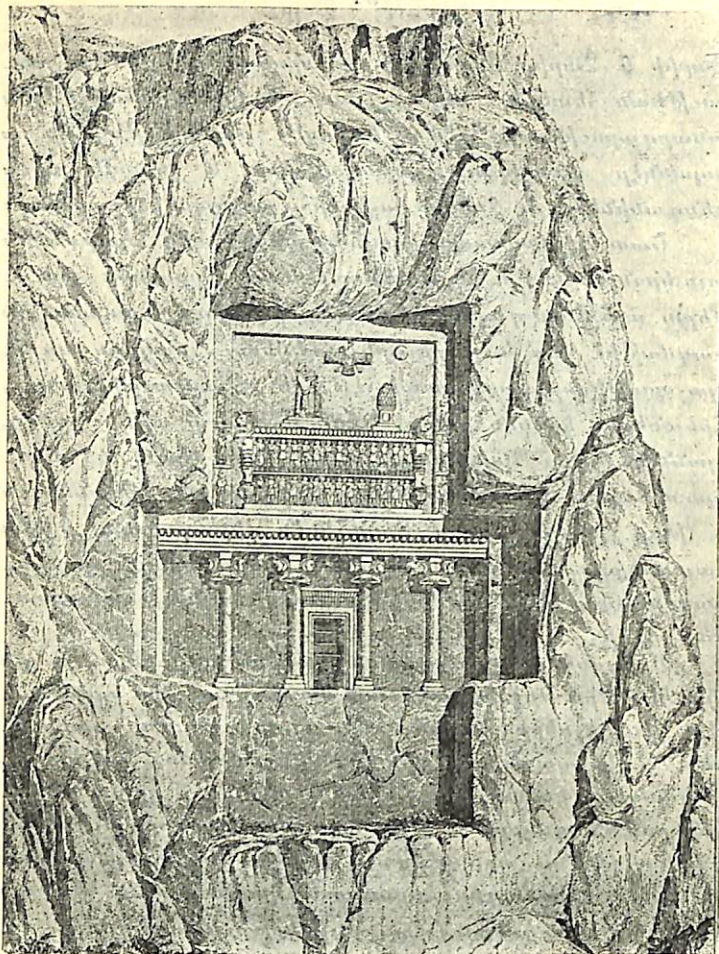
72. ԿՐՕՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ. — Պարսկական կրօնը աշխարհիս ամենաազնիւ կրօններէն մին էր : Այս կրօնը հաստատուած էր մօտաւորապէս Քրիստոսէ 1000 տարի առաջ՝ Զրադաշտ (Zoroastre) մոգին ձեռքով . որուն վարդապետութիւնը Զէնո-Աւէսդա անուն նուիրական գրքին մէջ ամփոփուած է : Պարսկական կրօնին այս մեծ հիմնադրին սկզբունքներուն համաձայն , աշխարհ երկու հակամարտ ուժերու պայքարին մէջ կը գտնուէր , այն է Լոյսի և Մթութեան ,

Բարիի և Չարի : Մարդուս պարտականութիւնն էր բաւութեան հետեւիլ , մերժել չարը , և կռուիլ մարդկային անարդարութեանց դէմ : Նոյնպէս մարդ պէտք էր որ սպաննէր վտանգաւոր գազանները և խնամէր միւս կենդանիները ու ջանար աշխարհս պողաբեր դարձնել :

Շատ մը նախապաշարումներ մեծ տեղ կը բռնէին այս կրօնին մէջ , և մոգականութիւնը մարական քուրմերու արհեստը դարձած էր : Պարսիկները կը հաւատային բազմաթիւ չար և բարի հրեշտակներու . սակայն կռապաշտութիւնը արտօնուած չէր , և Զրադաշտի կրօնը , Հրեաներու կրօնէն յետոյ , Հին Աշխարհի ամենաազնիւ կրօնն էր : Երբ Պարսիկները տիրապետող դարձան , մասնաւորապէս դիւրութիւններ ընծայեցին Հրեաներուն և թոյլ տուին անոնց Բաբելոնէն վերադառնալ իրենց հայրենիքը : Այս բարեկամական վերաբերմունքը տարակոյս չկայ թէ կրօնական մտածումը նոյնութեան պատճառաւ էր :

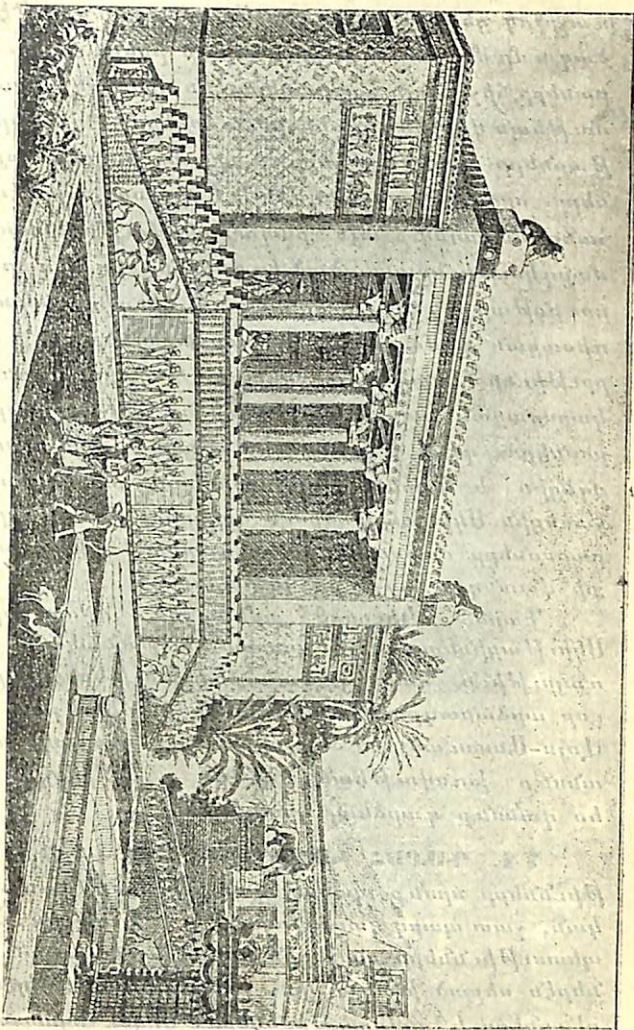
Սկիզբները Պաղսկաստան կոպիտ հովիւներու երկիր մըն էր : Երբ մեծ պետութիւն մը դարձաւ , իր սակաւաթիւ բնակիչները Պետութեան բոլոր գլխաւոր քաղաքներուն մէջ պահապան զինուորներ դարձան , իսկ ազնւականները կռաւարական պաշտօնեաներ՝ ցրուած երկրին ամէն կողմերը : Հետեւանքն այն եղաւ որ հին պարզակեցութիւնը կորսուեցաւ , թէև երկու դար յետոյ Յոյն պատմագիր Հերոդոտոս տակաւին կը հիանար Պարսիկ մանուկներու սքանչելի կրթութեան վրայ , որոնք մատաղ հասակէն կը սորվէին ձի հեծնել , նետ արձակել և ճշմարտութիւնը խօսիլ :

73. ՊԱՐՍԻԿՆԵՐ ԵՒ ԱՆԻԹԱՅՆԵՐ. — Գրեթէ 630ին , Նինուէի կործանումէն քիչ առաջ , հիւսիսիցուրտ երկիրներէն բարբարոսներու խոժմբեր սկսան արշաւել դէպի Արեւմտեան Ասիա : Յոյները այս թափա-

32. — ԳՈՐԵՂԻ ԳԵՐԵՉՍՏՆԵՐ ԿԱԵՇԷՐՐՈՒՄԻ ՄԻՋ,
ՊԵՐՍՆԵՐԻ ՄՈՒՐ ԵՄ

Փերիզանը փորում է ուղղակի ժայռի մեջ և կամեն ևր-
կիսի ու երկրի միջև կախում է: Հռն մեկերն համար ոչ սասնան-
ներ կան և ոչ այ սանդուղ: Բուրսի կողմը երկու մուտեր է կը բաղիս-
նայ. Ա. կամարներով ծածկում անց մը ուր միմեռն փայ է հաս-
սանում և ուր ներսի կողմը դուռ մը կայ. Բ. Հարբաբանդայ մը
ուր Գարեհ ներկայացում է աջօրոյի ձևով կրակի բազիլիկ սույն,
զոր իրենց քիւտուն փայ վեր կը բարձրացնեն իրենց զերիները:

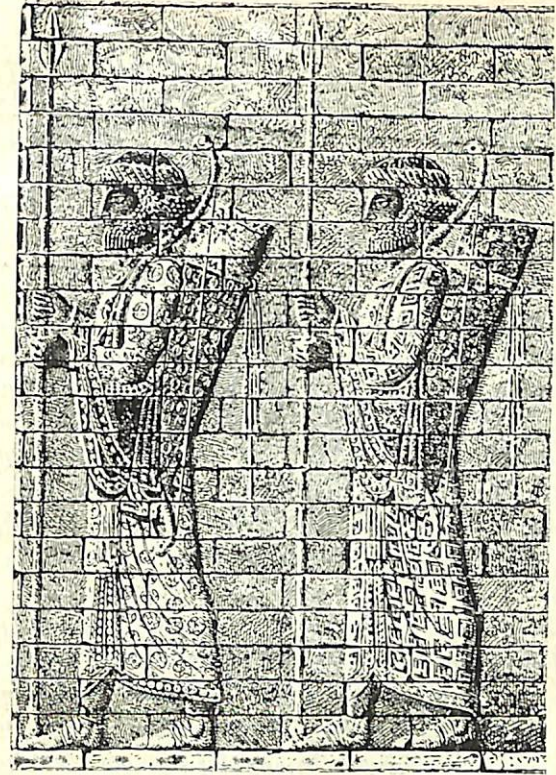

33. — ՅՈՒՆԱՆՆԱՅԻ ԵՐ ԱՐՏՈՒՄԵՐԵՐԵՍԻ ՄՈՒՐՈՒՆԵ ԳՈՒՂԱՏԻՆԵ ԱՆԿԱՏԻ ՄՈՒՐԵ ԸՆԴԵ ԸՈՇՊ ՄԻՋ
Յակո սիմեոնայ և կամարով ծածկում բախիկ խորը կը կցնարոյի դուռը: Ուրը սիմեոն
կը սիւլանան խոյակներով ոտի կից կից գոյի գոյի կը բազիլիկ: Պատերը գարբարում էին
ապիկում և գոնարա ապիկներով ոտի կը կազմիկն ապիկներուն այն հարկանաւոր փոքրակը
զոր Բարեդի Լուիլ բանկարունը սարած է Պ. Տիկոպրոպայ և ոտն միկ մասին պատերը
ստիկի կը մըրիկն (Կը 38):

ուշրջիկ ցեղերը կը կոչէին Սկիւթացիներ: Թէև իրենց ծագումը մեզի ծանօթ չէ, սակայն իրենց հետեւած ճամբաները ճիշդ այն ճամբաներն էին որոնցմէ անցան պատմութեան վերջին շրջաններուն Հոնները, Թուրքերը և Թաթարները: Սկիւթացիները աւարի տուին բոլոր այն երկիրները որոնցմէ անցան, մինչև Եգիպտոս, այսպէս վտանգ հանդիսանալով այն քաղաքակրթութիւններուն զոր մարդկութիւնը ստեղծած էր վերջին չորս հազար տարիներուն թագքին մէջ: Ասորեստան և Լիւդիա անկարող հանդիսացան դիմադրելու այս արշաւողներուն, և կայսրութիւնը մնաց Մարերուն և Պարսիկներուն, որոնք կարողացան քաղաքակրթութիւնը պաշտպանել բարբարոսներու դէմ: Մարերը այս անարկու արշաւողները ետ մղեցին, և Պարսիկ թագաւորները շատ անգամներ արշաւեցին Սկիւթացիներուն երկիրը: Այս կերպով բարբարոսները սարսափեցան և դարերով անոնց արշաւանքի վտանգին առաջքը առնուեցաւ:

Դարեհ, կիւրոսի ամենամեծ յաջորդներէն մին, Սկիւթացիներու դէմ տարած յաղթանակովը մեծ ծառայութիւն մատոյց քաղաքակրթութեան: Իր նշանաւոր արձանագրութիւններէն միոյն մէջ կ'ըսէ՝ «Որմիզդ (Լոյս-Աստուած) իմ ձեռքս տուաւ այս երկիրները՝ կըբ անոնք խռովութեան մէջ էին...: Որմիզդի՛ շնորհիւ ես զանոնք դարձեալ կարգի բերի:»

74. ԳՈՐԾ ԿԱԶՄԱՆԵՐՊԵ. — Այն կայսրութիւնները որոնք պարսկական իշխանութեան ձեռքն ինկան, շատ պարզ կառավարութիւն մը ունէին: Հարկատու պետութիւնները պահեցին իրենց արքայական հին տուներէն սերած թագաւորը, իրենց լեզուն, կրօնքը, օրէնքները և սովորութիւնները: Երկու հպատակ պետութիւններ կարող էին մինչև իսկ իրարու դէմ պատերազմիլ, առանց Արքայից-Արքային միջամտութիւնը

34.—ՊՈՐՈՒԿ ՀԵՏԵՒԱԿՆԵՐ. ԱՆՄԱՀՆԵՐԸ

Բրոսագործական (céramique) քեկոր մը որ կիսայ Լուչիի քանդարանը կը գտնուի, և որ հսկում է Եօշի միջ Արսախատիսու Մակեօտի Պարսիկ, և կը կերկայացնէ արտուական քիկնապահներէն երկու Ահմադներ, ղեղիկ փաքսոց և կոշիկներ ունի, կուսայ զարդերով քուխ կապարներ, ոսկի գնդակներով և ձերմակ գիւղափարերով զարդարում: Առաջինը կուսայ ու ձերմակ ծաղիկներով ղեղիկ պատմուճակ հագած է, որու եզերքը քուխ է կուսայ ու ձերմակ կիւրներով: Երկրորդին պատմուճակը ձերմակ է, ղեղիկ ու կուսայ փառախառններով ստեղնագործում, եզերքը կուսայ է ձերմակ կիւրներով: Երկուքն ալ ձերմակ աղեղներ ունին և ոսկի սպարակներ ու օղակներ կը կրեն: Այս մանրամասնութիւններէն կարելի է հասկնալ թէ Պարսիկները որչափ կասարկուքեակ հասնուցած էին կիսուածակար աշխարհ արուեստը:

հրաւիրելու իրենց վրայ : Տարբեր թագաւորութիւններ պահեցին իրենց կազմակերպութիւնը ճիշտ այնպէս ինչ պէս որ էր Պարսից գրաւումէն առաջ , բայց երեք պայմաններով՝ ա. — Անոնք պարտաւոր էին տուրք վճարել . բ. — Պատերազմի ատեն պարտաւոր էին օգնել Պարսից . գ. — Թագաւորները պարտաւոր էին ժամանակ առ ժամանակ այցելութիւն տալ Արքայից-Արքային :

Պարզ է թէ այսպիսի կայսրութիւն մը զիւրաւ կրնար խորտակուիլ , եթէ արտաքին աղէտ մը պատահէր , ինչպէս օտար արշաւանք մը , կամ Արքայից-Արքային մահը ևլն . : Այս տեսակ պարագայի մը մէջ իւրաքանչիւր թագաւոր զիւրաւ պիտի փորձուէր իր նախկին անկախութեան տիրանալ ու տեղի պիտի տար արիւնահեղ պատերազմներու : Այսպէս կազմակերպուած երկրի մը մէջ կարելի չէր որ հանդարտութիւնն ու ապահովութիւնը տեսէին :

Ասորեստան Պարսիկներէն առաջ փորձած էր այս դրութիւնը և ութերորդ դարու ասորական թագաւորները ո՛չ միայն աշխարհակալներ էին , այլ և կազմակերպիչներ : Անոնք հպատակ ժողովուրդները ազատ կը ձգէին իրենց օրէնքներուն և սովորութեանց մէջ , սակայն հին թագաւորներու տեղ կուսակալներ (սադրապ) նշանակեցին :

Սակայն այս դրութիւնն ալ գոհացուցիչ չէր : Տեսականապէս սադրապները կախում ունէին թագաւորին կամքէն , բայց գործնականին մէջ անոնք անկախ թագաւորներ էին , որոնք շատ անգամ կ'ապստամբէին և կը փորձէին բացարձակ անկախութիւն ձեռք բերել :

Պարսիկներու հիմնած կառավարական դրութիւնը այս էր : Գարեհ Ս. Պարսկաստանի չորրորդ թագաւորը (521-485 Ք. Ա.) , ուէ ապստամբութեան առաջքը առնելու համար հետեւեալ երեք կարգադրութիւնները ըրաւ . ա. Պետութեան քսան նահանգներուն իւրաքանչիւրին

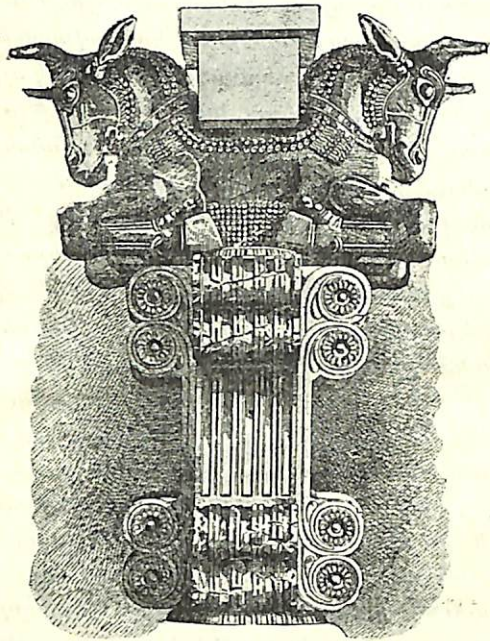
մէջ իշխանութիւնը բաժնուած էր սադրապի և զինուորական հրամանատարի մը միջեւ . բ. Իւրաքանչիւր նահանգի մէջ արքայական քարտուղար մը նշանակուած էր , որ կը կոչուէր Թագաւորին Ականջը , և որուն պաշտօնն էր շարունակ տեղեկագիրներ ղրկել Արքայից-Արքային . գ. Սմէնէն կարեւորը թագաւորական մասնաւոր պատուիրակ մըն էր որ կը կոչուէր Թագաւորի Աչքը , որ ատեն ատեն իր զինուորներով այցելութեան կ'ելլէր քննելու համար սադրապներու կառավարութիւնը , և եթէ հարկ ըլլար կրնար ձերբակալել կուսակալը :

Ասիոյ մէջ քալաքական կազմակերպութիւնը աւելի չյառաջացաւ մինչեւ Հռոմէացիներու ժամանակ : Պարսիկները բնաւ ջանք մը չըրին ընդհանուր միութեան ոգին մտցնելու զանազան ցեղերու միջեւ : Իւրաքանչիւրը պահեց իր լեզուն և սովորութիւնները : Միեւնոյն ատեն ի նկատի ունենալով այդ ժամանակը , Գարեհի կազմակերպութիւնը հրաշալի էր : Արեւելեան ժողովուրդները գո՛հ էին , և իրենց նախկին վիճակէն աւելի լաւ դրութեան մը մէջ կը գտնուէին :

ՊԵՐՍԱՊՈՒՆԱՆ ԶԱՆՍԱՊԱՐԶՆԵՐ . — Պետութեան հեռաւոր մասերը իրարու հետ հաղորդակցութեան մէջ դնելու համար , Գարեհ փառաւոր ճամբաներ շինեց ծածկուած քարերով , գետերու վրայ կամուրջներ հաստատեց և հոս ու հոն օթեւաններ հիմնեց : Այս ճանապարհներու վրայէն արքայական ձիաւոր թղթատարները շարունակ հաղորդակցութեան մէջ էին պետութեան բոլոր մասերու՝ հետ : Գլխաւոր ճամբան Շօշէն Սարդիկէ՛ 1500 մղոն երկայնութիւն ունէր , և արքայական սուրհանդակը 6 օրէն կը կտրէր այս ճամբան , մինչ սովորական ճամբորդ մը հազիւ երեք ամիսէն կարող էր մէկ քաղաքէն միւսն երթալ :

Մասեճագրութիւն . — Հերոդոտոս Ա. 46-55 եւ 74-91 . —
 Maspero : *Histoire ancienne, Tome III* . — Wheeler :
Alexander the Great, chap. XII . — Jackson :
Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran . — Seignobos :
Histoire ancienne p. 172-195 .

Խմբագրելի նիւթեր . — 1. Զրադաշտի կրօնը . — 2. Պերսէպոլիսի
 աւերակները . — 3. Կամբիւսի պատերազմները . — 4. Հայոց յա-
 ռաքերու թիւնները Պարսիկներու հետ . — 5. Պարսիկսան աւան-
 դալէպերը :

35. — ՊԱՐՍԱԿԱՆ ՍԻՆՆԻ ԿՈՅՆԱԿ ՄԱՐ

Սյանը՝ 21 մկր բարձրութիւն ունէր եւ ստոր վերջաւու-
 րութիւնը կը կազմէր այս խոյակը որ ինք միայն երկու մկր է,
 մին եր այն ուրը սյաներէն որ Շոշի մէջ Արսափսերոսիս Մեհաձեհի պա-
 շտիս զուրը կը զարդարէին : Այս խոյակը կը զտնուի հիմա Բա-
 րիզ Լուրի բանգարանին մէջ :

ՃԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԳԵՐՈՒ

Գ. Ա.

5000

Եգիպտոսի և Քաղզէաստանի քաղաքակրթու-
 թիւնները երեւան կուգան :

3800

Սարգոն Ա. (Տ. 44) :

2800

Եգիպտոսի քաղաքական կեդրոնը Մէմբիսէն Թէփե
 կը փոխադրուի :

2700

Քաղզէաստանի գրականութեան ոսկեդար (Տ. 49)

2400

Բարելոն Քաղզէաստանի քաղաքական կեդրոն
 կը դառնայ :

2234

Բարելոնացիք արձանագրել կը սկսին իրենց աս-
 տեղազգիտական նկատողութիւնները (Տ. 50) :

2000

Քաղզէաստանցիք Սուրբոյ կը տիրապետեն :

1800

Ասորեստանի պետութիւնը կը սկսի :

4600

Երբայեցիք Եգիպտոս կը մտնեն :

4500

Հէքսոսները Եգիպտոսէն կը վռնտուին :

4830

Եգիպտոս իր տիրապետութիւնը կը տարածե-
 լինչէւ Տիգրիսի եղէքները : Փիւնիկեցիք Ե-
 գեան ծովի վրայ գերազանց դերը մը կը զբաւեն :

4320

Ռամսէս Բ. (պատ. 49)
 Լիբէացիք Եգիպտոս կ'արշաւեն : Երբայեցիք Ե-
 գիպտոսէն կը մեկնին :

4280

Ասորեստան կը տիրապետէ Քաղզէաստանի :
 Հիթիթներու կայսրութիւն Սուրբոյ մէջ :

1125

Երբայեցիք Պաղեստին կը մտնեն :

4055

Ասորական առաջին պետութիւն (Տ. 45) :

4000

Դաւիթ, Երբայեցուց թագաւորը :

975

Զրադաշտ :

Երբայեցիք կը բամնուին :

Բ. Ա.

- 850 Կարբեդոնի հիմնարկութիւնը .
- 745 Ատորական երկրորդ պետութիւն: Թիզաթ Բաղասար Բ. (Տ. 45):
- 730 Եթովպացիք Եգիպտոսը կը գրաւեն:
- 722 Սարգոն Բ. Իսրայէլի տասը ցեղերը գերութեան կը վարէ:
- 672 Ատորեստանցիք կը գրաւեն Եգիպտոսը:
- 653 Եգիպտական յեղափոխութիւն: Բսամետիքոս (Տ. 34):
- 640 Մարերը Ատորեստանցիներու դէմ կ'ապստամբին:
- 632 Սկիւթացոց արշաւանքը:
- 625 Բաբելոնի պետութիւնը (Տ. 46):
- 610—595 Նեբաւոլ, Նաւազնացութիւն Ափրիկէի շուրջը (Տ. 34):
- 606 Նինուէի կործանումը (Տ. 45):
- 604—564 Նաբոլզոդոնոսոր (Տ. 46):
- 586 Հրեաները Բաբելոն գերի կը տարուին:
- 560 Կրեսոս Լիւդիոյ թագաւորը (Տ. 70):
- 558—529 Կիւրոս Մեծն (Տ. 71):
- 538 Պարսիկները Բաբելոնը կը գրաւեն:
- 537 Կիւրոս Հրեաները Պաղեստին կը զրկէ:
- 525 Պարսիկները Եգիպտոսը կը գրաւեն:
- 521—485 Գարեհ Ա. (Տ. 74):

Մ Ա Ս Ն Բ.

Յ Ո Ւ Ն Ա Ս Տ Ա Ն

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա. ԱՐԵՒԵԼՔ ԵՒ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

76. ԳԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆՅ ՏԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Քաղաքակրթութիւնը զարգացաւ նախ Ասիոյ և Եգիպտոսի մէջ, բայց յետոյ աւելի անկախ և կարեւոր քաղաքակրթութիւն մը սկսաւ Հարաւային Եւրոպայի մէջ: Եւրոպական և Ասիական քաղաքակրթութիւնները հետեւեալ տարբերութիւններն ունէին իրարմէ:

Ա. Ասիոյ մէջ աւելի միօրինակութիւն կը տիրէր, իսկ Յունաստանի մէջ այլազանութիւն: Փոքրիկ Յունաստանի իւրաքանչիւր փոքրիկ նահանգը իր տարբեր կառավարական ձեւն ունէր. ոմանք միապետական էին, ուրիշները ռամկավարական: Մէկ մասին մէջ ճարտարարուեստը, վաճառականութիւնը զարգացած էին, ուրիշ մասի մը մէջ երկրագործութիւնը. մէկ մասին մէջ Ժողովուրդը ձեռներէց էր, իսկ միւս մասին մէջ՝ դանդաղ և պահպանողական:

Բ. Արեւելեան արձանագործութիւնը անբնական

և խոչոր էր : Արեւելեան ճարտարագիտութիւնը աւելի իր շէնքերուն մեծութեամբը աչքի կը զարնէր քան աւանց գեղեցկութեամբը և համաչափութեամբը :

Գ. Արեւելեան աւանդութիւնները չափազանցուած երեւակայութեան արդիւնք էին , ինչպէս այն պատմութիւնը թէ՛ հազար տարի ապրելէ յետոյ թագաւորի մը մագերը հազիւ ձերմկեր էին : Իսկ Յոյները և ուրիշ եւրոպական ժողովուրդները արուեստի , ճարտարագիտութեան և աւանդութեանց մէջ աւելի չափաւորութիւն ունեցան :

Դ. Արեւելեան պետութիւնները բացարձակ բռնապետութիւններ էին : Հպատակներն և մեծամեծ ազնուականները ստրկական խոնարհութեամբ կը պաշտէին իւրենց միապետները : Յունաստանի մէջ , մինչեւ իսկ այն տեղերը ուր միապետութիւն կը տիրէր , իշխանութիւնը նուազ բացարձակ էր , և ժողովուրդը աւելի ազատ էր :

Ե. Մտածելու եղանակին ալ տարբեր էր : Արեւելցիները առանց հարցնելու ամէն մէկ նախապաշարումի և անմտութեան կը հաւատային , մինչ Յոյները աւելի քննող միտք մը ունէին :

77. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՈՎԱՅՈՒ ԵՒ ԱՍՈՅ ՄԷՋ . — Եւրոպական և Ասիական քաղաքակրթութեանց զանազանութիւնն առաջ եկած է իրենց աշխարհագրական դիրքերու տարբերութենէն : Եւրոպայի աշխարհագրութեան չորս գլխաւոր կէտերը նկատի պէտք է առնել .

Ա. Եւրոպա թերակղզի մին է , ծովուն շատ մօտ :

Բ. Աւելի մեղմ կլիմայ մը ունի քան Ասիոյ ձորերը և հոս արմախքի արտադրութիւնը կը պահանջէ աւելի աշխատանք : Եւրոպայի բերքերը զանազան էին , որով

մարդիկ ստիպուած էին տարբեր զբաղումներով պարսպիլ :

Գ. Եւրոպա աւելի փոքրիկ երկրաբաժիններու բաժնուած էր՝ յարմար առանձին ցեղերու բնակութեան :

Դ. Եւրոպա բարբարոսաց արշաւանքի ճանապարհէն հեռու կը գտնուէր :

Բ. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

78. ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԱԻՐԵՆԵՐՈՒ ԱՄԷՆԷՆ ԵՒ ԲՈՎԱՅՈՒՆԸ . — Յոյները ինքզինքնին Հելլէն կ'անուանէին : Յունաստան ըսելով կը հասկցուէր այն բոլոր երկիրները ուր Հելլէնները կը բնակէին , այն է Եւրոպայի հարաւային կողմը գտնուող թերակղզին , Եգեան ծովեզրերն ու կղզիները , ինչպէս նաև Յոյն գաղթավայրերը Փոքր Ասիոյ , Սիկիլիոյ և Հարաւային Իտալիոյ մէջ :

Կեդրոնական թերակղզին Յունաստանի սիրտն էր : Իրաւամբ Յունաստան եւրոպական երկիրներու ամէնէն եւրոպականը անուանուած է , ուրկէ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը սկսաւ :

79. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ՅԱՏՆՈՒԹՈՒՆՆԵՐ ՈՒ ԱՆՈՆՅ ԱԶԳԵՅՈՒԹՈՒՆԸ . — Հետեւեալ երեւոյթները պէտք է առանձնապէս ի նկատի ունենալ .
Ա. Լեռներ , ձորեր ու ծովեր Յունաստանը կը բաժնէին առանձին առանձին փոքրիկ նահանգներու , որոնք իրարու հետ շատ դժուարաւ կրնային հաղորդակցիլ : Միայն Հելլենական թերակղզին քսան փոքրիկ նահանգներու բաժնուած էր :

Բ. Լեռնային ցեղերը միւս ընկերութիւններէն հեռու ապրելով՝ անտաշ էին ու պահպանողական : Սակայն

ծովը հաղորդակցութիւնը դիւրացնելով հետզհետէ Հելլէնները յարաբերութեան մէջ ժտան իրարու հետ : :

Գ. Երկրին բերքերը փոխանակութեան ու վաճառականութեան մղում տուին և ճամբորդութիւնները ստիպողական դարձան : Լեռնային զառ ի վայրերը աւելի խաղող և ձէթ կ'արտադրէին քան ցորեն : Բնակչութեան բազմանալուն հետ վաճառականութիւնը դարգացաւ , որովհետեւ ժողովուրդը հող չունէր երկրագործութեամբ պարագելու համար : Վաճառական ժողովուրդ մը միշտ շփման մէջ ժանելով ուրիշ ժողովուրդներու հետ նոր գաղափարներու կը տիրանայ , մինչ երկրագործը սովորաբար լճացած կը մնայ :

Դ. Ասիոյ մօտ գտնուելով Յոյները ժառանգեցին ասիական քաղաքակրթութիւնը :

Երկրին նկարագեղ վայրերը , լեռները , գետակները , հովիտները ու գեղեցիկ ծովեզրերը իրենց զանազանութեամբ աւելի տպաւորութիւն գործեցին մարդուն միտքին վրայ ու արթնացին անոր մէջ վառ երեւակայութիւն մը , քան Արեւելքի ընդարձակ դաշտերն ու նապատները : Յունաստան բնութեան ամէն պարզեւնութիւնը օժտուած էր , սակայն չափաւոր կերպով , և նոն ոչինչ կար այնքան հսկայ որ ահաբեկէր մարդուն միտքը . ո՛չ չափազանց բարձր լեռներ ունէր , ո՛չ աղէտաւոր երկրաշարժներ , և ո՛չ ալ աւերող հեղեղներ : Կեանքը աւելի հեշտ , քաղցր ու ներշնչող էր Յունաստանի մէջ :

Յունաստանի մէջ քով քովի տարբեր տարբեր ընկերութիւններ առաջ եկան : Շուտով սորվեցան այն ինչ որ հին քաղաքակրթութիւնը ժառանգ կը թողուր իրենց : Անվախօրէն բնութեան դաղանիքները հետազօտեցին , փոխանակ Արեւելքի նման սարսափելու այն բանէն զոր չէին կրնար հասկնալ : Բուրմերու դասակարգ մը չկար որ

իրենց մտքին վրայ տիրապետէր ինչպէս Եգիպտոսի մէջ , և երբէք Ասիացիներու նման երկար ատեն գլուխ չձուեցին կամայական իշխանութեանց : Ամէնէն աւելի սորվեցան սիրել ներդաշնակութիւնը , չափաւորութիւնն ու ժուժկալութիւնը : Հելլէն լեզուի մէջ միակ բառ մը կար որ կը նշանակէր թէ բարի և թէ գեղեցիկ :

Թելալուրիւն . — Նկարէ՛ Յունաստանի քարտէսը նշանակելով գլխաւոր լեռները , գետերն ու բաժանումները : Քարտէսը պէտք է պահել եւ ամէն անգամ որ նոր աշխարհագրական անուն մը յիշատակուի՝ նշանակել անոր վրայ այդ անունը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Բ .

ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ ՄԻՆՉԵԻ 1000 ՏԱՐԻ Ք.Ա.

Ա. ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ

ՏՕ. ՀՈՄԵՐՈՍԻ ԲԱՆԱՍՏԱՅՎԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ . —

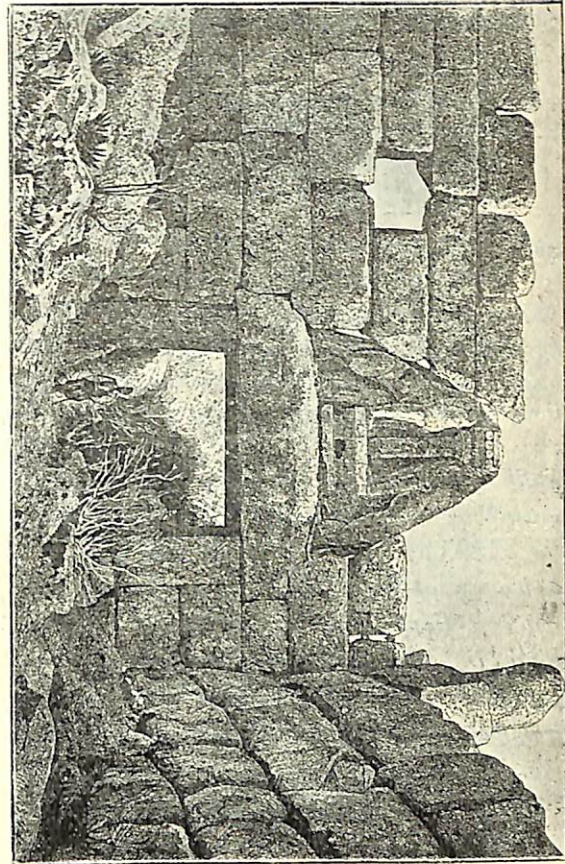
Գրելը շատ ուշ սկսաւ Յունաստանի մէջ, և չին Յունաց քաղաքակրթութեան մասին մեր ունեցած գիտութիւնը չափազանց անկատար և սահմանափակ է: Մինչև վերջերս մեր ծանօթութեան միակ աղբիւրը Հոմերոսի բանաստեղծութիւններն էին՝ Իլիականը և Ոդիսականը: Յոյները կը հաւատային թէ այս բանաստեղծութիւնները գրուած էին Քրիստոսէ 4000 կամ 4400 տարի առաջ Հոմերոս անունով կոյր երգիչի մը կողմէ: Ի նարկէ այս բանաստեղծութիւնները բերնէ բերան փոխանցուելով դարեր յետոյ միայն գրի առնուեցան:

ՏԷ. ՀՆՈՒԹԵԱՆՅ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ . —

Բայց վերջերս պատմական նոր աղբիւրներ ալ տրուեցան մեզ: Մինչև վերջին ժամանակները դժբաղդաբար պատմագէտները զանց ըրած էին պեղումներ կատարելու բուն իսկ այն հողին վրայ, ուր Հոմերոսի նկարագրած պատերազմը տեղի ունեցած էր: Միայն 1870 թուականին էր որ Գերմանացի բանասէր Տոքթոր Շլիման սկսաւ նոր նոր հետազօտութիւններ կատարելով լրացնել այդ պակասը: Այս 1870ի պեղումները երեւան բերին ուրիշ քաղաքակրթութիւն մը, որ կը ծաղկէր Հոմերոսի նկարագրած ժամանակներէն շատ աւելի առաջ:

ՏԸ. ՏՐՈՒՅՈՒՍԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ . — Ինչպէս ըսինք 1870ին Շլիման պեղումներ սկսաւ Տրոյ աղայի մէջ՝

Սիրոքսի զիստար ցրոյ՝ անպիկն ու անբարակ շտուած Բարսիւպիւրոյ զիւն՝ ուսած պատի մը միջ: Իրան վերի սեմէ, որոս վրայ կը բարձրանաւ արիւմեւոր, 41/2 մետր երկարութիւն ունի, ցրոյր Յ մետր բարձր ու Յ մետր բարձր է: Բարդակցիկի ցրան ու անոր միջ կեցող անպիկն անձարիւնը:

ՏԶ. ՄՐՈՒՅՈՒՍ — ԱՌԻՒՅՆՆԵՐԻ ԳՈՒՐԸ:

որ ծովեզերքէն երեք ժամ հեռու կը գտնուի, ճիշտ այն տեղը՝ ուր կը կարծուէր թէ Հոմերոսի Իլիականին մէջ նկա-

բազրուած պատերազմը տեղի ունեցած էր : Պեղումները քսան տարի տեւեցին , և երեւան բերին ինը տարբեր քաղաքներու վայրեր : Ամէնէն հին գիւղը ժայռի մը վրայ գետնի երեսէն յիսուն սոք վար կը գտնուէր : Երկրորդը Հոմերոսի Տրովադան ըլլալ կը կարծէր Շլիման :

32. — ՄԻԿԵՆԱՅԻ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒԱՅԻ ԱՐԾԱԹ՛ : ԱՆՕԹ

Չէր մեր այցեդորներու քսուտը կը յիշեցնէ . ձոխ կերպով յարդարուած է քանակաւորած գրոյններով , և գունաւոր կիսուածներով պատուանուած :

ընմն Հոմերոսի Տրովադային հիմնուելէն շատ տարիներ առաջ գոյութիւն ունէր :

1893 ին , Շլիմանի մահուանէն յետոյ նոր պեղումներ երեւան բերին որ վեցերորդ քաղաքը Հոմերոսի Տրովադան էր : Ուրիշ գիւտեր ալ Հոմերոսի հետ կը համաձայնին : Մինչև իսկ բանաստեղծական չափադանցութիւն մը չկայ Հոմերոսի նկարագրած արքայական պալատին մէջ՝ դարդարուած՝ փայլուն կապոյտ հայելիներով , պատերը պղնձեայ և ոսկեայ դարդարանքներով և ոսկեայ ամաններով , սրահները ջահերով լուսավառուած , որոնք մանրամասնաբար նկարագրուած են Ոգիսականի Է . գլխուն մէջ :

ՅՅ. ՆՈՐ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ ՄԻԿԵՆԱՅԻ ՄԷՋ. — Հոմերոս Ագամեմոնի մայրաքաղաքը կը համարէ Միկենան :

1876ին Շլիման քաղաքի մը աւերակները գտաւ Հոմերոսի ժամանակէն շատ դարեր առաջ շինուած , տարօրինակ պարիսպներով : Հոս գտնուեցան բազմաթիւ գերեզմաններ , որոնց մէջ մասնաւորապէս յիշատակութեան արժանի է գերեզման մը ուր կային կանացի երեք մարմիններ , 870 կտոր ոսկիէ առարկաներով , բացի բազմաթիւ փոքրիկ զարդարանքներէ և անհամար ոսկի ու լուսնքներէ : Ուրիշ գերեզմանի մը մէջ հինգ մարմիններ կային գոհարեղէններով պատուած , և այս իրեղէններուն հետ կը գտնուէին նաև մեռելներու համար դրուած գէնքեր , և քարեղ զանոնք սրելու համար , մարմարեայ ամաններ՝ մէջը յուղարկաւորութեան կերակուր և գինի դնելու համար : Այդ գերեզմանէն անդին կը գտնուէին ուրիշ մարմիններ ալ , թերևս գերիներու կամ ստրուկներու՝ զոհուած մեծանուն թագաւորի մը :

Մատենագրութիւն . — Schuschardt : Schliemann's Excavations (մակրամակ նկարագրութիւն Շլիմանի կատարած պեղումներակ) . — Tsountas and Mannats : Mycenaean Age.

Բ. ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԻԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ՏԷ. ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՄ ՄԻԿԵՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԻԹՈՒԹԻՒՆ . — Շլիմանի և իր յաջորդներուն գիւտերը պատմական տեսակէտով կարևոր են ո՛չ թէ անոր համար որ կը հաստատեն Հոմերոսի նկարագրականը , այլ որովհետև երեւան կը բերեն շատ հին քաղաքակրթութիւն մը , որուն աւանդութիւնը մեզի հասած է՝ չէր ժԹ . դարու վերջերը կատարուած պեղումները կը ցուցնեն թէ՛ բարձր քաղաքակրթութիւն մը գոյութիւն ունեցած է Միջերկրա-

կանի եզերքը, Սարտենեայէն մինչև Կիպրոս, որ զուտ յունական էր և ոչ թէ ուրիշ երկրէ մը փոխ առնուած :

38. — ՀՆՕՐԵՍՅ (ARCHAÏQUE) ՈՃՈՎ ԱՏՏԻՎԵՍՆ ԱՆՕԹՊՄԸ

Յոյները քրծուած հողի, եւ մասնաւորապէս անօրներ շիկերս արուեսիւն մեջ խիստ յառաջացած էին, ու խեղց այս անօրներուն հաւար խիստ այլազան ձևեր կենարած էին, որոնք ընդհանրապէս շատ փայերու էին ու խիստ պարզ: Այս անօրները կը զարդարէին նկարներով, խիստ յաճախ կարմիր գանձի վրայ սև գոյնով, որոնք պատմական կամ դիցաբանական տեսարաններ կը ներկայացնէին եւ որ կիսմա մեզի հաւար քանկագիւն ադրիւրներ եւ նախկին Յոյներու հանդերձները, սովորաբար կը ներկայանային զբարոյական կամ կենսական հաւար:

ասպոնի, վուշի, գինիի, ամաններու, անուշահոտ իւղերու, գրութեանց տախտակներու և ուրիշ առարկաներու գործածութիւնը: Յունական այբուբենին ծագումը Փիւնիկեան է: Մետաղներ հաւեցնելը,

Քրիստոսէ 2500—1300 տարի առաջ, Հարաւային Եւրոպայի մէջ ապրող կարճ ու թխամորթ ժողովուրդի մը քաղաքակրթութիւնն էր այն: Գրուած առարկաները կ'ապացուցանեն որ յառաջդիմութիւնը աստիճանական եղած էր, անտաշ գործիքներէ մինչև պղինձէ գեղեցիկ արձանները:

Սակայն նշաններ ալ կան թէ այս յառաջդիմութիւնը աւելի ծաղկած է Փիւնիկեցիներու հետ ունեցած իրենց յարաբերութեանց հետեւանքով: Լեզուն ցոյց կուտայ թէ Փիւնիկեցիները Յոյներուն սուին անուններ, ինչպէս եւ քթանի,

պղնձի գործածութիւնը հաւանօրէն նոյն ծագումը ունէին: Բայց ներկայ բանասէրները ընդհանրապէս կը հաստատեն թէ Արեւելք միայն քանի մը գործածական առարկաներ սուա Յունաստանի և ուրիշ ոչինչ:

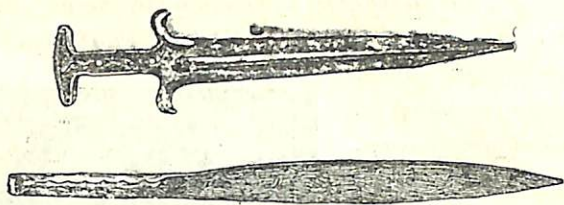

ՏՅ. ԵՐԵՐՈՐԳ ԱՍՄ ԱՐԵՍԵՏԱՆ ԳՍՂԱՐԵՍԿԵԹՈՒԹՅՈՒՆ. — Յունաստանի մէջ մեծ փոփոխութիւններ տեղի ունեցան: Հոմերոսի պատկերացուցած քաղաքակրթութիւնը մեծ տարբերութիւն ունի առաջին քաղաքակրթութեանէն: Միկեայի Յոյները կը թաղէին իրենց մեռելները, կը պաշտէին իրենց նախնիքները, երկաթ չէին գործածեր և ձուկ ու բանջարեղէն միայն կ'ուտէին: Հոմերոսի Յոյները կը վառէին իրենց մեռելները, Արեւ աստուածը կը պաշտէին, երկաթ սուրբը կը գործածէին և ամբողջ գիշերը խորոված եղի մը միտով խնջոյք կ'ընէին:

39. — ՄԻԿԵՆԱՅԻ ՄԷՋ ԳՏԵՈՒՍԸ ԳԻՄՍԱԿ

Դարձակի մը մեջ, զնուաւ մարմնի մը վրայի գտնուած այս ոսկիէ դիւնակի վրայ կը գտնուէին Յունական յայտը ընտրող ուղիղ իրը. դիւնը շրջանակուած է երկայն մտուրով մը:

Շատ պատճառներ ունինք մտածելու թէ նախկին Յոյները թխամորթ, կարճահասակ և սևաչեայ էին. իսկ Հոմերոս կը նկարագրէ իր Յոյները կամ առնուազն անոնց առաջնորդներն որպէս բարձրահասակ, չիկաներ, կապուտաչուրի և աւելի ձերմակ մորթով: Հոմերոս իր

40. — ՄԻԿԵՆՍՅՈՒ ՄԷՋ ԳՏՆՈՒԱԾ ԱՆՍՊԱՊՎԻՆՁԷ՛ ՍՈՒՐ ՆԻՋՍԿԻ ՍԼԱՔ

Յոյները կ'անուանէ Աքայեաններ, և այսպէս իր բանաստեղծութեանց մէջ պատկերացուցած քաղաքակրթութիւնը կը կոչուի Աքայեան: Շատ մը կողմերով այս քաղաքակրթութիւնը անշուք է և նուազ փայլուն քան ՚իւն Միկենեան քաղաքակրթութիւնը:

Այս փոփոխութեան պատճառը որոշապէս յայտնի չէ, այլ կ'ենթադրուի թէ հիւսիսային բարբարոս ժողովուրդներու արշաւանքին հետեանքն է:

Գիտենք թէ շատ հին ժամանակներ զօրաւոր ցեղ մը կ'ապրէր սիլիւն Եւրոպայի մէջ, որ սկսեր էր քաղաքակրթութիւլ և գիտէր գործածել երկաթը: Կ'ենթադրուի թէ 1300 ին Ք. Ա., այս չիկա՛ներ, կապուտաչուի, մսակեր պատերազմիկները հիւսիսէն արշաւանք գործեցին հարաւային Միկենացիներու վրայ, և այսպէս վերջ տալով առաջին քաղաքակրթութեան, նոր մը սկսաւ առաջ գալ անոնց ձուլումէն:

Գ. ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ԳՐԻՍՏՈՍԷ 1000 ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ՏԵ. ՊԱՐՉ ԿԵԱՆՔԸ. — Հոմերոսի նկարագրած ոսկեղարը չափազանցութիւն մըն է: Բանաստեղծը կը նկարագրէ իր հերոսներու տունները և գործերը, բայց ի-

րապէս այդ շրջանի յունական կեանքին փոքրիկ մէկ մասը միայն կը ներկայացնէ. ընդհանրապէս ընկերութիւնը չափազանց պարզ էր ու բարքերը կոպիտ: Միկենեան քաղաքակրթութիւնը միայն ծովեղերեայ քանի մը վայրերու մէջ կը ծաղկէր. և եթէ Հոմերոսն իսկ ուշադրութեամբ կարդանք, պիտի տեսնենք որ հարուստները չափազանց հազուադէպ էին մինչև և իսկ թագաւորներուն մէջ (*):

ՏԶ. ԶԵԱՎՈՒՄ ԵՒ ԴԱՍԱՆԱՐԳՆԵՐ. — Ժողովուրդին ստուար մեծամասնութիւնը հասարակ երկրագործներէ կը բաղկանար, և կ'ապրէր փոքրիկ գիւղերու մէջ: Մին-

41. — ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՍԱՅԼ ՄԷ — Նկարուն ափօք մը առնուած

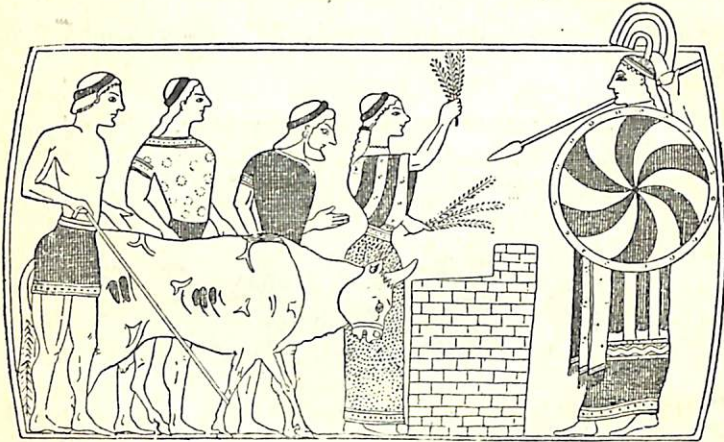
Գլաղացիները երկու զաւեր (amphore) կը սանիկ սայլի մը մեջ որոս անիւները շարժովի մասնայատկ մնաւ մը ունէին: Այս կողմէ զաւերը մեր սակաւներուն տեղը կը թռնէին և կը ծառայէին խոյ, գինի և կոյն իսկ հացահատիկ պահելու:

չեւ իսկ թագաւորները հող կը մշակէին. գերիները շատ քիչ թիւով էին, ի բաց առեալ քանի մը գլխաւորներու տունները: Սակայն կային կարգ մը հող չունեցող ազատ մարդիկ, որոնք իրենց աշխատութիւնը կը ծախէին հո-

(*) Կարգա՛ Ուրիսակամ Գլ Գ. Ե. և Զ.: Դասարանէն դուրս ուսանողը ընթերցումներ ընելու է Ուրիսակամէն նշանակուած կտորներէ՛ եւ ամփոփումը գրի առնելով կարգաւոր է իր դասընկերներու ներկայութեան:

դագործներուն . ասոնք ամէնէն թշուառ դասակարգը կը կազմէին :

Կային նոյնպէս արհեստաւորներ , որոնք պետերու համար կ'աշխատէին , և Հափազանց յարգուած էին : Գեռ առեւտրական դասակարգ մը առաջ եկած չէր : Պետերը

42.—ՉՈՂԱՐԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ. — Կարուն անօրէ մը առնուած

Արեւի առանձնը՝ ստղաւարս ի գրուի, կիզակն ու վահակն ի մեռիկն, ու անոր առջեւ՝ բագիկը: Քրեռնիկն, մեքիկն՝ սեղմած պարեգոս մը եւ շայն րեզանիքներով պատնուսն մը հագած՝ քառքիակ ջուրը արակերտ վրայ է. կոյուն կիկն՝ զոր ծառայ մը շոնած է արունքիկն անցուած ջուռնով մը, կը սեւնուիկն զոնը մատուցանող երկու անկերը: Հագած եւ կարճ քեռնով խիտ անդ պնդալարսիքներ, ու ամենկն ալ գրուիկն պատկեր դրած եւ:

իրենց հողագործական աշխատութիւնը լմնցնելէ յետոյ առեւտուր կ'ընէին կամ աւազակութեան կ'ելնէին ծովու կամ ցամաքի վրայ: Ամօթ չէր օտարականի մը հարցնել թէ՛ ինք խաղաղ առեւտրական մըն էր թէ՛ աւազակ (Ռոդիսական. Գլ. Գ.):

ՏՏ. ԳԵՐԳԱՍՍԱՆ.— Հին ժամանակ Յունական ընկերութեան մէջ քաղաքական ամենատարրական կազմակերպութիւնը գերդաստանն էր: Իւրաքանչիւր գերդաստանն ազգականներու համախմբուած մըն էր՝ ընտանիքէն աւելի ընդարձակ: Այս կազմակերպութիւնը գոյութիւն ունէր նախկին բոլոր ժողովուրդներու մէջ: Կային Յոյն գերդաստաններ , որոնք քսան անդամէ կը բաղկանային և կային ալ որ վաթսուն կամ ութսուն հոգիէ:

Գերդաստանին հօր կամ թագաւորին իշխանութիւնը ժառանգական էր: Գերդաստանը միացնող երկու գլխաւոր կապեր կային. ա. Սրենակցութիւն. ք. Պաշտամունք: Այս երկու կապերը գրեթէ միեւնոյնն էին , որովհետեւ իւրաքանչիւր գերդաստան կը պաշտէր իր նախահայրերը: Եթէ որոշուած քանի մը խօսքերը ըսէին և նըշանակուած ժամանակին կերակուրը որոշուած տեղ մը դնէին , այն ատեն իրենց պաշտած նախահայրը ո՛չ թէ միայն պիտի վայելէր իրեն յատկացուած կերակուրը , այլ և պիտի օգնէր իր ցեղին և իր ժառանգորդներուն յաջողութեան և երջանկութեան:

Այս պաշտամունքը գալթնի կը կատարուէր: Խորանը գերդաստանին գերեզմանատունն էր , և օրինական քուրմը՝ գերդաստանին հայրը: Օտարականին արգելուած էր բացարձակապէս ներկայ գտնուիլ այս արարողութեանց: Եւ եթէ դուրսէն մէկը իրենց խօսքերը զխոնար կը կարծուէր թէ ան իրենց աստուածներուն վրայ ազդեցութիւն ձեռք բերելով կրնար իրենց վնասել: Ամուսնութիւնն իրենց կրօնական արարողութեան մասը կը կազմէր: Կին մը նախ պէտք էր դրժէր իր գերդաստանին աստուածները և ընդունէր ամուսնոյն գերդաստանին աստուածները . այնուհետեւ թէ՛ ինքը և

Թէ ապագայ զաւակները ալ ոչ մէկ կապակցու-
թիւն կ'ունենային իրենց հօր գերդաստանին հետ :

ՏԳ. ՅԵՂ. — Պատմութիւնն սկսելէ շատ առաջ
գերդաստանն աւելի ընդարձակ կազմակերպութեան մը
վերածուեցաւ : Բարբարոս ընկերութեան մէջ ամենա-
ընդարձակ կապակցութիւնը ցեղն է, սյսինքն իրարու
քով ապրող քանի մը գերդաստաններու համերոտչաւ-
թիւնը : Յունաստանի մէջ ամէնէն նշանաւոր գերդաս-
տանին հայրը ցեղին թէ քուրմը և թէ թագաւորն էր : Ինչ-
պէս գերդաստանը, նոյնպէս ցեղն ալ կը պաշտէր
իրական և կամ երեւակայական նախահայր մը : Եթէ
այդ ժամանակները մարդիկ ուզէին իրարու հետ բարե-
կամական յարաբերութիւններ ընել, պէտք էր կապ մը
ստեղծէին, այլապէս իրարու թշնամի պիտի նկատուէին :

ՏԹ. ՅԵՂԱՍԵՒՆ ԴԱՂԱՔ. — Առաջ ցեղերը կը
ընակէին փոքրիկ գիւղերու մէջ՝ իրարու քով գտնուող
բլուրներու վրայ : Ամէնէն բարձր կատարին վրայ կը
գտնուէր հասարակաց պաշտամունքին տեղը, որու շուրջ
հետզհետէ պարիսպներ կը շինուէին, և այս նուիրական
վայրը կամաց կամաց միջնաբերդի կը վերածուէր : Այս
փոքրիկ գիւղերը հետզհետէ իրարու կը միանային : Եր-
բեմն մէկ խումբը տիրելով միւս բլուրի խումբին կը ստի-
պէր զանոնք քանդելու իրենց միջնաբերդը և միանալու
կեդրոնական միջնաբերդին : Այսպէս է որ կազմուեցաւ
Աքեմէ՝ Ատտիկէի մէջ :

ՏՊ. ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ. — Յեղային քաղա-
քը քաղաքական երեք տարրեր ունէր. — քաղաւորը,
ցեղապետներու ժողովը և ժողովրդային ժողովը : Այս
բաժանումը սկզբնաւորութիւնը կը համարուի յետագայ

միապետական, ազնուապետական և ռամկավարական
հաստատութեանց :

Ա. Թագաւորը խաղաղութեան ատեն թագաւոր էր,
պատերազմի ատեն զօրապետ, և ամէն ժամանակ քա-
հանայապետ : Թագաւորին հեղինակութիւնը իւրաքան-
չիւր ցեղի մէջ կը տարբերէր : Տեղ կար՝ ուր բացարձակ
էր, ուրիշ տեղեր ալ հասարակ մարդոց նման ինք
կը մշակէր իր հոգերը : Ընդհանրապէս անոնց իշ-
խանութիւնը սահմանափակուած էր :

Բ. Յեղապետներու ժողովը թագաւորին կ'աջակցէր
ու կը հակէր անոր վրայ : Այս ժողովին անդամները գըլ-
խաւորապէս գերդաստանի հայրեր կ'ըլլային և կամ ար-
քայական ընտանիքէն : Ընկերային տեսակէտով անոնք
թագաւորին հաւասար էին : Երբ թագաւորը անժառանգ
մեռնէր և կամ իր որդին մանուկ ըլլար, այս ժողովը
թագաւորական ընտանիքէն ուրիշ մէկը թագաւոր
կ'ընտրէր :

Գ. Ժողովրդային ժողովը ազատանիներու հաւա-
քում մըն էր որ կը լսէր թագաւորին ու ցեղապետներուն
առաջարկներն ու ծրագրերները և կ'ընդունէր կամ կը
մերժէր զանոնք բարձրագոյ աղաղակով մը : Նոր շար-
ժումներ սկսել չէր կարող : Սակայն այս ժողովին հա-
ւանութիւնը, մինչեւ իսկ պատերազմի համար անհրա-
ժեշտ կը համարուէր :

ՏՂ. ՏՐՈՎԱԿԱՍԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ (1191 —
1181 Գ.Ա.). — Տրովադայի պատերազմը յունական աւան-
դավէպերուն ու նախնի բանաստեղծութեանց գլխաւոր նիւթը կը
կազմէ : Իլիոն կամ Տրոյիս հոյակապ պարիսպներով քաղաք մըն էր
Չեղեպոստոսի հարուստին կողմը Փոքր Ասիոյ մէջ : Աւանդու-
թեամբ կը սրտմուկ թէ Տրովադայի թագաւոր Պրիամոսի որդին

Բարիս, այցելելով Սպարտայի թագաւոր Մենելուսի՝ հրապուրեց անոր գեղանի կինը Հեղինէն եւ փախցուց զայն: Բոլոր Յոյն հերոսները արշաւանք մը կազմակերպեցին Տրոյլադայի վրայ քաղելու եւ վրէժ լուծելու համար: Այս արշաւողներու գլուխը կը գտնուէր Միկենայի թագաւոր Ագամեմոնն: Բանակին մէջ կը գտնուէին «առիւծասիրտն» Աքիլլէս՝ Թեսաղիայէն, «խորամանկն» Ուլիսես, թագաւոր Իթակէի, «ալեհերն» Նեստոր, եւ Հելլասի ուրիշ քաջարի հերոսները: Տասներկու հազար նաւեր եգեան ծովէն անցան եւ Տրոյլադայի ծովեզերքը ելան:

Յոյները եւ իրենց դաշնակիցները տասը տարի պաշարեցին Պրիամոսի քաղաքը՝ Տրոյեան: Պարիսպներուն դէմ տարածուող դաշտին վրայ երկու բանակները շատ անգամ ձախտեցան եւ երկու կողմի հերոսները առանձին առանձին մարտ մղեցին: Աքիլլէս գեղանի ազնկան մը համար վէճի կը բռնուի Ագամեմոնի հետ եւ կը քաշուի իր վրանը: Տրոյլադացիք Յոյներու երկպառակութիւնը տեսնելով սիրտ կ'առնեն եւ Պրիամի երէց որդին Հեկտոր կը սպաննէ Աքիլլէսի մոտերիմ բարեկամ Պատրոկլէսը: Աքիլլէս կրկին մարտի դաշտը կ'իջնայ, կատաղի մենամարտէ մը յետոյ կը սպաննէ Հեկտորը եւ անոր մարմինը կառքի մը կապելով երէք անդամ կը դարձնէ Տրոյլադայի պարիսպներուն շուրջը: Այս վերջին դէպքը՝ Աքիլլէսի բարկութենէն մինչեւ Պատրոկլէսի եւ Հեկտորի յուզարկաւորութիւնը Հոմերոսի Իլիականին նիւթը կը կողմէ:

Բաղաքը վերջապէս առնուեցաւ Ուլիսեսի մէկ հնարքով: Յոյները ահագին փայտէ ձի մը շինեցին եւ անոր կողերը մարտիկներ լեցնելով քաղաքը մոցուցին իբրեւ դից նուէր Տրոյլադայի աստուածներուն: Գիշերը այս մարդիկները ձիուն մէջէն ելան, դուռները բացին, եւ Յոյները ներս մտնելով քաղաքը կրակի տուին: Պրիամոս եւ իր որդիները սպաննուեցան:

Տրոյլադացոց հրամանատարը ենէաս եւ իր քանի մը հաւատարիմները նաւերը մտնելով փախուստ տուին եւ երկար թափառումներէ յետոյ Իտալիա հասան եւ հոն հաստատուեցան:

Յոյն իշխաններն ու ցեղապետները Տրոյլադայի առումէն յետոյ իրենց հայրենիքը վերագարձան: Սակայն աստուածները

այլեւս անոնց վրացան իրենց պաշտպանութիւնը, որովհետեւ անոնք այրած էին շատ մը տաճարներ: Շատերը մշտապէս թափառեցան ծովի ու ցամաքի վրայ: Հոմերոսի Ողիականը նկարագրականն է Ուլիսեսի տառապանքներուն, որ աստուածներու ցամառն ենթակայ ըլլալով երկար ճամբորդեց օտար ծովերու վրայ:

Թիւադրուրիւն. — Ուսանողները պարտաւոր են Իլիականէն եւ Ողիականէն կարգաւ այն կտորները սրունք երեւան կը բերեն Յունական ընկերութիւնը Հոմերոսի ժամանակ: Ամփոփումները կարգացուելու են դասարանին մէջ:

Խմբագրելի նիւթեր. — Հետեւեալ խմբագրելի նիւթերը կարելի է գտնել Հոմերոսի մէջ՝ 1. Ժողովրդական ժողովը, 2. Յեղապետներ, 3. Թագաւորին եւ ցեղապետներուն յարաբերութիւնը, 4. Դատարաններ, 5. Յուզարկաւորութիւն, 6. Գերիներու սպաննումը, 7. Խաղեր, 8. Վաճառականութիւն, 9. Կնոջ դիրքը, 10. Կեանքը պալատին մէջ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ Ի .

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՇԵԼԼԷՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

(1000-500 Գ. Ա.)

Ա. Ա Ր Շ Ա Ւ Ա Ն Ք Ն Ե Ր

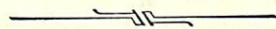
ՊՅ. ԳՈՐԻԱԿԱՆ ԱՐՇԱԽԱՆՔ. — Քրիստոսէ գրեթէ 1000 տարի առաջ Աքայեան քաղաքակրթութիւնը վերջ գտաւ Դորիացեաց Պելոպոնէսի մէջ գործած արշաւանքով : Կը կարծուի թէ այս Դորիացիները Յոյն ցեղին կը պատկանէին՝ հիւսիսային կողմերը հաստատուած : Այս տիրապետումը կատարելու համար իրենց աղետալի ճակատամարտները առնուազն հարիւր տարիներ տեւեցին :

Դորիացիները Աքայեաններու նման Հոմերոս մը չունեցան որ յաւերժացնէր իրենց քաջագործութիւնները և ոչ ալ Միկենացիներու նման թողած են պատմական յիշատակներ : Իրենց տիրապետութեան 300 տարիները բոլորովին մութ մնացած են : Սակայն այս շրջանին որքան ալ պատմական աղբիւրներ պակսին, մեծ յեղաշրջում մը տեղի ունեցաւ Յունաստանի մէջ : Քրիստոսէ գրեթէ 600 տարի առաջ սկսան գործածել այբուբենը կամ գիրերը, և այսօր շատ բանաստեղծութեանց կտորներ մեր ձեռքը հասած են, որոնց վրայ յենելով կրնանք չտկել աւանդութիւնները :

ՊԶ. ԳՈՐԻԱՅՈՒՐ ԵՒ ՅՈՒՍՏՈՒՅՈՒՐ. — Յունաց պատմութեան վերջին շրջանին Յոնիացիներն

և Դորիացիները գլխաւոր առաջնորդող ցեղերը կը կազմէին : Քրիստոսէ 600 տարի առաջ Դորիացոց իշխանութիւնը կը կեդրոնանար Պելոպոնէսի մէջ, մինչ Յոնիացիները կ'ապրէին Ատտիկէի և Եգեան կղզիներուն մէջ : Ատտիկէի մէջ բնակող Յոնիացիները, ըստ աւանդութեան, բնաւ չպարտուեցան ու է ժողովուրդէ, մինչ Յունաստանի հարաւային մասերու մէջ բնակողները վրտարուեցան Դորիացիներէն :

Աթէնք՝ ծովեզերքը ժայռի մը վրայ շինուած՝ Յոնիայի գլխաւոր քաղաքն էր : Իսկ Սպարտա հաստատուած էր արդիւնաբեր ձորի մը մէջ, և իր բնակիչները յաղթող զինուորներ էին՝ պատերազմիկ, ազնուապետական, պահպանողական և գործնական մարդիկ :

Բ. ՀԵԼԼԷՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԱՊԵՐԸ

ՊԵ. ՀԵԼԼԷՆ ԲԱՂԱՒԱՐՄԱՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ. — Հոմերոսի ժամանակ ազգային գաղափարը գոյութիւն չունէր Յոյներուն մէջ : Յոյները դեռ միակ կառավարութեան մը տակ միացած ազգ մը չէին . բայց հետզհետէ արեւակցական կապեր Յոյն ցեղերն իրարու միացուցին : Այս մերձեցումը տեղի ունեցաւ Հոմերոսի յաջորդող հինգ դարերու ընթացքին մէջ : Այս միութիւնը կազմող պատճառները եղան հետեւեալները՝

Ա. Յոյները կը հասկնային իրարու լեզուն, թէև իւրաքանչիւր ցեղ տարբեր կերպով կը խօսէր Յունարէնը, և բոլոր անոնք որ իրենց լեզուն չէին խօսեր « բարբառոսներ » կը կոչէին : Լեզուի միութիւնը հնարաւոր դարձուց ընդհանուր գրականութեան մը ծագումն ու դարգացումը : Հոմերոսի բանաստեղծութիւնները դարերով երգուեցան ու արտասանուեցան Յունաստանի ամէն մէկ

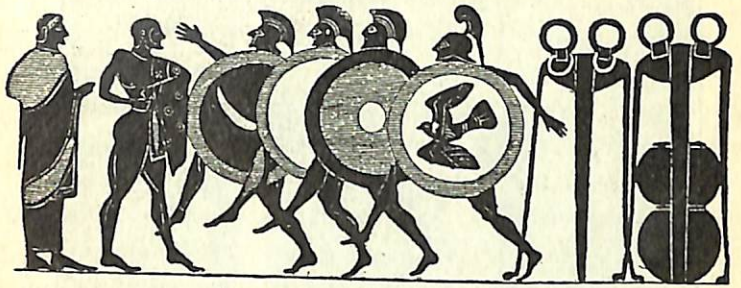
գիւղին մէջ : Եւ այս ազգային նախկին փառքի աւանդութիւնները գրականութեան միջոցաւ զգացումի միակերպութիւն մը ստեղծեցին :

Բ. Բանաստեղծութիւնները միջոց մըն էին իրարու հետ յարաբերութեան մանելու : Բանաստեղծները իրենց երգերը այնպէս մը կը յօրինէին , որ բոլոր Յոյն ցեղերը ազգային զգացումով իրարու կը մօտեցնէին : Այդ բանաստեղծութեանց նայելով բոլոր Յոյներու նախահայրն էր Հելլէն՝ որ երեք որդիներ ունեցաւ՝ Եւոլիոս , Դորոս և Եօրիոս : Այս վերջինը հայրն էր Ափիոսի և Յոնիոսի , և ասոնցմէ է որ առաջ եկան Յունական չորս ցեղերը : Այս առասպելական պատմութիւնը հասկնալի կը դարձնէր յունական այն հաւատքը՝ թէ իրենք բոլորն ալ արեւակիցներ էին :

Գ. Նախնիքներու և հերոսներու պաշտամունքէն զատ ուրիշ կրօն մըն ալ կար , որ ընդհանուր էր բոլոր Յոյներու համար , այն է բնապաշտութիւնը : Նախկին Յոյները կ'անձնաւորէին բնութեան ոյժերը՝ ինչպէս միւս բոլոր հին ժողովուրդները , բայց յունական բանաստեղծական վառ երեւակայութիւնը խիստ իրական կեանք մը սուսաւ իր անձնաւորած զազափարներուն , ու այսպէս աշխարհիս ամէնէն ամբողջական և գեղեցիկ զբոսբանութիւնը ստեղծեց : Մեծ աստուածութիւնները՝ փոքրերէն և նախնիքը պաշտելու սահմանափակ կրօնքէն զանազանելու համար՝ կոչուեցան Ոլիմպիական աստուածներ , Ոլիմպոս լեռան անունով : Ոլիմպիական այս կրօնքին մասնաւոր երեւոյթները , և ասոնց մէջ մասնաւորապէս Ոլիմպիական խաղերն ու Դելփեան պատգամը աւելի զօրացուցին յունական միութեան կապերը :

96. ՈՒՄՐՊԻՍԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐԸ. — Յունաստանի ամէն կողմերէն ժողովուրդը աստուածներու տօնախմբմ-

բութեան օրերուն՝ գունդագունդ Ոլիմպոս կը դիմէր , մասնաւորապէս Ոլիմպիական խաղերու ատեն , որոնք

43. — ԶԻՆԵԱՆ ՎԱՉԻՐ — Նկարուց անօրէ մը առնուած

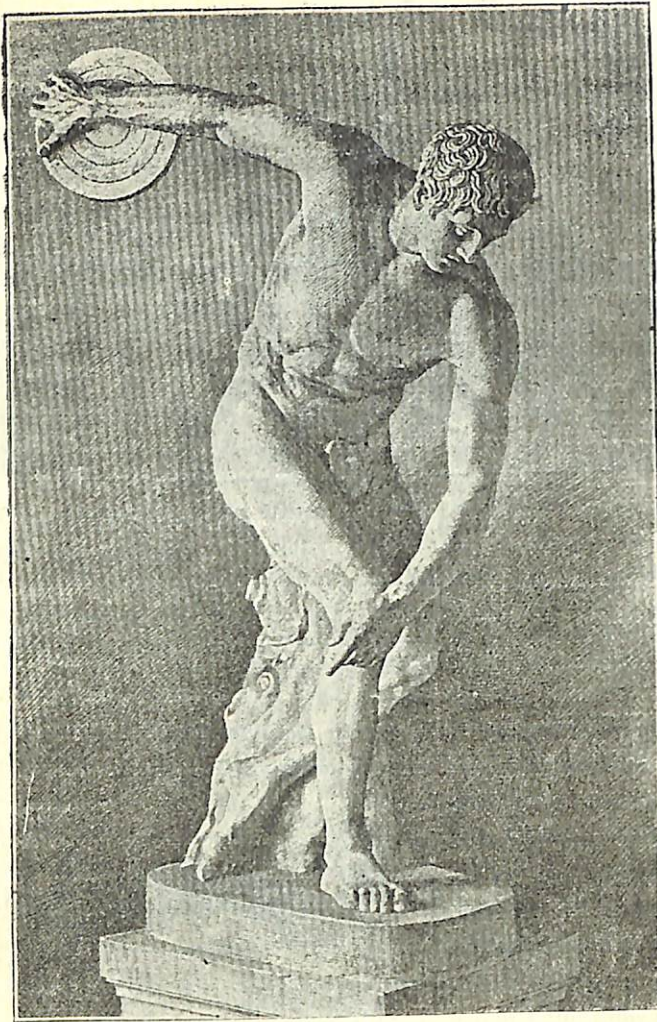
Մրցակիցները , աւնայակներ , վահան ու սաղաւարտ դրած , կը կր մօտեան նպասակիտիս ուր կանգնած է իր վերապիտի մեջ պրուած դասաւորը : Դասաւորիս փոքր մեծի ըմբիչ մը ներկայ է անոնց կասկերուց : Իսկ աջ կողմը կը գտնուի յարդիւնաւոր ասեմակուած մրցակիցները՝ եռասնիկներ ու անօրներ :

տեղի կ'ունենային ամէն չորս տարին անգամ մը ի պատիւ Արամազդի՝ որ աստուածներու հայրն էր : Մրցումներ տեղի կ'ունե-

44. — ԱՐՇԱԿԻ ԿԱՌԳ — Նկարուց անօրէ մը առնուած

նային վազելու , ձիարշաւի , բմբջամարտի և կռիւմարտի : Յաղթականները կ'արժանանային ամենամեծ պատիւներու : Ոլիմպոսի մէջ անոնց կը տրուէր զափնեայ պսակ մը , իսկ բուն իրենց հայրենի քաղաքին մէջ անոնց արձանները կը

45. — ՍԿՈՒՏԵՂԵՆՆԵՅԸ (LE DISCOBOLE) — Սկուսեղ արձակողը

Այս խաղը կը կայանար մեծադէմ ծակը սկուսեղ մը կարելի եղածին չափ հեռու նկատելու մէջ: Այս արձակողը, որ արեւելոցի քաղաքացի Միտոնի, Պիտիասի ժամանակակից, գործն է, յոյն արձակողորձութեան գրոյի-գործոցներէն մին է. ասոր մէկ ընդօրինակութիւնը միայն ունիւնի հիշատակ, որ կը գտնուի Վասիլիսի մէջ:

կանգնելին: Երջման միայն Յոյները կրնային մասնակցիլ, և ինդրարկուներէն կը պահանջուէր որ ապացուցանեն իրենց նկրնական ծագում ունենալը:

Այս խաղերու ատեն նայն իսկ պատերազմներ կը յետաձգուէին: Վաճառականները հոն կուգային իրենց թանկագին իրերը ծախելու: Հոս կը ծանուցուէին նոյնպէս բոլոր կնքուած դաշինքները, որպէս զի լուրը Յունաստանի ամէն կողմերը տարածուէր: Վերջին ժամանակները բանաստեղծները, բեմբասացիները և արուեստագէտ-

46. — ԸՄԲԵՇԻ ՄԸ ԳԼՈՒԽԸ — Ողիմպիայի մէջ գտնուած անագապղնձէ արձանէ մը

Այս սքանչելի իրականութեանը գրուիչը կոչուեալսիկի մը գրուիւն է, դասերով իր ջարդուած եւ ուռեցած սկսանքին:

ները մեծ ասպարէզ գտան այս խաղերուն ժամագրավայրը, և հետզհետէ մտաւոր մրցումը սկսաւ ընդհանրանալ այնքան որքան ֆիզիքականը: Այն բանաստեղծը կամ բեմբասացը, որ Ողիմպոսի մէջ պատուի կ'արժանանար, անոր համբաւը կը տարածուէր Յունաստանի ամէն կողմերը:

Չ7. ԳԵԼՓԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄ.— Դելփիսի մէջ կը գանձուէր Ապոլլոնի (արեւ-աստուած) տաճարը, ուր պատգամ մըն ալ կար: Ամբողջ Յունաստանէն և շրջակայ երկիրներէն կը դիմէին խորհուրդ հարցնելու հոն:

Այսպէս վերեւ յիշատակուած երեք գլխաւոր պատճառները Յունական թերակղզիին մէջ ապրող զանազան ցեղերը վերջնակա՛նապէս իրարու միացուցին:

Չ8. ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

— (Յոյն եւ ըստին անունները վակագիծերու մէջ առնուած են):

Արամազդ (Zeus - Jubiter) Բարձրագոյն աստուած, Երկնքի աստուած:

Պոսիպոն (Poseidon-Neptune), Ծովը աստուած:

Ապոլլոն (Apollo), Աստուծոյ որդին, Իմաստութեան, բանաստեղծութեան և բժշկութեան աստուած:

Եփեստա (Hephaestus - Vulcan), Կրակի աստուած:

Հերմէս (Hermes-Mercury), Հովիտ աստուած, պատգամա-

47. — ՊԵՒՓԵԱՆ ՀԱՐՅՈՒՆ ԻՐ ԵՌՈՏԱՆԵՐԻՆ ՎՐԱՅՆ — Եկարուն անօրէ մը առնուած

Եռասակին տեսակ մը բարձր արտակ էր, հարցուկին րելին սակը տեսնուող վարդազարդը արողին րելի տղ կը ծնայի: Եռասակին յոյն տունտուն մեջ շատ սովորական եղող կարասի մըն էր:

բեր, խորամանկութեան, գողութեան և վաճառականութեան աստուած:

Հերա (Hera - Juno), Քոյր եւ կին Արամազդի. Երկնքի թագուհին:

Աթենա (Athene - Minerva), Իմաստութեան դիցուհին:

Արտեմիա (Artemis - Diana), Լուսնի և որսորդութեան դիցուհին:

Աֆադիլի (Aphrodite-Venus), Սիրոյ դիցուհին:

48. — ԱՐՍՄԱՉԻ — Եկարուն անօրէ մը առնուած

Աստուածներու վեհապետին ձակասը նեղ կարգով մը պատուած է, որ ապարօճ է, բազառուական կըսեն: Մագերը երկար գակգործներով ուսերն ի վար կ'իջնեն: Աջ ձեռքով կայծակը կը բռնէ, ու ձախով արհայնական գառազակը. ծայ ծայ պատնձան մը հագած է, շիրքովը, եւ վերարկուի մը, հիմաքիօն, վաքսուած է:

49. — ԱՊՈՂՈՆ — Տրոլագայի մէջ գտնուած հարբախնդակէ մը առնուած

Ապոլլոն արեւ-աստուածն է հոս. գրուիլը շրջապատուած է անապայքներով: Դուրս կ'եղի Արեւելիի դուռներէն զորս վարդախնդակ Արշարայրը ամհեն աստու իր առջեւ կը բսկայ եւ կը խոյսկայ երկինքին մեջ, իր չորս ձիերէն սարուած, յուսաւորեղու հաւար աշխարհը:

Դեմետրէ (Demeter-Ceres), Հունկքի ու պտղաբերութեան դիցուհին:

Վեստա (Hestia-Vesta) Տնային ու հայրենի օճախի դիցուհին:

Խոմբագրելի նիւթեր. — 1. Ուլիմպիական խաղերը. — 2. Յոյն դիցաբանութիւնն. — 3. Մուսայ, Յաւերժահարսունք, Պարկայք եւ Նայատք. — 4. Իեւլիանն պատգամներ ըստ Հերոդոտոսի. — 5. Հերակլէս:

Գ. ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԵՆ ԳՈՒՐՍ

99. ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ (միջեւ 900 Բ. Ա.) — Դորիական արչականքը Աքիացիները վտարեց Պելոպոնէսէն: Այն ատեն այս վերջինները սկսան նոր բնավայրեր փնտռել՝ միանալով նաև բոլոր այն Յոյն ցեղերուն հետ որոնք նոյնպէս շարժման մէջ էին: Այս շրջանին նոր տեղաւորումներ տեղի ունեցան թերակղզիին մէջ և մաս մըն ալ օտար երկիրներ գաղթեցին:

Այս ատեն էր որ փախչող Յոյները Հելլէն քաղաքակրթութեան սերմերը տարին Եգեան կղզիներու մէջ և ծովեզերքներուն վրայ: Սակայն ամէնէն կարեւոր գաղթականութիւնները Ասիական ծովեզերքները հաստատուեցան: Փոքր Ասիոյ մէջ տասներկու նոր քաղաքներ հիմնեցին, որոնցմէ Եփեսոս և Միլէոս ամենագլխաւորները եղան: Այս շրջանակը Յոնիա անունը առաւ: Յոնիոյ հիւսիսային և հարաւային կողմերը ուրիշ Յոյն քաղաքներ ալ հիմնուեցան:

100. ԵՐԿՐՈՐԿ ՇՐՋԱՆ (800-600). — 800ին Բ. Ա. աւելի ընդարձակ գաղթականութիւն մը սկսաւ: Այս շարժումը երկու հարիւր տարիներ տեւեց: Նոր հաստատուած գաղթավայրերը վաճառականութեան կեդրոններ դարձան:

Միլետիայէն Յոյներ գացին հաստատուեցան Պոնտոսի եզերքները ցորենի առեւտուրը իրենց ձեռքը անցընելու համար: Սեւ ծովու եզերքները վաթսուն Յոյն

քաղաքներ հիմնուեցան որոնց գլխաւորն էր Սիևոպ: Թրակիոյ ոսկիի և արծաթի հանքերը իրենց քաշեցին Մեկարայէն և Կորնթոսէն գաղթականներ, որոնք հոս հիմնեցին Բիւզանդիոնը, Վոսփորի վրայ: Հետզհետէ Սիկիլիոյ արեւմտեան մասերը ամբողջովին յունական դարձան և Հարաւային Իտալիան՝ Մեծն Յունաստան (Magna Graecia) կոչուեցաւ, որու գլխաւոր քաղաքները եղան Սիրակուսա Սիկիլիոյ և Տարանդիա Հարաւային Իտալիոյ մէջ:

Ուրիշ գլխաւոր գաղթային քաղաքներն էին Գաղղիոյ մէջ Մարսիլիա (Massilia), Յոնիական ծովեզերքին վրայ Կորկիրէ, Թրակիոյ մէջ Ոլիւդոս, Սպանիոյ մէջ Սագունոն, և Ափրիկէի մէջ Սիւրիոն:

101. ԳԱՂԹԱՎԱՅԻՆ ԶԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ԿԵՐՊՈՂ. — Վաճառականութենէն զատ գաղթականութեան ուրիշ պատճառներ ալ կային: Բնակչութեան արագ աճումը և դասակարգային պայքարը կը մղէին աւելի աղքատ դասակարգները նոր բնակավայրեր գտնելու: Իսկ տեղեր ալ եղան, ուր ո և է ազնուականի մը գաւակը գաղթավայր մը հիմնեց յուսալով տեղւոյն գլխաւոր իշխողը դառնալ:

Սովորաբար նոր գաղթականութիւն մը հաստատուլու համար Դելփեան պատգամին խորհրդին կը դիմուէր: Եթէ պատասխանը նպաստաւոր ըլլար կը յայտարարուէր, ու կամաւորներ կը հաւաքուէին գաղթելու համար: Մայր քաղաքը, ուրկէ գաղթականները կը մեկնէին, միշտ նոր քաղաքին «նուիրական կրակ» ը կուտար, և կը նշանակէր «հիմնադիրը»:

Գաղթականները այլ եւս կը դադրէին մայր քաղաքի քաղաքացիներ ըլլալէ և կատարեալ անկախութիւն

կ'ունենային իրենց քաղաքին մէջ, սակայն անոր ալ կազմակերպութիւնը միշտ յունական ընկերային կարգ ու սարքին նման էր: Մայր քաղաքին (մէթրօպօլիս) հետ միշտ կրօնական կապերով կապուած էին և իրենց յարաբերութիւնները բարեկամական էին, սակայն ընաւ քաղաքական միութիւն չկար:

Մատենագրութիւն. — Oman: ch. VI. Bury: 80-106. Holm: I. 272-294. Abbot: I. chs. IV. XI. Greenidge: Greek Constitutional History, 36-45. Curtius: I. 432-500. Seignobos: 292-309.

Խմբագրելի նիւթեր. — Ներկայ գաղթականութիւնները ինչպէ՞ս կազմակերպուած են: 1. Անգլիական գաղթավայրեր: 2. Ֆրանսական գաղթավայրեր: 3. Հայ գաղթականութիւնները:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ

102. ԹՅՆՈՒՄԻՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ.

— Գրիստոսէ 1000-500 տարիներու ժամանակամիջոցին Յունական գրեթէ բոլոր քաղաքներու մէջ, բաց ի Սպարտայէ և Արգոսէ, հետզհետէ թագաւորութիւնները ջնջուեցան: Եւ մինչեւ իսկ այս երկու քաղաքներու մէջ ալ անոնց իշխանութիւնը սահմանափակուեցաւ: Այս փոփոխութիւնը ազնուականներու գործն էր, որոնք թագաւորին իշխանութեան ուժը իրենց մէջ բաժնեցին:

Հոմերոսի չրջանին՝ թագաւոր մը քահանայ էր, դատաւոր և պատերազմի հրամանատար: Յայտնի է որ պատերազմի հրամանատարութիւնը կարելի է վստահիլ մէկու մը որ կրնայ ծնուեալով ազնուական չլլալ: Հետեւաբար այս պաշտօնն ազնուականներն ամէնէն առաջ առին թագաւորին ձեռքէն և յանձնեցին այնպիսի պաշտօնեաներու, որոնք կարող էին այդ կարեւոր դերն ստանձնել: Յետոյ դատաստանական գործին համար, որ օրըստօրէ կը զարգանար քաղաքին աճման հետ, դատաւորներ կարգեցին, որպէս զի թագաւորին կատարած գործին մէկ մասը իրենք կատարեն: Բայց քրմապետական իրաւունքը որ ամէնէն զօրաւորն էր և զլիսաւորապէս կապուած ընտանեկան ժառանգութեան հետ, երկար ատեն մնաց թագաւորներու ձեռքին մէջ: Բաղաքներ կա-

յին, ուր երբ թագաւորութիւնը վերջ գտած էր, կը գտնուէին ընտանիքներ, որոնք պահեցին տակաւին թագաւորի անուանական պաշտօնը :

103. ՍՈՒՍՆԱՆՈՒՄՆԵՐԻՆԵՐ.— Ինչպէս ըսինք, թագաւորութեան շնչուելէն յետոյ իշխանութիւնն անցաւ քանի մը ազնուականներու ձեռքը. կառավարական այս ձեւը կոչուեցաւ սակաւապետութիւն (oligarchie) : Նախ այս ազնուապետական կառավարութիւնը ցեղապետներու ժողովի մը ձեռքն էր. բայց ժամանակի ընթացքին մէջ հետզհետէ փոփոխուեցաւ : Երբեմն քանի մը նշանաւոր ընտանիքներու պետերը կը յաջողէին ուրիշ խմբակցութիւն մը վար առնել և իրենք իշխել : Այս շրջանին ամբողջ Յունաստանի մէջ երկու դասակարգ գոյութիւն ունէր. Ա. Ազնուակազմներ որոնք ինքզիններն կ'անուանէին Քիչուորներ, Բարիներ և Ազնիւներ. և Բ. Հասարակ ժողովուրդը, որ կը կոչուէր Շատուորներ, Գէշեր և Ստորիններ :

104. ԲՈՒՍՆԱՆՈՒՄՆԵՐ.— Թէեւ երբեմն հասարակ ժողովուրդէն մէկ քանինք նոյն խակ թագաւորներու յաջորդած էին, բայց ընդհանրապէս շատերը ճնշուած տակ էին ու վատ կը կառավարուէին : Հետեւաբար ընական էր որ այդ ճնշումէն ազատելու համար ձիգեր պիտի ըլլային. թէեւ այս հասարակ դասակարգը տակաւին տրգէտ էր և անպատրաստ մաքառելու համար մտաղի և միացած Քիչերուն դէմ, բայց բռնապետները ճամբայ բացին անոնց համար : Մօտաւորապէս Քրիստոսէ 700 տարի առաջ գրեթէ բոլոր յունական քաղաքներու մէջ այս բռնապետները երեւան եկան, այնպէս որ 700-500 թուականը կը կոչուի Բռնապետներու շրջան : Յունաց պատմութեան մէջ բռնապետ մը անպատճառ չի նշանակեր

թէ գէշ կամ անգութ կառավարիչ մըն է ան, այլ պարզապէս կը նշանակէ անհատ մը որ յաջողած է բռնի ուժով իր ձեռքին մէջ առնել բարձրագոյն կառավարութիւնը :

Բայց ինչ որ ալ ըլլար, կամայական իշխանութիւնը ատելի էր բոլոր Յոյներուն, և բռնապետ մը սպաննելը լաւ գործ կը համարուէր, թէեւ անշուշտ բռնապետներ ալ եղան, որոնք իրենց ճնշումով և անգութ գործերով ինքզինքնին ատելի դարձուցին : Ընդհանրապէս, սակայն բռնապետները առատաձեռն եղան, հեռատես, ժողովրդասէր, և ուժ տուին արուեստի, վաճառականութեան և գրականութեան : Իրենց գոյութեան ամէնէն աչքառու և օգտակար կողմը այն էր, որ դէմ էին Սակաւապետութեան և շատ անգամ գլուխ կը կանգնէին հասարակ ժողովրդին ազնուականներու դէմ մղած պայքարին : Բռնապետ մը երբեմն ազնուական ցեղէ կ'ըլլար, երբեմն հասարակ ժողովուրդէն. ունէր վարձկան զինուորներ, և իր ուժը կրթնած էր հասարակ ժողովուրդին աջակցութեանը վրայ. շարունակ անհաշտ աչքով կը դիտէր ազնուականները, որոնցմէ ծանր տուրքեր կը գանձէր, կը հարստահարէր, կ'աքսորէր ու անխնայ կը սպաննէր :

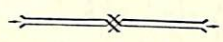
Յունական աւանդավէպի մը մէջ կը կարդանք թէ Կորնթոսի բռնապետը պատգամաւորներ կը զրկէ Մելիտոսի բռնապետին, անոր խորհուրդ հարցնելու համար. այս վերջինը պատգամաւորները դաշտ մը կը տանի և ցորեններուն լաւագոյն հատիկերը կը կտրէ՝ առանց ուրիշ բառ մը արտասանելու. այս կը նշանակէր թէ պետք էր ազնուականները կոտորել : Այդ եղաւ բոլոր բռնապետներու քաղաքականութիւնը :

Այսպէս երբոր բռնապետները վերջ գտան՝ հասարակ ժողովուրդի ռամիկ դասակարգը աւելի պատենութիւն ունեցաւ զօրանալու, որովհետեւ ազնուականները տկա-

բացած էին : Յոնիական քաղաքներու մէջ առավարական կառավարութիւններ հաստատուեցան , իսկ Դորիական Յունաստանը աւելի ազնուական կառավարութիւն մը հաստատեց , բայց ոչ Սակաւապետութիւն : Բռնապետները իրենց դերը արդիւնաւորապէս կատարած էին :

Մասնագրութիւն. — F. de Coulanges : *La Cité Antique*. — Fowler : *The City State IV. V.* — Whibley : *Greek Oligarchies*. — Mahaffy : *Problems 78-86. Social Life 84-90.*

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Բաղդատէ՛ վերջին բռնապետները Հոմերոսի նկարագրած թագաւորներու հետ. 2. Բաղդատէ՛ սակաւապետութիւնը եւ բռնապետութիւնը. 3. Արեւելեան բռնապետ եւ յունական բռնապետ : 4. Հայ թագաւորը Արշակունեաց ժամանակ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ն

Ս Պ Ա Ր Տ Ա

105. ՆԱԽԵՆԻՆ ՍՊԱՐՏՍ. — Արշաւոյ Դորիացիները Պելոպոնէսի մէջ բազմաթիւ փոքրիկ պետութիւններ հաստատեցին : Ասոնցմէ էն սկիզբն էր Սպարտա, որու սահմանները հազիւ քանի մը քառակուսի մղոն տարածութիւն ունէին . ծովէն հեռու կը գտնուէր ու չըջապատուած էր զօրաւոր դրացիներով : Եւ սակայն Սպարտա հետզհետէ Յունաստանի ամէնէն զօրաւոր քաղաքներէն մին եղաւ : Սպարտացիները իրենց այս զարգացումը կը վերագրեն Լիգուրիոս անունով օրէնսդրի մը բարեկարգութեանց : Մնդիր չէ թէ Քրիստոսէ 900 տարի առաջ Սպարտացիները Լիգուրիոս մը ունեցա՞ն թէ ոչ , սակայն այնպիսի հաստատութիւններ եւ կազմակերպութիւններ ունեցան , որ նշանակելի տեղ մը սկսան գրաւել յունական պատմութեան մէջ : Իրենց օրէնքներով կը թուած , կարգապահ ու չարքաչ քաղաքացիներ եղան ու շուտով փայլուն յաղթանակներ տարին : 700 տարի Քրիստոսէ առաջ , արդէն գրաւած էին Լակոնիան , Մեսսինան , եւ Պելոպոնէսի միւս պետութիւնները , բաց ի Արգոսէ , իրենց դաշնակիցները դարձան :

106. ԳՍԱՂԱՔԱՆԱՆ ՍԱՆՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ. — Սպարտա երկու թագաւոր ունէր : Աւանդութիւնը երկւորեակ իշխաններու ծնունդին կը վերագրէր այս բանը : Ինչ որ ալ ըլլար ծագումը , սա ճշմարիտ է որ աղ-

նուակամները թագաւորութիւնը երկու մասի բաժնած էին, անոր ուժը տկարացնելու համար. հետեւաբար միակ քաղաքն էր Սպարտա որ այս շրջանին բռնապետ չունէր :

Սպարտա ունէր ծերակոյտ մը, երեսուն անդամներէ բաղկացած : Նախ, անտարակոյս այս երեսուն ծերակուտականները կը ներկայացնէին Սպարտայի երեսուն գերդաստանները. բայց ժամանակի ընթացքին թագաւորները երկու ծերակուտականի ձայն ունեցան. իսկ միւս քսանուութը կ'ընտրուէին ժողովուրդին կողմէն, սակայն ընտրելին պէտք էր ազնուական տունէ ըլլար : Իր պաշտօնավարութիւնը կը տւէր մինչև մահ : Սպարտայի պատմութեան մէջ ծերակոյտը եղած է միշտ քաղաքական կեդրոնական մարմինը :

Ժողովրդային ժողով մը՝ կազմուած բոլոր ազատ Սպարտացիներէն, կ'ընտրէր ծերակոյտն ու միւս պաշտօնեաները, և իրեն ներկայացած բոլոր կարեւոր խնդիրները կը քննէր ու կը վճռէր, բայց իրաւունք չունէր նոր օրէնքներ առաջարկելու, և հասարակ Սպարտացի մը չէր կրնար վիճաբանութեանց մասնակցիլ : Ժողովին որոշումներն ալ բացարձակապէս վերջնական չէին, որովհետև ծերակոյտը կարող էր ժողովին վճիռը բեկանալու :

Սպարտայի կառավարութիւնը Հոմերոսի ժամանակներու նման ազնուապետական էր. բայց գրեթէ 723ին (Ք. Ա.) ուսմկավարական շարժում մը սկսաւ Սպարտայի մէջ : Եփոր կոչուած դատաւորները կառավարութեան ղեկն իրենց ձեռքն առին : Ամէն տարի հինգ Եփորներ կ'ընտրուէին Ընդհանուր Ժողովին մէջ, և ամէն Սպարտացի կրնար այդ պաշտօնին կոչուիլ : Եփորները իրաւունք ունէին Հասարակաց Ժողովը կազմելու և բո-

լոր կարեւոր դատերը տեսնելու : Անոնց դատարանական վճիռները վերջնական էին : Պատերազմի ժամանակ իրենցմէ մին կամ երկուքը կրնային ընկերանալ թագաւորին՝ հսկելու համար անոր շարժումներուն վրայ : Եւ մինչև և իսկ կարող էին ձերբակալել տալ թագաւոր մը և մահուան դատապարտել : Թագաւորները պարզապէս քուրմեր դարձան, անկարեւոր խնդիրներու դատաւոր, պատերազմի մէջ հրամանատար և ծերակոյտի անդամ : Առ երեւոյթս Սպարտա թագաւոր ունէր, սակայն աւելի ռամկավարական էր իր ընտրուած Եփորներով. սակայն ժողովուրդը իր զգացումներով աւելի ազնուապետական էր, և Եփորները շատ անգամ կ'ենթարկուէին ծերակոյտի ազդեցութեան :

107. ԴՍՍԱԿՍԵՐԵՐԸ ԼԱԿՈՆԻՈՅ ՄԷՋ. —

Սպարտա կը տիրապետէր իրմէ թիւով ութ-տասն անգամ աւելի հպատակներու վրայ : Սպարտացիները պարզապէս 9000 յաղթողներու բանակ մըն էին՝ շարունակ զինուած՝ անպարիսպ քաղաքի մը մէջ, Լակոնիոյ բարեբեր դաշտին վրայ : Իրենց կեանքը պատերազմիկի մը կեանքն էր : Չէին գործեր, այլ ամէն մէկուն հողը կը մշակուէր գերիներու ձեռքով, որոնք Հիլոդ կը կոչուէին : Ասոնք թիւով չորս հինգ անգամ աւելի շատ էին քան Սպարտացիները : Թէև թեթեւօրէն զինուած՝ բայց միշտ սպառնալիք մըն էին Սպարտացոց ապահովութեան : Սպարտացիներու գաղտնի ոստիկանները շարունակ դաւադրութիւններ կը գտնէին Հիլոդներու մէջ, և շատ անգամ անոնք կ'ենթարկուէին անխնայ ջարդերու : Սպարտացիներու համար օրինական կը համարուէր Հիլոդ մը սպաննել առանց դատի ենթարկուելու : Հին գրողները կը յիշեն թէ ինչպէս շատ անգամ Հիլոդ քաղաքները խորհրդաւոր կերպով մը կ'ոչնչանային :

Սպարտայի հարիւր փոքրիկ քաղաքներուն բնակիչները թէև դերիններ չէին, սակայն Սպարտայի պետութեան մաս չէին կազմեր: Կը պահէին իրենց սովորութիւնները և կը կառավարուէին տեղական օրէնքներով:

50. — ՀԵՏԵՐՈՒԿՆԵՐԸ ԳՈՒՆԱԾ ԱՍԵՆՆԻՆ (HOPLITE) — Եկարուն անօրէ մը առնուած

Շարժով բշտակիլն դեմ յառաջացած ասէն, հետեակները ինկիլնիլն կը ծածկէ իրենց վահաններով, որոնք քով քովի գարով իրենց առջև նշարիս պաս մը կը մեռնողնիլն: Այս նկարիւն մէջ տեսնուաները (cućmide) մէկ մը սեւ մէկ մը կարմիր են, վահանները սև՝ կարմիր եզերքով, իսկ գարգևանակներու բաշերը սև ու կարմիր:

մաթիւն էին ու հալածուած, և կ'ապրէին իրենց զինուոր տէրերուն հողերը մշակելու համար. Գ. Հպատակները, որոնց հետ լաւ կը վարուէին, և որոնք թէև կեղբորնական կառավարութեան մէջ ձայն չունէին, սակայն տեղական ինքնավարութեան առանձնաշնորհը կը վայելէին:

Սպարտայի կառավարչներու հսկողութեան ներքև: Իրենք հողատէր էին եւ կը պարտուէին ժամանակին գոյութիւն ունեցող վաճառականութեամբ: Այսպէս Լակոնիոյ բնակիչները կը բաժնուէին երեք դասակարգերու.

Ա. Կառավարող պատերազմիկները, որ փոքրամասնութիւն կը կազմէին և կ'ապրէին կեղբորնի մէջ. Բ. Գերիները կամ Հիլոդները, որոնք ամէնէն բազ-

108. ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ, ՀՍՍՏՍՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. —

Սպարտայի բանակը շարունակ պատրաստ և անքուն կը հսկէր Լակոնիոյ մէջ: Կարգապահութիւնը, չափազանց խիստ էր և մինչև իսկ անիոնայ: Սպարտայիին միակ ձգտումն էր զինուոր ըլլալ և յաջողեցաւ ասոր մէջ: Ընտանիք մը բացարձակապէս զինուորական պետութեան կը պատկանէր: Երբ տղայ մը ծնէր, Եփորները կը քննէին զայն տեսնելու համար թէ մանուկը արժանի է ապրելու թէ ոչ: Եթէ տղար կամ հիւանդոտ ըլլար, մանուկը կը ձգէին լեռները՝ ցուրտին կամ տաքին, ու բնականաբար հետեւանքը կ'ըլլար սովորաբար մահ: Երբ տղայ մը եօթը տարեկան ըլլար, ալ իր հօր տան մէջ չէր կարող ապրիլ: Ծնողքին ձեռքէն կ'առնէին զայն, հասարակաց պաշտօնեաներու ձեռքին տակ կրթելու համար մինչև իր քսան տարեկան հասակը: Կը սովորեցնէին քիչ մը կարդալ, քիչ մըն ալ երաժշտութիւն ու ասիէ աւելի մտաւոր կրթութիւն չէին տար անոնց:

Իրենց կրթութեան բուն նպատակն էր մարմինը զօրացնել, և հնազանդութեան, ինքնավստահութեան վարժեցնել զանոնք: Շատ անգամ, տօնի օրերուն, տաճարներուն մէջ կը մարակէին այս պատանիները, փորձելու համար անոնց զիմացկունութիւնը: Պլուտարքոս կը պատմէ թէ շատ տղաք չկրնայով զիմանալ ծեծին կը մեռնէին, սակայն առանց բողբոլի կամ ցաւի ճիշ մը արձակելու:

Քսանէն երեսուն տարեկան երիտասարդը զինուոր էր: Սպարտայի զինուորները բաժնուած էին տասներհինգական հոգինոց խումբերու: Կ'ապրէին չափազանց ժուժկալ կերպով և միայն սօն օրերուն միս կը տրուէր անոնց: Տարիներով տեւող այս զինուորական կրթութիւնը

Քսանէն Եփորները

Սպարտայի մեծ առաւելութիւնն մը կուտար այս տեսա-
կէտով միւս բոլոր Յունական նահանգներուն վրայ :
Երեսուն տարեկան եղած ատեն Սպարտացիէ մը կը
պահանջուէր ամուսնանալ, բայց ինք նորէն պարտաւոր
էր ապրիլ զօրանոցին մէջ և դիմանալ բոլոր դժուա-
րութեանց : Աթէնացի մը ըսած է Սպարտայի համար .
« Սպարտայի մէջ կեանքը այնքան անտանելի է, որ
Սպարտացին պատերազմի մէջ աւելի հանգիստ կը զգայ
ինքզինքը : »

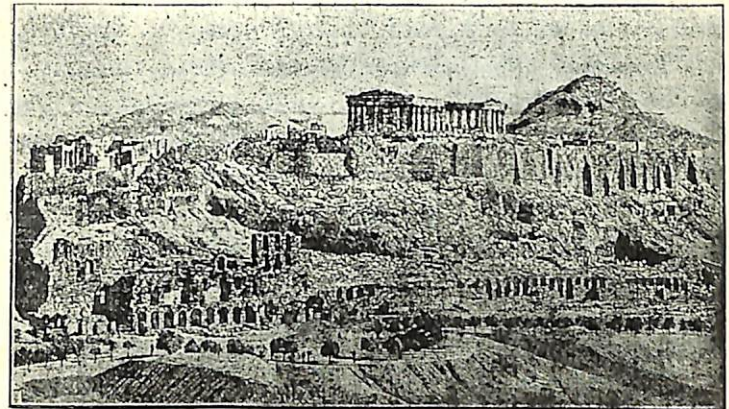
Սպարտացիները հպարտ էին և տիրապետողի ոգի
ունէին : Խօսակցութեան կարճ ձևեր ունէին, որ կը
կոչուէր Լակոնական ոճ : Երկաթ դրամ կը գործածէին :
Այս բոլորը Սպարտացիները աւելի կը բարձրացնէին
իրենց դրացիներէն : Իրենց կիներն ալ նոյն ազատու-
թիւնները ունէին, բան մը որ դժբախտաբար չունէին
Յունական ուրիշ քաղաքներու կիները :

Սպարտացիները մեծ ծառայութիւն մատուցին Յու-
նաստանի որպէս պատերազմիկներ, սակայն իրենց
մտաւոր մակարդակը միշտ խղճալի էր բաղդատելով
միւս քաղաքներու հետ : Սպարտացիք մեզի չտուին
փիլիսոփայութիւն, գրականութիւն և գեղարուեստ, և
հի՛թէ բոլոր Յոյները Սպարտացիներ ըլլային, Յունաց
ութիւնը սովորիւ չպիտի արժէր :

Սպարտացիներու ստացած այս կրթութիւնը
անի առաջին գիւտերները ըրաւ, և
բիւցազնութեան ճշմարիտ դա-

Մասնագրութիւն. — Պրոսարիոս, Լուգուրկոսի կեանքը. Թու-
կիդիսկս : Curtius: Vol. I. PP. 175-315. Grote II. 259-377
Seignobos, 257-271:

- Խմբագրելի նիւթեր. — 1.— Պտոյտ մը հին Սպարտայի մէջ.—
2.— Խօսակցութիւն մը Սպարտացի պատանիի մը հետ.— Սպար-
տացի կինը.— 3.— Մեսենեան պատերազմներու աւանդութիւնները.—
4.— Լակոնիոյ Հիւրըները.— 5.— Մերակոյտի ժողով.— 6.— Լակոնական
ոճի նմոշներ :

51. — ԱՎՐՈՊՈՒԻՍԸ. — 1. ուսանկարը հարաւարեւմտեան կողմէ առհուած է

Իորը կը կանգնի Պակրիկը : Աջ կողմը Լիկարեդ շէռը, Ակ-
րուպոյսիս շրջանին սկզբ : Միջեղը Պարթենոնը, որ կ'իշխէր Կի-
մօսի պահիւ. սաճարիւ մուտքը Լիկարեդի կը նայի : Պարթենոնի ձախ
կողմը, Էրիքիէիոնի աւերակները : Աւելի դիպի ձախ ու աւելի վարօք
Յարուրեան սաճարիւ աւերակները և Նախարուկը, որ Ակրուպոյսի
գաւիթն էր : Առաջին յասակագծիկ վրայ, և Ակրուպոյսիս դռնը, Օ-
սկոնի և Եւմեկեի սնդասակիւ աւերակները :

Պարթենոն 68 մէքր երկայնութիւն, 30 շայնութիւն և 20 բար-
ձրութիւն ունէր : 1887իւ վառօղակի մը պայքումիւ հետեւակնով
մասանք մը կործանեցաւ, և Լորս Էյճիս ալ 1810իւ, վրցնեղ հանեղ
սարով սևոր ձակաթի եզերիւ հարքախակները և ձակաթիւ արձակ-
ները, Փիթիասի գոյս-գործոցները, սարաւ Լոնսոն :

Վ.Վ.Ն.Ն.Ն.

Ա թ է Ն ք

ՄԻՆՁԵՒ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍԻԵՐԸ (1000 — 500 ք. Ա.)

Ա. ԱԹԷՆՔԻ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

109. ԱԹԷՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋ. — Երբ չին Յունաց մասին կը խօսուի, գրեթէ միշտ մեր առջեւ կը պատկերանան Սպարտան և Աթէնքը: Ամբողջ յունական պատմութեան ընթացքին մէջ, այս երկու քաղաքները կը ներկայացնէին երկու մեծ՝ բայց իրարմէ բացարձակապէս տարբեր պետութիւններ: Համեմատաբար Աթէնք շատ աւելի մեծ տեղ մը կը գրաւէ Յունաց պատմութեան մէջ: Աթէնք Հելլենական փառքին կեդրոնն է. ինն ծնունդ առին Ազատութիւն, Ուսում, Գրականութիւն և Արուեստ: Ուրեմն Աթէնքի պատմութիւնը Յունական Պատմութիւնն է:

110. ԱՏՏԻԿԻ ԶՈՒՂՈՒԲԸ. — Ատտիկէի մէջ Աթէնք միակ քաղաքն էր, իսկ ամբողջ Յունաստանի ամենամեծ քաղաքը, որովհետեւ սովորական յունական քաղաքէ մը թէ աւելի տեղ կը գրաւէր և թէ աւելի բնակչութիւն ունէր: Միեւնոյն բանը կրնանք ըսել և՛ Սպարտայի համար: Սպարտա և Աթէնք, երկուքն ալ իրենց քաղաքական ուժը տարածեցին աւելի հեռուներ: Յունաստանի ուրիշ մասերու մէջ ալ կային գլխաւոր քաղաքներ, որոնք Ատտիկէի և Լակոնիոյ չափ տարածութիւններու վրայ կ'իշխէին, սակայն անոնք պատմական կարեւոր դեր մը կատարած չեն յունական քաղա-

քաղաքութեան մէջ: Այսպէս էր օրինակի համար Պոզիա, որ ունէր տասներկու քաղաքներ, բայց որոնք իրարու դէմ նախանձով և ատելութեամբ լեցուած, շարունակ պայքարի մէջ էին:

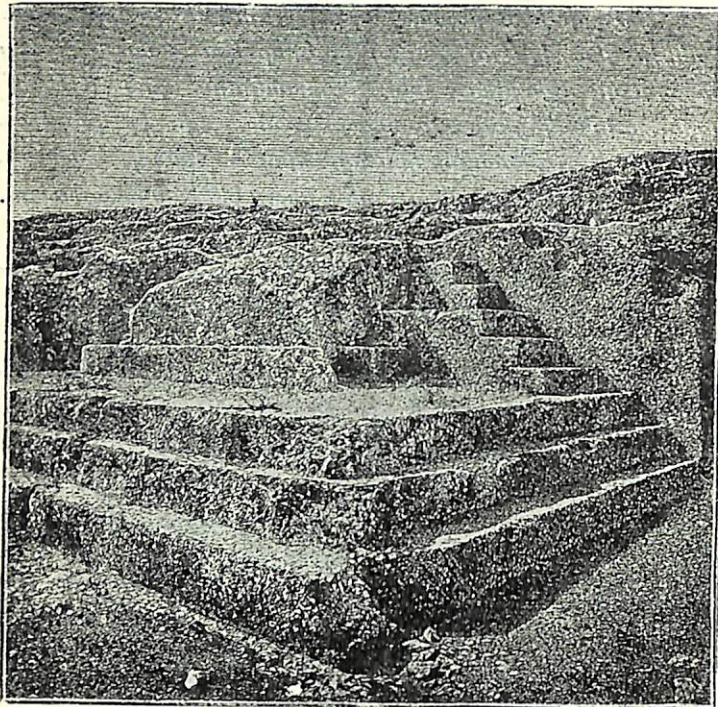
Աթէնքի և Սպարտայի զօրութեան մէջ, ուրիշ նշանակելի կէտ մըն ալ կայ, այն է որ Սպարտա ուրիշներ իր հետ կը միացնէր իբրև հպատակներ. իսկ Աթէնք՝ իբրև գործակիցներ: Սպարտա բանակ մըն էր կազմ ու պատրաստ՝ հպատակները շարունակ հպատակ պահելու համար, իսկ Աթէնք Ատտիկեցիները Աթէնացի կը դարձնէր:

111. ԱԹԷՆՔԻ ԶԱՐԿԱՅՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ. — Աթէնքի բնակչութիւնը բազմաթիւ տարրերու խառնուրդ մըն էր: Ատտիկէ կ'երևի թէ հարաւային Յունաստանի միակ վայրն էր, ուր չլեցուեցաւ Դորիական գաղթականական հոսանքը: Բնականաբար Պելոպոնես վտարուած Յոնիացիներուն ապաստանարան դարձաւ: Այս ապաստանեալներէն հարուստներն ու զօրաւորները՝ խառնուեցան Ատտիկէի ցեղերուն մէջ, իսկ միւսներն ընդունուեցան իբրև հպատակներ: Այսպէս շարունակաբար նոր տարրեր գալով Ատտիկէի մէջ ստեղծեցին նոր ուժ մը՝ աւելի յառաջդիմական և աւելի ռամկավարական: Այս զարգացումն աւելի մղում ստացաւ Աթէնքի վաճառականական կեանքով, որովհետեւ Աթէնք կը գտնուէր ծովուն եզերքը:

Բ. ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ

112. ԹԱԳԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԱՆԿՈՒԲԸ. — Ինչպէս միւս Յոյն քաղաքները Աթէնք ալ իր թագաւորական շրջանին վերջ տուաւ պատմական այն աղօս դարեւ-

րուն, երբ դեռ իրական պատմութիւնը սկսած չէր: Աւանդութեան համաձայն Քրիստոսէ 1000 տարի առաջ

52. ԲՆԻՔՍԻ ԲԵՄԸ

Բնիֆը, Ակրոպոլիսի դիմացը բլուրի վրայ, այն փոքրիկ միակ էր ուր կը գուձարուէր ժողովրդային ժողովը: Բեւը, երեք ոսփերու վրայ քարձրացած պարզ սարահարթ մը, ուղղակի ժայռի մէջ փորուած էր:

ազնուականները արդէն սկսած էին թագաւորական ուժը սահմանափակել: Թագաւոր-արխոն տիրողսը

չփոխուեցաւ, և շատ անգամ պաշտօնը ժառանգական մնաց նորէն, բայց իր դերը քրմապետութեանն անդին չէր անցնէր: Ազնուականները առաջին անգամ այս պաշտօնին վրայ աւելցուցին պատերազմի արխոնութեան պաշտօնը: Յետոյ ստեղծուեցաւ արխոնապետի պաշտօնը, որ թէ՛ դատաւոր էր և թէ՛ ընդհանուր կառավարիչ: 752ին Ք. Ա. արխոնի պաշտօնավարութեան շրջանը տաս տարուան վերածուեցաւ, և արխոնը քուէարկութեամբ կ'ընտրուէր: Նախ արխոնները կ'ընտրուէին արքայական տունէ, սակայն վերջէն ազնուականներն ալ կրնային ընտրուիլ այդ պաշտօնին: Վերջապէս 682 թուականին արխոններու պաշտօնը մէկ տարուան վերածուեցաւ և վեց նոր պաշտօնատեսներ ընտրուեցան, որոնք արխոններու գործակիցներ էին և կը կոչուէին Վնասուներ:

113. ԱԶՆՈՒԿԱՆՆԵՐՈՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱՆԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ.— Ազնուականները կը կոչուէին Եւբադրիսներ: Ասոնք գլխաւորաբար ցեղապետներ էին, որոնց ժողովը կը կոչուէր Արխապագոս, այն բլուրին անունով ուր ասոնք կը հաւաքուէին: Եւբադրիսները կը կառավարէին Ատտիկէն այս ժողովով և հոն կ'ընտրէին արխոնները: Միւս ցեղերն ալ հաւանօրէն ունէին ուրիշ ժողովներ կրօնական ու զինուորական տեսակետով, սակայն ասոնք շատ քիչ ձայն ունէին կառավարութեան մէջ:

114. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՆՇՈՒՄ.— Եւբադրիսները անտեսապէս կը ճնշէին ժողովուրդը: Հողի մեծագոյն մասը կը գտնուէր իրենց ձեռքը: Ժողովուրդը հողը մը հերկէր և արդիւնքին հինգ վեցերորդը կը վճարէր որպէս վարձք: Եթէ պարագաները ձախորդ երթային և ընդհա-

53. ՈՒՍՏԵՆՍ ԱՔԻՂԱԿՆԵՐԸ ՏՈՒՆԸ.— Նկարուն անօրէ մը առնուած

Ափիլիս, X ի ձևով արտասիւ մը վրայ նստած, փարբուած է հիմաքիօնիս մեջ, ոսխը սանդալներ հագած է: Ողխես, երկու նիզակներու կրնած է, ծաղձայ շիքօն մը եւ կլամիս մը հագած է, զուպայ եւ սանդալ անցուցած է ոսխուն: Միւս անները, Այաֆս եւ Փենիֆս կը ցուցնեն քե քանի զանազան ձեւերով կարեղի կը վրանիս առնել հիմաքիօնը: Պատեկ կախուած են սուր մը եւ զսակ մը:

Նուր սղութիւն տիրէր, շատերը սերմնացու ցորեն ձեռք բերելու համար մինչեւ իսկ իրենց անձը գրաւի կը դնէին: Եթէ պարտապան մը չկարողանար իր պարտքը վճարել, կը գրաւէին անոր անձը, եւ շղթայակապ ու իր ամբողջ ընտանիքով իբրեւ գերի կը վաճառէին: Եւբաղըրիաներէն զատ կային նաեւ գիւղացիներ, որոնք իրենց սեփական հողեր ունէին, սակայն անոնք ալ յաճախ ըստիպուած էին փոխ առնել Եւբաղըրիաներէն, և հետեւաբար շատ անգամ կ'ենթարկուէին միեւնոյն վիճակին, ինչ որ հողագուրկ աշխատաւորներուն էր:

54. ԿՆՆԵՐՈՒ ԵՌՒՄԸ ՄԸ ԱՂՔԻՒՐԻՆՆԵ ԳՂՈՒՆԸ.— Նկարուն անօրէ մը առնուած

Հոս կարեղի է սեռնել հագուստներու եւ մազի յարդարաններու այլազանութիւնը. ձախ կողմի կրորդ կիւր, քեզանիփներով, զարդարուն ֆորսա մը, եւ երկար ֆլանց մը հագած է զոր վեր կը վերցնէ, երկրորդը գօտիով մը սեղունած շիքօն մը: Միւսները հիմաքիօններ հագած են, զորս ամեն մեկը սակայն սարքեր ձեւով մը վրան առած է: Առեկնէ այ գրուխուն մը, ստիտըր դնելու համար, քարձիկ մը առած են ծաղարաններու նկատ: Աղբիւրի մը, շուրջ կը կուս առածի մը կրախեկ եւ իշու մը քերեկէ. կիները զանոնք ծաղիկներով կը պսակեն:

Գ. ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՅՔԱՐ ԱՋՆՈՒԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԳԷՄ

115. ԶՈՐՍ ԳՍՍՈՒՄՐԻՆԵՐԸ.— Եւբաղըրիաներու ուժին բուն հիմը իրենց զինուորական գերագանցութիւնն էր: Անոնք կը կազմէին Ատտիկէի հեծելազօրքը, իսկ հետեւակ զինուորները բացարձակապէս ամբօխ մը կը ներկայացնէին:

Ժամանակի ընթացքին մէջ Եւբաղըրիաներու ուժը հետզհետէ տկարացաւ և ժողովրդի միւս տարրն ալ ըսկսաւ զինուորական կեանքին մէջ մտնել: Զինուորական

գրութիւնը չորս դասակարգերու բաժնուած էր իրենց ունեցած հողերուն համեմատութեամբ: Ա. Եւբադրիտներ Բ. 500 չափ տեղ ունեցողներ, Գ. 400, և Դ. 200:

55. — ՅՈՒՂԱՐԿԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԻՍ. — Թրծուած հողի սախտակի մը անձուած

Մարիներ կառփի մը վրայ դրուած է, պասսակփի մը մեջ փարսուած, եւ ինչպիսի սակախի ստորուրիսի է Պալմաներու մեջ՝ ետեւը բաց է: Մեռելիս ընտանիքը կը շրջապատեն կառփը. տիկնայ ածողի մը ետեւէն կուգայ կրկին տիկնայ ածող մը: Ուշադրութիւն ըրի՛ք կառփին աջ կողմը կեցող սննդի հագուստին:

Այսպէսով հետզհետէ ազնուականներու ուժը տկարացաւ և այլ եւս իշխանութիւնը չէր տրեւր այն անձին որ ազնուական ծնունդէ էր, այլ անոր՝ որ ամէնէն աւելի հարուստ էր: Սակայն ընդհանրապէս իշխանութիւնը նորէն քիչերու ձեռքը կը գտնուէր:

Ազնուականներու ինքնասէր ու ճնշող կառավարութիւնը դեռ կը շարունակուէր և ժողովրդի դժգոհութիւնը օրէ օր աւելի կը շատնար: Ոմանք ուզեցին այս առիթէն օգուտ քաղելով սակաւապետութեան վերջ տալ և ինքզինքնին բռնապետ հրատարակել: Գիլոն անու-

նով երիտասարդ մը դուադրութեան մը գլուխն անցած Ակրոպոլիսը գրաւեց, սակայն յաղթուեցաւ ազնուականներէն և սպաննուեցաւ:

116. ԳՐԱԿՈՆԻ ԳՐԱԽՈՐ ՕՐԷՆՔՆԵՐԸ. — Բոլոր Աթենական օրէնքները հին սովորութիւններ էին: Անոնք գրի առնուած չէին, և ազնուականները միայն ծանօթ էին այդ օրէնքներուն: Ժողովուրդը այն ընդհանուր կարծիքն ունէր, թէ ազնուական դատաւորները միշտ ի նպաստ իրենց դասակարգին վճիռ կուտան. հետեւաբար Աթէնացիները պահանջեցին որ բոլոր հին սովորութիւնները գրի առնուին, որպէս զի ամէն մարդ կարող ըլլայ այդ օրէնքները սորվիլ: Վերջապէս 621 ին Գ. Ա. Դրակոն անունով արխոնապետը գրի առաւ այդ օրէնքները, որոնք իր անունով կոչուեցան Դրակոնի օրէնքներ: Փայտէ տախտակներու վրայ փորագրուելով հրապարակներու վրայ դրուեցան այս օրէնքները, որպէս զի ամէն մարդ կարողանայ կարդալ:

Բայց այս օրէնքները չափազանց անգուլթ և խիստ էին, այնպէս որ ասոնց համար կ'ըսուէր թէ « գրուած են արիւնով և ոչ մեղանով »: Աթէնացիները հիմա պատրաստ էին նոր օրէնքներ պահանջելու:

Գ. ՍՈՒՈՆ ԵՒ ԵՒԲԱԳՐԻՏՆԵՐՈՒ ԱՆԿՈՒՄԸ

117. ՍՈՒՈՆԻ ՆԱՍՐԱԳՒՐԸ. — Բարբաղդաբար այդ ատեն Աթէնքի մէջ երեւան եկաւ հազուադէպ կարողութիւններով օժտուած անհատ մը, որ կոչուած էր մեծ ծառայութիւն մատուցանելու իր հայրենիքին: Սուրոն հին թագաւորական ցեղէ էր: Իր երիտասարդութեան ատեն օտար երկիրներ ճամբորդած էր առեւտու-

րով, և յայտնի էր իր հայրենակիցներուն մէջ որպէս բանաստեղծ, փիլիսոփայ և զօրապետ: Հիմա, ան երեւան եկաւ նաև որպէս քաղաքագէտ:

Իր հայրենասիրութիւնն արդէն ապացուցուած էր: Անգամ մը երբ Մեգարացիները գրաւած էին Սալամինէ կղզին և Աթէնացիները անկարող էին զայն ետ առնել, Սոլոն Ընդհանուր ժողովին ներկայացաւ, և ինքզինքը խնդ ձեւացնելով հայրենասիրական կրակոտ բանաստեղծութիւն մը արտասանեց հոն, և ասով խանդավառեց անոնց հայրենասիրական ոգին: Բոլորն ալ միաձայնութեամբ Սոլոնը ընդհանուր հրամանատար ընտրեցին, և ան յաջողեցաւ քաղաքն ազատել օտար ձեռքերէ:

118. ՍՈՒՆ ԱՐԵՈՆ ԿԸՆՏՐՈՒՄ. — Սոլոն յայտնի էր որպէս ալքատներու բարեկամ: Իր բանաստեղծութեանց մէջ դատաւարտած էր ազնուականներու ազա հովիւներ, և համերաշխութեան սկզբունքներ քարոզած էր: Բոլորը կը վստահէին իրեն, իսկ ալքատները կը սիրէին: Այսպէս երբ դասակարգային կռիւը սուր պայքար մը կը դառնար Աթէնքի մէջ, ամէնքն ալ իրենց աչքը դարձուցին դէպի Սոլոն ու զինքը Արխոն ընտրեցին, մասնաւոր իրաւունքներով՝ նոր օրէնքներ դնելու, բարեկարգելու կառավարութիւնը: Այս պաշտօնը վարեց երկու տարի՝ 594 և 593 Ք. Ա.:

119. ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՐԵՆՈՐԳՈՒՄՆԵՐԸ. — Իր իշխանութեան առաջին տարին Սոլոն աշխատեցաւ տրնտեսական չարիքին վերջ տալ: Իր բարեկարգութիւնները եղան. Ա. Այն բոլոր հողազուրկները, որոնք ազնուականներու համար կ'աշխատէին՝ հողատէր դարձան իրենց մշակած հողերն իրենց սեփականութիւնը դառնալով. Բ. Բոլոր պարտքերը ջնջուեցան. Գ. Ատտիկէի

մէջ գտնուող բոլոր գերիները ազատ արձակուեցան, Դ. Աթէնացի մը գերի ընել ապօրէն դարձաւ: Ե. Որոշ քանակութիւնէ վեր հող ունենալ արգելուեցաւ: Այս վերջին երկու կանոնները այն պատճառաւ հաստատուեցան որպէս զի ալ կարելի չըլլար հին վիճակին վերադառնալ: Սոլոնի այս բարեկարգութեան տարեդարձը կը տօնուէր Աթէնքի մէջ մինչև յաջորդ դարուն:

120. ԲՍՂԱՐԱՆԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐԳՈՒՄՆԵՐ. —

Սոլոն տակաւին ուղղակի կերպով կառավարական ձեւին մէջ փոփոխութիւն մը մտցուցած չէր, բայց անուղղակի կերպով անտեսական փոփոխութիւնը առաջ բերած էր քաղաքական մեծ յեղաշրջումներ: Բաղաքական ուժը արդէն հողի սեփականութեան վրայ կը կայանար: Մինչև Սոլոնի ժամանակ հողը կը գտնուէր ազնուականներու ձեռքը, բայց հիմա հողը բաժնուած էր ժողովրդին վրայ, և հարուստ մը չէր կարող մեծ քանակութեամբ հող գնել: Այսպիսով ազնուականները լուծուեցան բոլորովին միւս դասակարգերուն մէջ, և վաճառականները որոնք ամէնէն սուելի շատ հողեր գնեցին, կազմեցին բարձրագոյն դասակարգը:

Սակայն Սոլոն իր պաշտօնավարութեան երկրորդ տարին քաղաքական շարք մը ուղղակի փոփոխութիւններ ալ ըրաւ, որոնք Աթէնքը ծայրահեղ ռամկավարական վիճակի մը մէջ դրին: Ա. Չորս հարիւր հողիներէ բաղկացած ձերակոյտ մը հաստատուեցաւ, որ կ'իշխէր, և կը պատրաստէր այն բոլոր ծրագիրները, որոնք պիտի ներկայացուէին Ընդհանուր ժողովին: Այս ձերակոյտին անդամները կ'ընտրուէին վիճակով՝ իւրաքանչիւր ցեղ իր մէջ առանձին ընտրութիւն կատարելով:

Բ. Դրդ դասակարգը, որ առաջ քաղաքական իրաւունքներ չունէր, հիմա կրնար մասնակցիլ Ընդհա-

նուր ժողովին, թէեւ պաշտօնավարելու իրաւունք չէր տրուած իրեն :

Գ. Նոր Ընդհանուր ժողովը, կազմուած Աթէնացիներէ, կ'որոշէր ծերակոյտի բոլոր առաջարկները, առաջին դասակարգէն կ'ընտրէր արխոնները, իսկ միւս պաշտօնեաները կ'ընտրէր առաջին երեք դասակարգերէն : Պաշտօնեայի մը պաշտօնավարութեան շրջանը լմննալէն յետոյ, եթէ իր պաշտօնին մէջ զանցառու գտնուած էր, կամ եթէ անոր դէմ ամբաստանութիւններ կային, Ընդհանուր ժողովն իրաւասութիւն ունէր այդպիսի պաշտօնեայ մը դատելու և պատժելու :

Գ. Արիստագոս այլ եւս ազնուական խորհուրդ մը չէր, այլ կը բաղկանար բոլոր նախկին արխոններէն և անոր իրաւասութեան սահմաններն ալ կրճատուած էին, իշխանութիւնը անցած ըլլալով Մերակոյտին, Ընդհանուր ժողովին և Դատաւորներու ձեռքը :

Սոլոն Դրակոնի արիւնտ օրէնքներուն տեղ նոր և աւելի մեղմ օրէնքներ դրաւ : Նոր դրամներ կտրել տրուաւ՝ օտար վաճառականութեան յարմարող : Ամէն հօր վրայ պարտականութիւն դրաւ իր զաւկին արհեստ մը սորվեցնել : Արգիլեց մեռելներու հետ թանկագին իրեր թաղել : Կանանց հրապարակի վրայ երեւնալուն սահման դրաւ : Եւ այն Աթէնացիները որոնք քաղաքային պատերազմի ատեն չէզոք կը մնային, կը կորսնցնէին իրենց քաղաքացիութիւնը :

Ե. ԲՈՆԱՊԵՏՆԵՐԸ

121. ԱՆԻՇԵԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԳԱՐՁ. — Սոլոնի բարեկարգութեան ծրագիրը նոր դասակարգերու մէջ պայքարի դուռ մը բացաւ : Երեք դասակարգեր երեւան

եկած էին. Ա. Հողատէրեր. Բ. Վաճառականներ. Գ. Լեռնականներ, այսինքն հովիւներ և քիչ հող ունեցողներ : Տասը տարուան ընթացքի մէջ, երկու անգամ անիշխանութիւնը արխոնի ընտրութեան արգելք հանդիսացաւ, և արխոն մըն ալ իր պաշտօնավարութեան շրջանը լրանալէ յետոյ առանց վերընտրուելու չարուսակեց իր պաշտօնը, որով բռնապետ մը դարձաւ :

122. ՊԻՍԻՍՏՐՍՏ (560—527). — Պիսիստրատ փրկեց քաղաքը այս անիշխանական վիճակէն : 560 ին այս ազնուականը ռամկավարականներու աջակցութեամբ ինքզինքը բռնապետ հրատարակեց : Երկու անգամ ազնուականութիւնը զայն երկրէն վտարեց, և անգամ մը այս աքսորը տաս տարի տեւեց. բայց ամէն անգամ ան յաջողեցաւ իշխանութիւնը կրկին ձեռք բերել : Ժողովուրդը, աղքատ դասակարգը, իրեն կողմնակից էր : Պիսիստրատի իշխանութիւնը մեղմ էր, իմաստուն և ժողովրդական : Ուրիշ քաղաքացիներու նման՝ չափազանց պարզ կ'ապրէր : Անգամ մը ստորին դատարանի մը մէջ իր դէմ դատ բացուած էր ու ինք անձամբ զնաց դատարան : Սոլոն, որ իր ազգականն էր և միեւնոյն ժամանակ իր հակառակորդը, միշտ կը վայելէր իր յարգանքն ու բարեկամեցողութիւնը :

Պիսիստրատ պահեց Սոլոնի Սահմանադրութիւնը և անոր օրէնքները, միայն ընտրութեանց ատեն ինձամբ կը տանէր որպէս զի իր բարեկամներն ընտրուէին : Իր իշխանութեան երրորդ շրջանին սակայն՝ հակառակութիւնը այնքան զօրացած էր իր դէմ, որ ստիպուեցաւ վարձկան զինուորներով իր անձը պաշտպանել և իր հակառակորդներէն շատերն աքսորել :

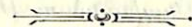
Պիսիստրատ քաջալերեց վաճառականութիւնը և ընդարձակեց ու գեղեցկացուց Աթէնքը: Ճամբաներ և քարափններ շինել տուաւ, և ամբողջ Յունաստանէն իր շուրջը հաւաքեց բանաստեղծներ, նկարիչներ, ճարտարագէտներ և արձանագործներ: Կ'ըսուի թէ իր ծախքով և իր հրամանովն էր որ Հոմերոսի բոլոր երգերը հաւաքուեցան և ի մի ամփոփուեցան: Յունական ողբերգութիւնն այս ատենէն կը սկսի: Այս բունապետը կրօնական արարողութեանց ալ փայլուն կերպարանք մը տուաւ և գիւղերու մէջ ալ կրօնական տօնախմբութիւններ հաստատեց, որպէս զի գիւղական կեանքն աւելի հրապուրիչ դառնայ: Այն հողերը որ գրաւած էր վտարուած ազնուականներէ, բաժնեց հողազուրկ քաղաքացիներու, և այս կերպով հողատէրերու թիւն աւելի բազմացաւ: Ատաիկէ այլ ևս ներքին խռովութեանց ու կոչոպուտի ասպարէզ մը չէր, և քանի որ Աթենացիները տակաւին անկարող էին ինքզինքնին կառավարելու, բնականաբար աւելի լաւ էր Պիսիստրատի պէս բռնապետ մը ունենալ:

«Ոչ միայն ամէն կերպով մարդասէր էր ան, հեզ եւ պատրաստ ներելու անոնց որոնք զինքը անիրուած էին, այլ նաեւ աղքատ ժողովուրդին դրամ ալ փոխ կուտար որպէս զի անոնց օգնած ըլլար իրենց աշխատութիւններուն մէջ:»

Արխսնէլ

123. ՊԻՍԻՍՏՐԱՏԻ ՈՐԿՈՒՈՅՆ ՎՏԱՐՈՒՄԸ 510ԻՆ. — 527ին Պիսիստրատին յաջորդեցին իր երկու որդիները, Իպիաս և Իպարգոս. այս վերջինը որ փոքր եղբայրն էր՝ չափազանց վատ կեանք մը կ'անցունէր, այնպէս որ 514ին անհատական ոխի մը զսն գնաց: Իպիաս աւելի բարի էր, սակայն իր եղբոր սպանութենէն յետոյ անգութ և կասկածոտ դարձաւ, այնպէս որ Աթէնք պատրաստ էր նոր յեղափոխութեան մը:

Կլիսթենէս՝ աքսորուած ազնուականներէն մին, պատեհ առիթ համարեց իր կորուսած կալուածները ձեռք բերելու: Դեղիփոսի մէջ Ապոլոնի տաճարն այրած էր: Կլիսթենէս ձեռնարկեց զայն վերաշինելու, և հոյակապ մարմարեայ շէնք մը կառուցց: Եւ այնուհետեւ երբ Սպարտացիները տաճար կ'երթային պատգամ հարցնելու, քուրմին առաջին պատգամը կ'ըլլար անոնց թելադրել որ «Աթենացիները ազատէին»: Սպարտացիներն Իպիասի հետ վէճ չունէին, բայց ստիպուած էին պատգամին հնազանդիլ: Վերջապէս 510ին Սպարտական բանակը սկսեց Աթենացի աքսորականներու հետ միասին բռնապետին դէմ քայլեց և զայն վռնտեց Աթէնքէն:

2. ԿԼԻՍԹԵՆԵՍԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈՂՈՒՄՆԵՐԸ

124. ԱԶՍՏ ԱՌԿՆՐԻ ԿՈՐՈՎԸ. — Աթէնք նորէն ընդհանուր շփոթութեան մէջ էր, սակայն հետեւանքը ցոյց տուաւ որ ժողովուրդը պատրաստուած էր ինքզինքը կառավարելու: Հին սակաւապետական կուսակցութիւնը ուզեց առիթէն օգտուել և վերահաստատել նախկին դքսութիւնը, սակայն Կլիսթենէս աւելի խելացի շարժեցաւ և ժողովրդին հետ միանալով Սակաւապետականները վռնտեց: Սպարտական բանակը կրկին անգամ վերահաստատեց զանոնք, սակայն ժողովուրդը Ակրուպոլիսը պաշարեց և ձերբակալեց բոլոր սակաւապետականները: Թերէցիներ և Եպոցիներ փորձեցին Աթէնքի վրայ քայլել, սակայն ռամկավարականներու ուժը կէս ճամբէն ետ դարձուց զանոնք: Արիստոտէլ կ'ըսէ այս կռիւններու մասին թէ՛ «Աթենացիք տիրջ մը համար կուուած ատեննին տկար էին, սակայն երբ կռիւն իրենց համար էր ցոյց տուին որ իրենք լաւ զինուորներ էին»:»

Աթէնք յաջողեցաւ այս շրջանին իր տիրապետութեան սահմանները տարածել շրջակայ քաղաքներուն վրայ և գաղթականութիւններ հաստատել Կողքիսի մէջ :

125. ՆՈՐ ԱՍՆՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. — Այս պայքարին ատեն Կլիսթենէս նոր սահմանադրութիւն մը ներկայացուց ժողովուրդին որ ընդունեց զայն : Աթէնք այս նոր սահմանադրութեամբ իրապէս ռամկավարական կը դառնար :

Սոլոնի սահմանադրութիւնը թէև մեծ յառաջդիմութիւն մըն էր դէպի ռամկավարութիւն , սակայն կառավարութիւնը կը գտնուէր գլխաւորապէս հարուստներու ձեռքը : Ամէնէն ազքատ դասակարգը պաշտօն չէր կարող ունենալ : Յետոյ նախանձ ու թշնամութիւն կը տիրէր դաշտային , ծովեղերեայ ու լեռնային ցեղերու մէջ : Եւ որովհետև բաժանումը ցեղային էր , սովորաբար ցեղապետներն էին , որ միշտ պաշտօնի կ'ընտրուէին :

Սոլոնի ժամանակ շատ քիչ օտարականներ կային Աթէնքի մէջ , բայց Սոլոնի և Կլիսթենէսի շրջանի 90 տարուան ընթացքին և մասնաւորապէս Պիսիստրատի լաւ կառավարութեան ատեն , Աթէնքի վաճառականութիւնը ծաղկած էր և ասոր հետեւանքով բազմաթիւ օտարականներ (մետրիկներ) եկած էին հաստատուելու Աթէնքի մէջ : Սակայն ասոնք մասնակցութիւն չունէին կրօնի , քաղաքականութեան , օրէնքի և ընկերութեան մէջ : Օտարական մը չէր կրնար ամուսնանալ Աթենացիի մը հետ կամ սեփնական հող ունենալ Ատտիկէի մէջ . այսպէս Աթէնքի ընկերութիւնն ու քաղաքացիութիւնը աւելի արեւակցական կապերով միացած էին իրարու , իսկ օտարականները լոկ դասակարգ մըն էին Աթէնքի մէջ : Նոյն վիճակը կը տիրէր շրջակայ քաղաքներուն մէջ ալ :

Բնական էր որ Սոլոնի դրած օրէնքները այլևս

չէին կրնար յարմարիլ ժամանակի պահանջներուն : Կլիսթենէս իր նոր սահմանադրութեամբ Ատտիկէն հարիւր մասերու բաժնեց : Իւրաքանչիւր բաժանում ունէր իր առանձին պետն ու Ընդհանուր ժողովը : Ընդհանուր ժողովը չիմա այլևս երեք բաժանումներով տեղի չէր ունենար , այլ հարիւր , որով ա'լ հնարաւորութիւն չէր մնար ցեղային հաշիւներ , թշնամութիւններ մտցնելու ընտրութեանց մէջ . այս բաժանումներն էին նոյնպէս որ նպաստեցին Աթէնքի ընկերութեան մէջ առնելու օտարականներն ալ :

Ընդհանուր ժողովի իրաւասութեան սահմաններն աւելի ընդարձակուեցան և բոլոր դասակարգերը հաւասար ձայն ունեցան անոր մէջ : Ծերակոյտի անդամներու թիւը բարձրացաւ 500ի , 50 ներկայացուցիչներ՝ աւմէն մէկ տասնեակ բաժանումէ : Իբրև անուղակի հետեւանք այս նոր բարենորոգումներուն , Արխոններու և Արխագոսի կարեւորութիւնն ու իշխանութիւնը նուազեցաւ :

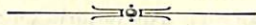
126. ԽԵՅՅԵՎՃԻՌՈՒԹ (Ostracisme). — Կլիսթենէսի հաստատած կարգերէն մէկն ալ խեցեվճիւրը եղաւ : Երբ քաղաքացի մը , հետզհետէ զօրանալով , քաղաքին մէջ խռովութիւն յարուցանէր , ժողովուրդային ժողովը կըրնար տաւր տարուան համար անոր աքսորը վճռել : Այս վճիռը կը տրուէր քուէով մը , զոր ամէն մէկ քաղաքացի կը գրէր խեցիի մը վրայ . ասկէ առնուած է խեցեվճիւր անունը , միւս քուէարկութիւններէն զանազանելու համար , որոնք ձեռք վերցնելով կը կատարուէին :

Մասեճագրութիւն.— Պրոսարժոս՝ Սոլոնի կեանքը. Արխսոսեյ՝ Ա. քէնքի սահմանագրութիւնը (այս հաստի ձեռագիրը 1890ին գտնուեցաւ): Gilbert: Constitutional antiquities 95-142: Նոյնպէս կարեղի և կարող ևստող գրութիւնն մեջ յիշատակուած գրքերը: Միայն անունքն շատերը 1890ին ստաջ գրուած ըլլարով Արխսոսեյի երկը ՚ի նկատի ունեցած յեն: Արխսոսեյ Սոլոնէն 300 տարի յետոյ գրեց իր «Սահմանագրութիւնը», այնպէս որ իսկապէս աղբիւր մը չի, սակայն շաւազոյն հեղինակութիւնն է, քանի որ անկէ հետագոյնը չունիմք:

Խմբագրելի նիւթեր.— 1. Բազդատէ Սպարտայի եւ Աթէնքի կառավարութիւնները: 2. Ի՞նչ էր Սոլոնի Սահմանագրութիւնը. բազդատէ՝ Կլիսթենէսի Սահմանագրութեան հետ եւ ցուցուող տարբերութիւնները: 3. Բունապետները օգտակար էին երկրի համար թէ վնասակար: 4. Գիլոնի յեղափոխութիւնը: 5. Խեցեվճիւ: 6. Առաջին Յոյն փիլիսոփաներ, բանաստեղծներ եւ գիտնականներ:

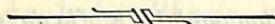

ԱՄՓՈՓՈՒՄ 1000-500 (Ք. Ա.) ՇՐՋԱՆԻ

1000-500 շրջանը. որ թէեւ մուծ է սակայն պատմական մեծ կարեւորութիւն ունի, տեղի ունեցած սա հետեւեալ վեց մեծ շարժումներու ժամանակամիջոցն է:

- (Ա.) Հելլենացիները հետզհետէ սկսան մտածել թէ իրենք միեւնոյն արեւնը և միեւնոյն քաղաքակրթութիւնը ունին: (Գլ. Գ.):
- (Բ.) Հելլէն քաղաքակրթութիւնը տարածուեցաւ դաղթականութեամբ՝ Միջերկրականի բոլոր եզերքները: (Գլ. Գ.):
- (Գ.) Գրեթէ բոլոր քաղաքներու մէջ յեղափոխութիւններ տեղի ունեցան: Կառավարութիւնը՝ Ա. Միապետութիւնէ սակաւապետութեան փոխուեցաւ. Բ. Սակաւապետութիւնէ բունապետութեան, Գ. Բունապետութիւնէ ռամկավարութեան և կամ դէպի ետ ազնուականութեան: (Գլ. Գ.):
- (Դ.) Սպարտա զինուորական առաջնակարգ տեղ բռնեց Հելլասի մէջ՝ Ըրդ և Էրդ դարերուն: (Գլ. Ե.):
- (Ե.) Աթէնք ռամկավարական առաջնակարգ դիրքի մը հասաւ Զրդ դարուն: (Գլ. Զ.):
- (Զ.) Էրդ և Զրդ դարերուն մտաւորական ու գեղարուեստական զարգացումը սկսաւ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե Ն

ՄԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ

127. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ. — Գրեթէ 500ին Ք. Ա. առեւելեան և արեւմտեան քաղաքակրթութիւնները դէմ դէմի ելան: Նախորդ կէս դարու ընթացքին Պարսկաստան արդէն գրաւած էր Արեւելքի չորս մեծ պետութիւնները՝ Մարաստան, Բաբելոն, Եգիպտոս և Լիււզիա: Հիմայ այս հսկայ կայսրութիւնը յարձակում գործեց նոր կեանք ու զեռ ունեցող անմիաբան ու փոքրիկ Յունական քաղաքներու վրայ:

128. ՀԵՂՂԱՍ. — Հելլասի երեք մասերը նշանաւոր էին թէ կրթութեան և թէ ուժի տեսակէտով՝ Ա. Եւրոպական Թերակղզին, որ Մեծ Յունաստան կ'անուանենք. Բ. Ասիական Հելլաս, իր մէջ առնելով ծովեզերեայ կղզիները, և Գ. Սիկիլիա եւ Մեծ Յունաստան: Ուրիշ վայրերը գտնուող յունական քաղաքները չափազանց ցրուած էին և զբաղուած՝ ստիպուած ըլլալով ինքզինքնին պաշտպանելու իրենց դրացի բարբարոս ցեղերու դէմ: Պատերազմի սկզբնաւորութեան Ասիական Յունաստան դիւրութեամբ նուաճուեցաւ, իսկ միւս երկու մասերը միեւնոյն ժամանակ յարձակում կրեցին մին Պարսկաստանէն և միւսն ալ Կարքեղոսէն:

129. ՍՈՒՌԻԱ. ԵՒ ԿԱՐՔԵՂՈՍ. — Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը կը գտնուէր Կարքեղոս, որ Փիւ-

նիկեան հարուստ ու զօրաւոր զաղթականութիւն մըն էր: Այս ատենները Կարքեղոս փորձեց գրաւել Սիկիլիան: Սիկիլիա կը գտնուէր Եւրոպայի և Ափրիկէի միջեւ, և կարեւոր դիրք մը կը գրաւէր Միջերկրականի վաճառականութեան մէջ: Սիկիլիոյ և Խտալիոյ մէջ գտնուող քաղաքները կը կառավարուէին բռնապետներով: Երբ Կարքեղոս յարձակում գործեց, ասոնք բոլորը միացան Սիրակուսայի թագաւոր Կելոնի հետ, և անոր հրամանատարութեան տակ պաշտպանեցին իրենց երկիրը: Սակայն այս պատերազմով զբաղուած ըլլալնուն համար անկարող եղան օգնելու իրենց հայրենակիցներուն, որոնք կը պատերազմէին Պարսկաստանի դէմ:

130. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ. — Յունաստան փոքր երկիր մըն էր, բազմաթիւ Պարսկական ընդարձակածաւալ կայսրութեան, և միեւնոյն ժամանակ ներքնապէս բաժնուած և ներքին մշտական կռիւներով տկարացած: Աթէնք կը պատերազմէր Թեբէի և Սպարտա Արգոսի հետ: Եւ ամէնէն զժբաղդ պարագան այն էր, որ իւրաքանչիւր քաղաք ինքն իր մէջ ալ պառակտուած էր: Սակաւապետականները կը կռուէին ռամկավարականներուն դէմ, և այս կուսակցական պայքարները անվերջանալի էին ամէն կողմ:

Սպարտա կանգնած էր Յունաստանի դուռը. թէև չուներ Աթէնքի նախաձեռնող ոգին և յանդգնութիւնը, բայց իր կառավարութիւնը աւելի զօրաւոր էր, իր բանակը աւելի մեծ ու կարգապահ, և Յունական միակ քաղաքն էր, որ յաջողած էր իր դրացիներու հետ զինուորական դաշնակցութիւն մը կնքել: Իւրաքանչիւր քաղաք առանձին դաշնակցութեամբ մը կապուած էր Սպարտայի հետ: Այս դաշնակցութիւնը կը կոչուէր Պելոպոնեսեան դաւեակցութիւն:

Ա. Պ Ա Տ Ճ Ա Ռ Ը

131. ՅՈՆԻՍԹ ԳՐԱՆՈՒՄԸ. — Վեցերորդ դարու վերջերը Ասիական Յոյները սենէին զօրաւոր քաղաքակրթութիւն մը : Լիւղիա անոնց զրացի էր , և գրաւեց բոլոր Յոնիական քաղաքները : Եբբ 360-ին Կրետոս Լիւղիոց թագաւոր եղաւ՝ այս տիրապետութիւնը ամբողջացուց , սակայն Կրետոս հիացող մըն էր Յոյներու , որով իր կառավարութիւնը չափազանց ազնիւ էր անոնց նըկատմամբ : Յունական քաղաքները պարտաւոր էին հնազանդի իրեն և տուրք վճարել , ասկէ դուրս անոնք ազատ էին իրենց գործերուն մէջ :

Եբբ Պարսից թագաւորը Կիւրոս՝ Կրետոսի դէմ յարձակում գործեց , Ասիական Յոյները Լիւղիացիներու միացան : Եբբ Կրետոս յաղթուեցաւ և Յոյները չի յաջողեցան համաձայնութեան գալ Կիւրոսի հետ , փորձեցին անկախութիւն ձեռք բերել : Զուր տեղը Սպարտայի օգնութեան դիմեցին : Քաղաք քաղաքի ետեւէ Կիւրոսի իշխանութեան տակ ինկան :

132. ՅՈՆԻՍԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Պարսկական տիրապետութենէն առաջ Յոնիական քաղաքներն աշխատած էին վերջ տալ բռնապետներուն : Պարսիկները նորէն բռնապետներ հաստատեցին ամէն կողմ : Բռնապետ մը շատ լաւ գիտէր , որ Պարսիկներու հաւատարիմ մնալովը միայն պիտի կրնար պահել իր իշխանութիւնը :

Սակայն 300ին Յոնիացիները ոտքի ելան , վար առին իրենց բռնապետները , և ապստամբեցան Պարսկաստանի դէմ : Նորէն Սպարտայի օգնութեան դիմուեցաւ , սակայն միայն Աթէնք 20 նաւ օգնութեան զրկեց : Սկիզբները դաշնակիցները յաջողեցան , գրաւեցին Լիւղիոց մայրաքաղաք Սարգիկէն և իրենց հետ միացուցին միւս Ասիական

Յոյները : Սակայն վերջէն դաւաճանութիւնը , փոխադարձ կասկածը , և Պարսկական ոսկին պատճառ դարձաւ դաշնակիցներու պարտութեան : Յոնիոց քաղաքները յաջորդ չորս տարուան մէջ կրկին իրարու ետեւէ Պարսիկներու լուծին տակ ինկան :

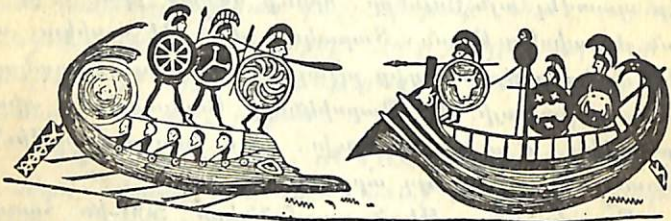
Բ. ԱՌԱՋԻՆ ՅԱՐՉԱԿՈՒՄ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՅՈՅՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

(492-490 Բ. Ա.)

133. ՅՈՆԻՍԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏՆՈՒՄԸ. — Աւանդաբար կ'ըսուի թէ Պարսից թագաւորը Եւրոպական Յոյներու վրայ արշաւեց , որովհետեւ կ'ուզէր պատժել այն Յոյները , որոնք օգնած էին Յոնիական յեղափոխութեան : Տարակոյս չկայ թէ ասիկա առիթ մը եղաւ վրէժխնդիր ըլլալու Յունաստանէ . սակայն ամէն պարագայի մէջ Պարսիկները Յունաստան պիտի արշաւէին , և աւելի կանուխ , եթէ յեղափոխութիւնը յետաձգած չըլլար այդ արշաւանքը :

Պարսից պետութեան սահմանները 300-ին հասած էին մինչեւ Թեսալիա : Այն պատճառները որ Պարսիկները հասուցած էին մինչեւ Թրակիա և Մակեդոնիա , կարող էին և Յունաստանի գրաւումին առիթ տալ : Դարեհի ժամանակ Պարսկական պետութիւնը իր փառքին գազաթը հասած էր : Յունաստան թէեւ փոքրիկ էր , սակայն իր քաղաքները հարուստ էին , և այս աւելի կը գրգռէր Պարսիկներու փափաքը զայն գրաւելու : Ուրեմն Աթէնք իմաստուն քայլ մը առած էր օգնելով Յոնիացիներուն , որով արշաւանքը յետաձգուած էր , և իրենք ժամանակ վաստկած էին պատրաստուելու :

134. ԱՌԱՋԻՆ ԱՐՇԱԽԱՆԻՔ (192 Ք. Ա.) ԱԹՈՍ ԼՅՈՒ. — Յոնիոյ յեղափոխութենէն անմիջապէս յետոյ Դարեհ սկսաւ պատրաստութիւններ տեսնել Յունաստանի վրայ յարձակելու համար: Դարեհի փեսայ, Մարսոնիոսի հրամանատարութեամբ ահագին բանակ մը հաւաքուեցաւ Հելլեսպոնտոս, և նոյնպէս ընդարձակ նաւատորմիլ մը որ բանակի պաշար կը տանէր: 492ին այս բանակը Եգեան ծովուն եզերքէն սկսաւ յառաջանալ: Թրակիոյ բարբարոս ցեղերը շարունակ կը յարձակէին բանակին վրայ և դժուարութեան կը մատնէին անոր յառաջխաղացումը: Ասիէ գատ սոսկալի փոթորիկ մըն ալ նաւատորմիլը մղեց Աթոս լեռան քարաժայռերուն վրայ և ջարդ ու փշուր բրաւ դայն: Այս նաւարեկութենէն յետոյ Մարտոնիոս յաւասանտած Ասիա վերադարձաւ:

56. — ՆԱՌԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ. — Նկարուն անօրէ մը առնուած երկու նաւեր միայն մեկ շարք թիակներով: Թխալարողները կամուրջին սակ տեղաւորուած են: Զախ կողմի նաւուն առաջը, ցուկով մը օժտուած, ձուկի մը — բառաթի ձկան — գրոյխին ձեւը ունի: Խոշոր վանան մը կը ծածկէ ետեւը կեցող նաւաղիլը: Միւս նաւը կայր ունի եւ կը յիշեցնէ փխնիկեան նաւերը: Ուշադրութիւն ըրիք վանաններուն վրայ նկատուած խորհրդանկարներուն, — ցուլի գրոյխ, խնչեկառ ելչն: Պատերազմիկները հետեւակ զինուորներ են:

135. ԵՐԵՐՈՒԿ ԱՐՇԱԽԱՆԻՔ (190 Ք. Ա.) ՄԱՐՏՈՆԻՍ. — Մարտոնիոսի անյաջողութիւնը Դարեհի գայրոյթը գրգռեց: Մարտոնիոս աչքէ ինկաւ, և արշաւան-

քին հրամանատարութիւնը յանձնուեցաւ Դաս զօրավարին: Միեւնոյն ժամանակ պարսկական պատգամաւորները Յունաստան գացին պահանջելու որ անձնատուր ըլլան: Եգեան կղզիները անմիջապէս հնազանդեցան, իսկ Աթէնք և Սպարտա պատգամաւորները ջրհորի մը մէջ նետեցին, որովհետեւ Պարսիկները «հող ու ջուր» կը պահանջէին:

57. — ՅՈՏԻ ԶԻՆՈՒՈՐ ՄԷ ԵՒ ՊԱՐՍՎԱԿԱՆ ԲԱՆՍԱԿԻՆ ԶԻՆՈՒՈՐ ՄԷ
Նկարուն անօրէ առնուած

Յոյն զինուորը շաւ պասսպարուած էր սաղաւարտով, (որուն սկաւնի պակասակները (oreillère) վեր վերցուած են հոս) գրահով ու ստեպակներով: Իսկ Պարսիկ զինուորը իր վերարկուով, իր ասեղնագործուած շայն պասմուձանով, իր պասսառե կարուած բուժքի պակասակներով (molletière), իր գսակով ոչինչ ունի որ զինքը պաշտպանէ: Ուսին վրայ կրած բուրք քրփական խանչէրը կը յիշեցնէ:

490-ի գարնան Պարսիկները պատրաստ էին նոր արշաւանքի մը: Այս անգամ որպէս զի բանակը Աթոս

լերան աղէտին նման վտանգի մը չը մատնուի, ուղղակի Եգեան ծովուն մէջտեղէն մեծ նաւատորմիդով մը ճամբայ ելան: Ծանապարհին քանի մը կղզիներ միայն կանգ առին հնազանդութեան բերելու համար, և անվտանգ հասան մինչև Եւգէա կղզին: Հոն Երէտրիա քաղաքը դաւաճանութեամբ գրաւելով սնչացուցին, և փոքր վտերգին մեծ մասը շղթայակապ Պարսկաստան զրկեցին: Յետոյ, Պարսիկները Մարաբոնի դաշտը ելան պատժելու համար Աթենացիները: Արշաւողներու հետ կը գանուէր նաև Իպպիաս, Աթէնքի աքսորուած բռնապետը որ Պարսիկները առաջնորդած էր այն յոյսով որ ինք պիտի կրնար դարձեալ իր գահը ձեռք բերել:

Առաջին անգամ Աթենացիները կը փափաքէին իրենց պարիսպներու ետեւէն կռուիլ, սակայն ասոր հետեւանքը կործանուէ պիտի ըլլար, մանաւանդ որ քաղաքին մէջ կը գտնուէին կարգ մը Իպպիասի կուսակիցներ: Բարբաղդաբար Միլքիասէս, տասը զօրավարներէն մին, Աթենացիները համոզեց անմիջապէս յարձակում գործել Պարսիկներու վրայ: Բանտերիկոս լերան ստորտէն Աթենացի տասը հազար ստուարազէն հետեւակները յարձակեցան Պարսիկներու վրայ: Արագ վազող պատգամաւոր մը շտապած էր Սպարտա, խնդրելու համար խոստացուած օգնութիւնը: Պատգամաւորը երկրորդ օրը հասաւ Սպարտա, սակայն անոնք շարաթ մը ուշացուցին, սուարկելով թէ իրենց մէկ հին օրինաց դէմ է լուսինը չի լրացած ճամբայ ելլել: Միայն Բէնովտիոյ փոքրիկ Պլատիա քաղաքը օգնութեան հասաւ Աթէնքի:

Անօգնական Աթենացիները յաղթութիւն տարին իրենցմէ տասը անգամ աւելի բանակի մը դէմ: Այս փառաւոր արդիւնքը Յոյները կը պարտէին Միլքիատէսի հրամանատարութեան, և Յոյն ստուարազէն հետեւակներուն:

Պէտք չէ մոռնալ սակայն որ Պարսիկներն ալ արիաբար կռուեցան, սակայն իրենք չունէին այն պղնձեայ պահպանակները, զորս Յոյները ունէին: 167 Աթենացիներ սպաննուեցան, իսկ Պարսիկները 6200 հոգի կորսնցուցին:

Աթենացիները փորձեցին նաւատորմիդը գրաւել, սակայն Պարսիկները չուտով նաւերուն մէջ լեցուելով խոյս տուին: Միլքիատէս անմիջապէս Աթէնք վերադարձաւ, վախնալով որ Պարսիկները դաւաճաններու առաջնորդութեամբ յարձակում չի գործեն Աթէնքի վրայ: Պարսիկները Մարաթոնի պարտութենէն յետոյ ալ եւս չի համարձակեցան Յոյներու դէմ ելլել: Դաս վերադարձաւ Ասիա:

Մարաբոնի յաղթանակը Յոյներու մեջ արժարժեց արիւրեան եւ նախաձեռնութեան ոգին: Ասիկ յետոյ Արքեմ սկսաւ ամենակարեւոր տեղը բռնել Յունական պատմութեան մեջ:

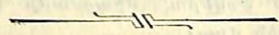
ՅՏ.— ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ՍԱԳԱՌԱՐՆԵՐ

Չախ կողմինը, սաղաւարտ մըն է՝ գարգնակով, ծոծրակակապով (couvre-nuque) եւ այտերը պակսակերտ սակնակուած կզակակապով:

Իսկ աջ կողմինը բէռլսական կոշուած սաղաւարտ է, որ գլուխը ամբողջովին կը պահէ: Կեդրոնի իրակապը դեմքին մեջտեղը կը պաշտպանէ:

Թէնք վերադարձաւ, վախնալով որ Պարսիկները դաւաճաններու առաջնորդութեամբ յարձակում չի գործեն Աթէնքի վրայ: Պարսիկները Մարաթոնի պարտութենէն յետոյ ալ եւս չի համարձակեցան Յոյներու դէմ ելլել: Դաս վերադարձաւ Ասիա:

Մարաբոնի յաղթանակը Յոյներու մեջ արժարժեց արիւրեան եւ նախաձեռնութեան ոգին: Ասիկ յետոյ Արքեմ սկսաւ ամենակարեւոր տեղը բռնել Յունական պատմութեան մեջ:

Գ. ԱԹԷՆՔ — ՄԱՐԱԹՈՆԷՆ ՄԻՆՁԵԻ ԹԵՐՄՈՊՈԼԷ

136. ՆԵՐՔԻՆ ԵՐԿՊԱՆԱԿՈՒԹՈՒՆՆԵՐԸ ՎԵՐՋ ԿԸ ԳՏՆԵՆ. — Մարաթնի ճակատամարտին յետոյ Եզրպտոս ապստամբեցաւ Պարսկաստանի դէմ, այնպէս որ Յոյները տասը տարի եւս շահեցան պատրաստուելու համար: Սակայն այս առիթէն, բացի Աթէնքէն ոչ ոք օգտուեցաւ: Աթէնքի մէջ ռամկավարութիւնը աւելի զօրացաւ, մինչ սակաւապետականները տկարացան: Ասոր հետեւանքն եղաւ Մարաթնի հերոս Միլդիատէսի կործանումը: Միլդիատէս Աթենացի ազնուական մըն էր, որ ինքզինքը Բերսոնէսի (*) Բոնապետ հռչակած էր: Պարսկական արշաւանքէն ո՛չ շատ առաջ, Պարսից թագաւորին զայրոյթը իր վրայ հրաւիրած ըլլալուն համար փախած էր Աթէնք, ուր սակաւապետական կուսակցութեան ամենազօրաւոր անդամներէն մին դարձաւ: Մարաթնի ճակատամարտին յետոյ, Միլդիատէս Պարսի դէմ արշաւանք մը գործեց, որ սակայն անյաջող անցաւ: Թափափարները սահիկա առիթ մը համարեցին զայն նետելու: Միլդիատէս դատապարտուեցաւ ծանր տուգանք մը վճարելու, և կ'ըսուի թէ՛ չուտով մեռաւ բանտին մէջ: Այսպէս յաջորդաբար խեցեվճիւսով Աթէնք դատապարտեց բոլոր սակաւապետները, և վերջ տուաւ ներքին երկպառակութիւններուն:

137. ԹԷՄԻՍՏՈՒԿԷՍ ԿԸ ԶՕՐԱՅՆԷ ԾՈՎԱՅԵՆ ՈՅԺԸ. — Յաղթական ռամկավարները չուտով երկու նոր կուսակցութիւններու բաժնուեցան, աւելի պահպանողական մասը գո՛հ էր Կլիսթենէսի սահմանադրութեամբ և

(*) Chersonesus կը կոչուէր այն փոքրիկ թերակղզին որ Մարմարա եւ Եգէան ծովերու միացմամբ կը կազմուէի, եւրոպական ցամաքումսին վրայ:

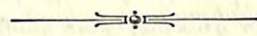
կ'ուզէր հետեւիլ հին սովորութեանց: Ասոնց առաջնորդն էր Արիստիտես, պողարիւն և պահպանողական մարդ մը, որուն «Արդար» մականունը տուած էին: Իսկ Արմատական մասը աւելի նոր մէթոսներ, և նոր փոփոխութիւններ կ'ուզէր, և ասոնց առաջնորդն էր Թեմիստոկլէս: Թէմիստոկլէս թէեւ Արիստիտէսի չափ ուղղամիտ և արդարասէր չէր, բայց աւելի եռանդուն և հեռատես քաղաքագէտ մըն էր:

Թէմիստոկլէս կ'ուզէր որ Աթենացիները հին սովորութիւնները մէկ կողմ նետէին: Կը փափաքէր Աթէնքը նաւային կարեւոր ուժի մը տէր դարձնել: Կը հասկնար թէ Պարսկաստանի հետ պատերազմը տակաւին նոր պիտի սկսէր, և Յոյները ծովուն վրայ աւելի դիւրութեամբ պիտի կրնային յաղթական դառնալ քան ցամաքի: Պարսկական ընդարձակ պետութիւնը գրեթէ բնաւ ծովեզերք չունէր բացի Փիւնիկէէն և Յոնիայէն, այս պատճառով Պարսիկները դիւրութիւն չունէին ծովային կարեւոր ուժ մը ունենալու, հետեւաբար եթէ Յոյները զօրացնէին իրենց ծովային ուժը, Պարսիկները անկարող պիտի ըլլային յարձակելու անոնց վրայ:

Մինչև և այդ ատեն Յոյները իրենց նաւերը պատերազմի համար գործածած չէին: Ատտիկէ, գրեթէ, մասնաւոր նաւատորմից մը չունէր: Արիստիտէսի կուսակիցները կ'ուզէին որ հին քաղաքականութեան հետեւին, այսինքն պատերազմին ցամաքի վրայ, և Մարաթնի յաղթանակը օրինակ կուտային: Թէմիստոկլէս ընդհակառակը կ'ուզէր նոր քաղաքականութեան մը սկսիլ: Ատելութիւնը զօրացաւ երկու կուսակցութեանց մէջ, և վերջապէս 483ին այս առաջնորդները ժողովուրդի խեցեվճիւսին: Արիստիտէս դատապարտուեցաւ և աքսորուե-

ցաւ : Այնուհետեւ Թէմիստոկլէս Աթէնքի տիրապետող հոգին դարձաւ :

Թէմիստոկլէս ձեռնարկեց իր ծրագրի անմիջական գործադրման : Այդ ատենները Ատտիկէի մէջ մեծ քանակութեամբ արծաթի հանքեր գտնուած էին , որոնք կը պատկանէին հասարակութեան : Ոմանք առաջարկեցին որ այս հարստութիւնը ժողովուրդին վրայ բաժնուի , սակայն Թէմիստոկլէս դէմ կեցաւ և զայն իր ծրագրի իրագործման յատկացուց : Երեք տարուան ընթացքին բազմաթիւ նոր նաւեր շինուեցան , և Ատտիկէ ամենազօրաւոր նաւատորմի մը ունեցաւ : Այս նաւատորմին կը պարտինք Սպարտինէի նաւամարտի յաղթութիւնը :

Գ. ԵՐՐՈՐԿ ԱՐՇԱԽԱՆՔԸ (480—479 Ք. Ա.)

138. ՊԱՐՍԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. —

Ճիշտ այդ ատենները Դարեհ մեռաւ , և անոր յաջորդեց իր որդին Քսերքսես , որուն վիճակուած էր այս նոր արշաւանքը , թէև ան իր հօր կարողութիւնը չունէր : Մաթթոնի ձակատամարտը ցոյց տուած էր թէ լոկ նաւատորմի մը կարելի չէ ամբողջ Պարսկական բանակը փոխադրել Յունաստան , այնպէս որ կրկին անգամ Մարտոնիոսի պատրաստած ծրագիրը ձեռք առնուեցաւ և Քսերքսէս ինքն անձամբ բանակին գլուխն անցաւ : Հելլենագոնտոսէն իր բանակը անցընելու համար Քսերքսէս կամուրջ մը շինեց երկու շղթայ զարնելով մէկ ափէն միւսը , որոնց մէջտեղը նաւեր կեցուց որոնց վրայ դբաւ տախտակներ : Վերջապէս 480) զարնան Քսերքսէսի բանակը Հելլենագոնտոսէն Եւրոպա անցաւ :

Հին պատմաբանները Քսերքսէսի զինուորները

մէկուկէսէն երկու միլիոն կը հաշուէին և անոնց հետևողներուն թիւը մէկտեղ առնելով հինգ միլիոն : Արդի ուսումնասէրները կը կարծեն թէ Քսերքսէսի բանակի թիւը հաւանօրէն կէս միլիոնի կը հասնէր և բազմաթիւ հետևողներ : Հազար երկու շարիւր նաւերէ բազկացած տորմի մը կ'ընկերասար բանակին :

139. ՅՈՒՆԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. —

Սպառնացող վտանգը Յոյները մղեց ժրջան գործունէութեան և աննման միութեան մը : Սպարտա և Աթէնք միանալով Հելլենական Վեհաժողով մը գումարեցին Կորնթոսի մէջ 481)ին : Բոլոր պատգամաւորները երկուեցան միաբանութեամբ կռուիլ հայրենիքի համար , և պատժել այն քաղաքը որ Պարսիկներուն կը միանար : Պատերազմի ծրագիրը պատրաստուեցաւ , և Սպարտա հռչակուեցաւ որպէս գլուխ :

Վերջ տալով ներքին խռովութեանց , ամէն կողմեր պատգամաւորներ զրկուեցան օգնութիւն խնդրելու . սակայն եկած օգնութիւնը շատ աննշան էր : Կորկիա կղզին տորմի մը խոստացաւ , բայց երբէք չի զրկեց . Սիրակուսայի թագաւոր Կիլոն Կարքեդոնի հետ կը պատերազմէր : Ընդհանուր երեւոյթը միխիթարական չէր : Կրետէ զանազան նախապաշարումներ պատճառ բռնելով տեղէն չչարժեցաւ : Արգոս Սպարտան ատելուն համար , և Թեբէ ալ Աթէնքը նախանձելուն համար , ոչ միայն մերժեցին Վեհաժողովին մասնակցելը , այլ և պատրաստ էին Քսերքսէսին միանալ : Մինչև իսկ Դելփեան պատգամը աւերում և կործանում գուշակած էր , խորհուրդ տալով Աթենացիներուն խոյս տալ աշխարհիս ծայրերը :

140. ԻՆԴՆԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳԻՐ. —

Յամաքային արշաւանքի մը դէմ Յոյները պաշտպանու-

Թեան երեք տեղեր ունէին : Առաջինը կը գտնուէր Ոլիմպոս լեռան մօտ. նեղ անցք մըն էր^(*) որ կը բացուէր Թեսալիոյ մէջ . երկրորդն էր Թէրմոպիլէի կիրճը , լեռներու միջեւ որ հիւսիսային Յունաստանը կը բաժնէր կեդրոնական Յունաստանէն : Նեղ ճամբայ մըն էր այս , որ քանի մը ոտք լայնութիւն ունէր միայն , և երրորդն էր Կորնթոսի պարանոցը :

Կորնթոսի վեհաժողովին մէջ , Պելոպոնէսեան պատգամաւորները կը պահանջէին , որ բոլոր Յոյները զաղթէին Պելոպոնէս և իրենց ամբողջ ուժը կեդրոնացնէին պաշտպանելու համար Կորնթոսի պարանոցը , հոն կանգնելով խոչոր պարիսպ մը : Այս ծրագիրը բոլորովին անմիտ էր , որովհետեւ եթէ Յոյները Պելոպոնէս քաշուէին , Յունաստանի երկու երբորդ մասը Պարսիկներու ձեռքը պիտի անցնէր : Թերեւս Յոյները յաջողէին ցամաքէն Կորնթոսը պաշտպանել , սակայն ծովէն ամէն կողմէն բաց էին , և Պարսիկները պիտի կրնային դիւրաւ երկիրը մտնել : Վերջին որոշումը եզաւ պաշտպանութիւնը սկսիլ Ոլիմպոսէն :

141. ԹԵՍՍԱԼՈՆ ԿՈՐԻՍՏԸ.—Սպարտացիները Պելոպոնէսէն չէին ուզեր հեռանալ : Եթէ յիսուն հազար հոգի զրկուած ըլլար Ոլիմպոս , Բսերքսէս դժուարաւ պիտի կրնար յառաջանալ : Հոն դրուած բանակը այնքան քիչ էր , որ Պարսիկները երեւալուն պէս փախուստ տուին : Բսերքսէս առանց պատերազմի Թեսալիա մտաւ և Թեսալիացիները իրենց կուսակիցներէն լքուած ըլլալնուն համար Պարսիկներուն միացան իրենց զօրաւոր ձիաւորներով :

142. ԹԵՐՄՈՊԻԼԷ. ԿԵԳԸ. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԿՈՐԻՍՏԸ. — Այս անգամ Սպարտացիներն իսկ հասկցան

(*) Vale Tempe.

որ կեդրոնական Յունաստանի կորուստը պիտի զօրացնէր Բսերքսէսը , և որոշեցին Թերմոպիլէն պաշտպանել : Այս անցքը քսան ոտք լայնութիւն ունէր . ծովուն և քարաժայռին միջեւ ուրիշ անցք մըն ալ կար լերան վրայ , որ նոյնքան դիւրին էր պաշտպանել : Միեւնոյն ժամանակ Եւպէա կղզին չափազանց մօտ էր ցամաքին և կը գտնուէր անցքին դիմացը . այսպէս յունական նաւատորմը կրնար նեղուցի մէջէն չի թողուլ որ ետեւի կողմէն թշնամիրն բանակը ցամաք ելնէ :

Յոյները այս նեղուցին մէջ 270 նաւեր ունէին , որոնց կէսը Աթենացիներուն չը պատկանէր : Ցամաքային պաշտպանութիւնը ձգուած էր Պելոպոնէսի դաշնակցութեան և ուրիշ ոյժ չունեցող նահանգներուն : Սպարտացիները չափազանց փոքրիկ ուժ մը հաւաքած էին այս կարեւոր կեդրոնը պաշտպանելու համար : Սպարտայի թագաւոր Լեոնիսաս անցքին մէջ կը գտնուէր իր երեք հարիւր սպարտական քաջերով , պելոպոնէսեան ուրիշ ստուարագէն-հետեակներով , ի բաց առեալ նաև թեթեւագէն Հելոտներէ , և կեդրոնական Յունաստանի քանի մը հազար դաշնակիցներէ : Սպարտայի գլխաւոր ոյժը հայրենիք մնացած էր կրօնական տօնի մը պատճառաւ :

Պարսիկները առանց դժուարութեան հասան Թերմոպիլէի կիրճը : Ծակատամարտը սկսաւ թէ՛ ծովու և թէ՛ ցամաքի վրայ և տեւեց երեք օր : Չորս հարիւր պարսկական նաւեր փոթորկիլ մը խոշտակուեցան , մնացեալ նաւերը Յոյներու կողմէ կտ մ.լուեցան Արսկիսիոն հրուանդանին մօտ կատաղի նաւամարտէ մը յետոյ : Ցամաքի վրայ Բսերքսէս գունդ գունդի վրայ զրգեց , անցքը անցնելու համար , սակայն ամէն անգամ ալ յաղթուեցաւ : Սակայն երրորդ գիշերը Եփիալտես , «Յու-

նաստանի Յուդան» պարսկական զինւորները առաջնորդեց լեւոնային ճանապարհով, զոր Յոյները անդգուշու-թեամբ գրեթէ անպաշտպան ձգած էին: Լեւոնիտաս այլ եւս չէր կարող իր դիրքը պաշտպանել: Բոլոր դաշնակիցները քաշուեցան և մնացին միայն երեք հարիւր Սպարտացիներ, որոնք արիաբար կռուեցան մինչև վերջին շունչերին:

Սպարտա այս պատերազմին մէջ շատ ապիկար գտնուեցաւ իր հրամանատարութեան ղերին մէջ, սակայն իր զաւակներէն մաս մը հերոսութեան օրինակը տուին ամբողջ Յունաստանի: Վերջէն այս երեք հարիւր նահատակներու ղերեզմանին վրայ հետեւեալ արձանագրութիւնը գրուած էր.

«Անցս'րդ, գնա Սպարտա ըսէ որ իր օրինաց հնազանդելու համար մենք հոս ինկանք:»

143 ԹԷՄԻՍՏՈՒԿԷՍԻ ՌԱԶՄԱԳՈՒՅՈՒԹԻՒՆԸ.

— Վտանգը մեծ էր Յունաստանի համար: Քսերքսէս սկսաւ յառաջանալ դէպի Աթէնք, անոր միացան կեդրոնական Յունաստանի գրեթէ բոլոր զլխաւոր քաղաքները: Պելոպոնէսեանները իրենց թերակղզիէն դուրս ելլել չէին ուզեր: Այլ եւս և Աթենացիները իրենց նաւերուն մէջ պատասպարուեցան: Դելփեան պատգամը իրենց ըսած էր թէ «փայտեայ պարիսպներուն» մէջ միայն ապանով են: Ումանք կը կարծէին թէ Ակրիոպոլիս ըսել կ'ուզէր, սակայն Թէմիստոկլէս համոզեց իր հայրենակիցները թէ «փայտեայ պարիսպները» իրենց նաւերը կը նշանակէին: Թէև ամէնուն կողմէ լքուեցաւ Աթէնք, և միւս նաւերը հեռացան իրենց հայրենիքը պաշտպանելու, սակայն Թէմիստոկլէս որոշեց Սալամինէի նեղուցին մէջ մղել վճռական ճակատամարտը:

Քանի մը օր յետոյ Պարսիկները ամայի դարձած

Ատաիկէ մտան, և աւերեցին ու այրեցին բոլոր քաղաքները: Աթէնքն ալ նոյն բաղդին արժանացաւ:

144 ՍԱԼԱՄԻՆԷԻ ՆԱԽԱՄԱՐՏԸ (480 Ք. Ա.).

— Սալամինէ կղզին կը գտնուէր Ատաիկէէ քիչ հեռու և փոքր նեղուցով մը բաժնուած էր ցամաքէն: Այս նեղուցին մէջ կը գտնուէր Յոյներու նաւատորմը: Թէմիստոկլէս տեսնելով որ Յոյները վնասելով բաժան բաժան պիտի ըլլան վարպետութեան մը դիմեց. գաղտնի պատգամաւորներ ղրկեց Քսերքսէսի ըսելով թէ ինք կ'ուզէ Պարսիկներու կողմը անցնիլ, և խորհուրդ տուաւ որ անմիջապէս յարձակոււմ գործէ Յոյներու վրայ, որոնց ոյժը չափազանց տկար ցոյց տուաւ: Քսերքսէս խառուեցաւ և հրամայեց անմիջապէս յարձակումը գործել: Ծովեզերքը բարձր գահի մը վրայ նստած Քսերքսէս կը դիտէր պատերազմը: Պարսից նաւատորմը պարտուեցաւ, և երկու հարիւր նաւեր խորտակուեցան:

Հարուածը վճռական էր. Քսերքսէս վախնալով թէ Յոյները կը յարձակին Հելլետսպոնտոսի կամուրջին վրայ, հարիւր նաւ ղրկեց զայն պաշտպանելու համար, և երեք հարիւր հազար զինւոր թողլով Մարտոնիոսի հրամանատարութեան ներքեւ որպէս զի պատերազմը չարունակէ, այս արեւելեան հպարտ վեհապետը վերադարձաւ Ասիա:

145 ՊԼԱՏԷՍՅՈՒ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ. — 479ի գարնան Մարտոնիոս ղեկավար մը ղրկեց Աթէնք և փորձեց զանոնք կաշառել, խոստանալով շատ մը առաւելութիւններ, եթէ Աթենացիները Պարսից կողմն անցնէին:

Աթենացիք պատասխանեցին. — «Քանի որ արեգակը երկնքի վրայ կը փայլի մենք Պարսից թաղաւորին հետ չենք միանար»:

Այս պատասխանը ընդունելուն պէս Մարտոնիոս

Թեսալիայէն Ատտիկէ յառաջացաւ, աւարի մասնեց
ամէն կողմ, և քաջուեցաւ Բէնովտիա: Թէքէի մօտ բա-
նակը տեղաւորեց և սպասեց Պարսիկներու գալստեան:
Յոյները ամենամեծ բանակ մը հաւաքելով Պլատիայի
մէջ ճակատամարտեցին: Մարտոնիս սպաննուեցաւ և
Յոյները փառաւոր յաղթանակով մը վերջ տուին պարս-
կական պատերազմին: Այնուհետև պարսկական բանակը
այլ եւս չմտաւ Յունաստանի մէջ, և պատերազմը փո-
խադրուեցաւ Փոքր Ասիա:

Մասեւագրութիւն. — Հերոդոտոս 2. Թ. — Պրոսարտոս, «Թէմիս-
զոկլէսի կեանք» եւ «Արիսդիսէսի կեանք»: — Cox, the Greeks
and the Persians. Chs. V-VIII.— Bury 241-258, 265-304.
— Creasy, Ch. I.—Abbot II. Chs. I-V.—Seignobos: Histoire
Ancienne Ch. XIX.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Թէմիստոկլէս, 2. Դելփեան պատ-
գամը պատերազմներու ժամանակ, 3. Մարտթոնի ճակատամարտը,
4. Պարսից ընկերային կեանքը ու սովորութիւնները, 5. Հայերը
պարսկական պատերազմներու տեսն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը.

Ա Թ Է Ն Ք Ի Զ Ա Ր Գ Ա Յ Ո Ւ Մ Ը

178-101 Գ. Ս.

146. Ա.Թ.Է.Ն.Ք.Ի ՊՍ.Տ.Ր.Գ.Ա.Յ.Ո.Ւ.Մ.Ը.Ն.Ե.Ր.Ը, ՊՍ.
Բ.Ս.Պ.Ն.Ե.Ր.Ո.Ւ ԵՒ Պ.Բ.Է.Ո.Ն.ԵՒ ԿԱՌ.ՈՒ.ՅՈՒՄ.Ը. — Պլա-
տիայի պատերազմէն անմիջապէս յետոյ Յոյներն սկսան
իրենց տուններն ու տաճարները շինել. սակայն Թէմիս-
զոկլէս համոզեց Յոյները թէ լաւագոյն է քաղաքը մոխիր-
ներու մէջ թողուլ, բայց չըջապատել զայն պարիսպ-
ներով: Յունական քաղաքներէն ոմանք կը նախանձէին
Աթէնքին և չէին ուզեր որ ան պատսպարուէր: Կորնթոս
մասնաւորապէս ստիպեց Սպարտան որ միջամտէ և ար-
գիլէ ամբողջութիւններուն շինութիւնը: «Այս ամուր պա-
րիսպները, կ'առարկէին, կրնան Պարսիկներուն ապաս-
տանարան ըլլալ, եթէ անոնք նորէն գրաւեն Աթէնքը»: Ու
այս նախանձը այնչափ սաստկացաւ որ մինչև իսկ
պատերազմ մը հաւանական կը նկատուէր:

Ուստի Աթենացիները զանց առնելով իրենց ան-
հատական գործերը, մարդ, կին, տղայ ու գերի գիշեր
ցերեկ աշխատեցան և ոչ մէկ զոհողութիւն խնայեցին
այս պարիսպներուն շինութիւնը աւարտելու համար:
Նուիրական տաճարներու կտորներ, արձանագրութեան
քարեր և մինչև իսկ գերեզմաններու վրայ դրուած
յուշարձաններ գործածուեցան:

Բայց Թէմիսզոկլէս գոհ չէր տակաւին. Աթէնք ծո-

վեզերքէն մղոններով հեռի էր: Երբ ինք արխոն ընտրուեցաւ, Աթէնքի նաւային ուժը զօրացնելու համար Պիրէոնը նաւահանգստի վերածեց և զայն զօրաւոր պարիսպներով պատեց, 6 ոսք լայնութեամբ. 30 ոտք բարձրութեամբ: Այսպէս Աթենացիք ունեցան երկու պարսպապատ քաղաքներ, իւրաքանչիւրը չորս հինգ մղոն շրջափակով և միայն վեց մղոն իրարմէ հեռու:

Օտարականները, որոնք պարսկական պատերազմներուն ատեն փախած էին, վերադարձան և նոր վաճառականներ եկան հաստատուելու Աթէնքի մէջ՝ մեծ զարկ տալով առեւտուրին: Թէմիսդոկլէս յաջողեցաւ ժողովի մէջ որոշել տալ ամէն տարի 25 նոր նաւեր չինել:

117. ԱԹԷՆՔԻ ԵՒ ՍՊԱՐՏՍԱ. — Պլատիայի յաղթութենէն յետոյ հելլենական միութեան գաղափարը վերարժարծուեցաւ: Երբ յունական բանակը դեռ Պլատիայի մէջ կը գտնուէր, որոշուեցաւ ամէն տարի ժողով գումարել հոն, տանեմէկ հազար զինուոր պահել և հարիւր նաւ՝ Պարսիկներու դէմ կռուելու համար: Աթենացիները առաջարկեցին ընդհանուր հելլենական դաշնակցութիւն մը կազմել Սպարտայի ղեկավարութեամբ: Այս գաղափարը առաջ լաւ րնդունելութիւն գտաւ, սակայն երբ Յոյները հասկցան որ Պարսիկներն այլ եւս եւրոպական ցամաքը պիտի չարշաւեն, բոլորովին քաշուեցան: Փոխանակ միակ ընդհանուր դաշնակցութեան մը՝ Յունաստան երկու մրցակից միութեանց բաժնուեցաւ: Սպարտա մնաց հին Պելոպոնէսեան դաշնակցութեան գլուխը, իսկ Աթէնք՝ նոր միութեան մը գլուխն անցաւ, որ պատերազմն ասիական եզերքներուն վրայ փոխադրեց յոնիական Յոյներն ազատելու համար:

118. ԱԹԷՆՔԻ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ԶՍԲՊԱՅՈՒՄԸ. — Պարսկական պատերազմներուն ատեն թէև Սպարտա կը ներկայացնէր ղեկավարող ուժը, սակայն աթէնական հանճարն ու զոհողութիւնն էր որ յաղթանակը տարաւ թշնամուոյն դէմ: Սպարտա անուանի էր որպէս կռուող, և տարակոյս չկայ թէ սպարտացի զինուորը կտրիճ էր, սակայն անոր զօրապետները պատերազմի ատեն չափազանց տկար դատողութիւն ցոյց տուին և մինչև իսկ գտնուեցան խարդախ և անհաւատարիմ ղեկավարողներ ալ: Երբ կռիւն ասիական եզերքները փոխադրուեցաւ Սպարտա հրաժարեցաւ մասնակցելէ: Աթէնք մնաց հելլենականութեան պաշտպան և անոր ժողովրդականութիւնը անհունապէս զօրացաւ:

119. ԱԹԷՆՔԻ ՅՈՆԻՍԿԱՆ ՅՈՅՆԵՐՈՒ ԱՌԱՋ ՆՈՐՈՒՄՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐ ՍՍԱՆՁՆԷ (179 Ք. Ա.). — Պլատիայի ճակատամարտէն առաջ երբ պարսկական բանակը յունական հողին վրայ կը մնար, Յոյները պատերազմի սկսած էին արդէն Ասիոյ մէջ: 479 թ. գարնան նաւատորմիդ մը անցած էր եգէան ծովէն օգնելու համար Սամոս կղզիին, որ ապստամբած էր Պարսից դէմ: Սպարտացի մըն էր ընդհանուր հրամանատարը, սակայն տորմիդին երեք հինգերորդ մասը Աթէնական նաւեր էին:

Ճիշդ միևնոյն օրը երբ Պլատիայի յաղթութիւնը տեղի կ'ունենար, Յոյներն ալ ասիական եզերքը Միկալայի յաղթութիւնը կը տանէին Պարսիկ բանակին դէմ, և կ'այրէին 300 պարսկական նաւեր: Անկէ ի վեր մինչև Աթէնքի անկումը յաջորդ դարուն պարսկական նաւատորմիդ մը չերեւաց եգէան ծովուն վրայ: Ասկէ յետոյ Սպարտա քաշուեցաւ պատերազմի դաշտէն և սպարէզը մնաց Աթէնացիներուն:

150. ԳԵԼՈՍԻ ԳՍՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ . — Սպարտայի հրաժարելէն յետոյ առաջին քայլն եղաւ կազմել դաշնակցութիւն մը : Գլխաւոր դերակատարն էր Արխադիսեսս , միացեալ նաւատորմին հրամանատարը : Արխադիստէս միութեան ծրագիր մը առաջարկեց նշանակելով թէ իւրաքանչիւր դաշնակից ո՛րքան նաւ և ո՛րքան դրամ պիտի մատակարարէ ամէն տարի : Անոր ուղղաւ մըտութիւնը այնչափ հաւատք ներշնչած էր բոլորին , որ ամէնքը սիրով ընդունեցին այս առաջարկը : Միութիւնը կոչուեցաւ Դելոսի դաշնակցութիւն , որովհետեւ կեդրոնը հաստատուեցաւ Դելոս կղզիին մէջ : Հոս ամէն տարի տեղի կ'ունենար ընդհանուր ժողովը , և իւրաքանչիւր քաղաք կը զրկէր մէկ պատգամաւոր , որ մէկ քուէ միայն ունէր , և Աթէնքը կը գրաւէր նախագահութեան ամփոռը :

Աթենացի զօրավարները նաւատորմիլին հրամանատարներն էին : Այս դաշնակցութեան նպատակն էր Եգէան ծովը բոլորովին ազատել Պարսկաստանէն : Դաշնակցութեան անդամները յոնիական արիւն կը կրէին , հետեւաբար մրցակիցներ էին Դորիական Յոյներուն :

151. ԳՍՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ . — Դաշնակցութիւնն իր գործը կատարեց հաւատարմօրէն : Իր գլխաւոր զինուորական հերոսն էր Կիմոն՝ Միլդրիատէսի որդին : Տարուէ տարի յաջողութիւն յաջորդեց յաջողութեան , մինչեւ որ բոլոր կղզիներն ու ծովեզերքները ազատուեցան : 446ին Կիմոն յառաջացաւ Եգէան ծովու սահմաններէն անդին և Բամբրիլիոյ մէջ վճռական յաղթանակ մը տարաւ Պարսիկներու դէմ : Հետզհետէ դաշնակցութիւնն աւելի զօրացաւ մէջն առնելով Փոքր Ասիոյ քաղաքները , ինչպէս նաեւ

Սեւ ծովու եզերքը գտնուած յոյն դաղթականութիւնները :

Սակայն երբ վտանգն անցած էր , Ասիական Յոյներն սխառն պաղ վերաբերութիւն ցոյց տալ դաշնակցութեան հանդէպ : Շատեր կը նախընտրէին զինուոր և նաւատորմիլ մատակարարելու տեղ դրամ տալ , կային քաղաքներ ալ որոնք կը մերժէին նոյնիսկ դրամական հատուցում ընել : Այս ընթացքը պատճառ դարձաւ քաղաքային պատերազմի : Մերժող քաղաքները նուաճուեցան , զրկուեցան իրենց քուէի իրաւունքէն և դարձան Աթէնքի հպատակ :

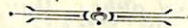
Մահեցաւրսիւն . — Cox, Athenian Empire, ch. I. — Abbot, II. 246-257, 293-300. — Curtius, II. 322-342. — Cox, Greek statesmen (Themistocles, Aristides, Pausanias, Cimon). — Seignobos, ch. XX.

Խմբագրելի նիւթեր . — 1. Թէմիսթոկլէս որպէս պետական մարդ . — 2. Ասիական Յոյներ . — 3. Արխադիստէսի դերը . — 4. Պարսիկներու եւ Պիրէոնի կառուցումը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ .

ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՅՔԱՐ ՄՊԱՐՏԱՅԻ ԴԵՄ

(161-115 Գ. Ա.)

152. ՆԱԽԱՆՁԸ ԱԹԷՆԻՔԻ ԵՒ ՄՊԱՐՏԱՅԻ ՄԻՋ . — Յունաստան բաժնուած էր երկու մեծ դաշնակցութեանց Աթէնքի և Սպարտայի ղեկավարութեամբ : Այս երկու ուժերու պայքարը յաջորդ տարիներու հելլենական պատճառութիւնը կը կազմէ : Երկար ասին նախանձը գոյութիւն ունէր Աթէնքի և Սպարտայի մէջ, սակայն թշնամութիւն առաջին անգամ Սպարտայէն սկսաւ : 463ին, Թատոս Դելասի դաշնակից քաղաքներէն մին՝ ապստամբեցաւ և Աթէնք երկու տարի պայքար մղեց նուաճելու համար այս ապստամբ գաղութը : Թատոս Սպարտայի օգնութեանը դիմեց . թէև Աթէնք ու Սպարտա անուանապէս դեռ դաշնակից էին, բայց Սպարտա պատեհ առիթ համարեց Ատտիկէ արշաւելու :

153. ԱԹԷՆԻՔԻ ՄՊԱՐՏԱՅԻ ՕԴՆՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՂՐԿԷ . — Սակայն սոսկալի երկրաշարժ մը քար ու քանդ ըրաւ Սպարտան և միջոց չտուաւ իր դաւաճանութիւնը իրականացնելու : Հելլոտներ ապստամբեցան և Մեսինա յուսահատական ճիգ մը ըրաւ անկախութիւն ձեռք բերելու : Սպարտա փոխանակ Աթէնք արշաւելու անոր օգնութեանը դիմեց : Այս պահանջը կուսակցական վիճարանութեան առիթ տուաւ Աթէնքի մէջ : Բամկավարական կուսակցութիւնը, որուն ղեկավարներն

էին Եփիալդես և Պերիկլես, օգնութիւն չըրկելու հակառակ էր . բայց Կլամոն՝ ազնուականներու ղեկավարը՝ կը պահանջէր որ անմիջապէս օգնեն Սպարտայի, որպէս զի հելլենական երկրեակ ուժերը կարենային իրենց գոյութիւնը պահպանել : Այս ազնիւ բայց անհեռատես առաջարկն ընդունուեցաւ և Կլամոն բանակին հետ Սպարտայի օգնութեան գնաց :

154. ՄՊԱՐՏԱՍ ԱԹԷՆԻՔԸ ԿՍՆՊՍՏՈՒԷ . — Ինչ յետոյ Սպարտայիք սկսան կտակածիլ Աթենացիներու անկեղծութեան վրայ, և անոնց վերագրել դաւաճանութեան ոգի, որ սակայն իրենց յատուկ էր : Աթենական բանակը ետ ղրկուեցաւ : Այս անպատուութիւնը ընդհանուր զայրոյթ պատճառեց Աթենացիներուն : Կլամոն դատարարտուելով աքսորուեցաւ և ազնուականներու կուսակցութիւնն անդեկավար մնաց : Միեւնոյն ժամանակ ազնուական դաւադիրները սպաննեցին Եփիալտէսը, և Պերիկլէս մնաց ռամկավարականներուն միակ ղեկավարը : Անոր ազդեցութեամբ Աթէնք դրժեց Սպարտայի հետ ունեցած դաշնակցութիւնը, և Արգոսի՝ Սպարտայի ուխտեալ թշնամիին հետ դաշն կնքեց : Պլատիայի պատերազմէն քսան տարի յետոյ Յունաստանի այս երկու զօրաւոր ուժերն իրարու դէմ ելան արիւնտա պայքար մը մղելու :

155. ԱԹԷՆԻՔԻ ՅԱՄԱՐՏԱՅԻՆ ՈՒՃԸ . — Մինչև հիմա Աթէնք միայն ծովային ուժ ունէր : Պերիկլէս ծրարեց Սթէնքը ցամաքային ուժ մ'ընել՝ հաւասարակըչելու համար Սպարտան : Պերիկլէս Թեսալիոյ ցեղապետներու հետ դաշինք մը կնքեց, որպէս զի կրնայ իր զօրաւոր թշնամիին՝ Կորնթոսի դէմ պաշտպանուելու : Ասիկա կը նշանակէր կռիւ Կորնթոսի դէմ . սաւ

կայն Պերիկլէս սիրով յանձն առաւ այս դաշնակցութիւնը, որովհետեւ Միգարա կը գտնուէր տեղ մը, ուրիշ կարելի էր Ատտիկէն պաշտպանել ցամաքային յարձակումէ:

156. ԱԹԷՆՔԻ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹՅՈՒՆԸ. — Յուզումնալից դէպքեր իրարու յաջորդեցին: Կորնթոս և Եգինա պատերազմ հրատարակեցին Աթէնքի դէմ: Երկար պաշարումէ մը յետոյ Եգինա դրաւուեցաւ. Կորնթոս հարուած հարուածի ետեւէ կրեց, և Աթենական նաւատորմիդը Լակոնիոյ ծովեզերքներն արշաւեց ու վառեց Սպարտայի նաւահանգիստը: Միեւնոյն ժամանակ Աթէնք 250 նաւեր դրկեց Եգիպտոս օգնելու յեղափոխականներուն՝ Պարսկաստանի դէմ:

Աթէնք յաղթական էր ամէն տեղ: Պիւղիան պաշտպանեց Թեպէի դէմ և հոն հաստատեց ռամկալարական կառավարութիւն մը: Սպարտական բանակ մը Կորնթոսի պարանոցէն անցնելով Պիւղիա մտաւ Աթէնքը յետ մղելու համար: Սպարտա առաջ փոքրիկ յաղթանակ մը տարաւ, սակայն Աթենացիները յաջողեցան արշաւողներն յետ մղել Պելոպոնէս: Աթէնք իր իշխանութիւնը տարածեց ամբողջ կեդրոնական Յունաստանի վրայ, ջնջեց փոքրիկ սակաւապետութիւնները և նոր դաշնակցութիւններ աւելցուց: Ինչ յետոյ Աքրիա, որ Պելոպոնէսի մէջ կը գտնուէր Աթենական դաշնակցութեան միացաւ:

Աթէնքի գործունէութիւնը այս շրջանին հրաշալի էր: Ան կարող էր կուռել իր բոլոր թշնամիներուն դէմ և միեւնոյն ատեն կռիւը շարունակել Եգիպտոսի մէջ: Կորնթոս քիչ մը ատեն դիմադրութենէ յետոյ կոտորուեցաւ, միեւնոյն ժամանակ Աթէնքը շինեց երկար պարիսպ

մը Աթէնքէն մինչև Պիրէոն: Բայց Աթէնք չէր կրնար երկար ատեն դիմանալ այսպէս լարուած վիճակի մը:

157. ԱԹԷՆՔԻ ԿՈՐՈՒՍԵԸ. — Եգիպտոսի արշաւանքը առաջ այնչափ յաջող էր որ Պարսիկները կը պատրաստուէին ևս քաշուելու, բայց յանկարծ աղէտի մը հետեւանքով 250 նաւեր և Եգիպտոս գտնուող ամբողջ բանակը կորսուեցաւ:

Այսպիսի կորուստ մը կրնար ոչնչացնել ո՛ր և է յունական ուրիշ պետութիւն մը: Մեգարա որ Աթէնքը պատերազմի մղած էր, դաւաճանեց և միացաւ Պելոպոնէսեան դաշնակցութեան: Սպարտական բանակը ճամբան բաց գտնելով մտաւ Ատտիկէ, և միեւնոյն ժամանակ Եւպէա ապստամբեցաւ. բացի Պլադէայէն ամբողջ Պիւղիա

59. — Պ Ե Ր Ի Կ Լ Է Ս

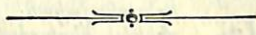
Ընդհանրապէս հին կիսարձանները՝ նոյն իսկ երբ անուր մը փորագրուած ըլլայ պատմականին վրայ, երեսակայական պատկերներ են: Պերիկլիսի կիսարձանը սակայն հազուադէպ բացառութիւններէն մեկն է: Դեմքը որ շքանակուած է ժողովրդի մը և առաջ ու խոսքաւոր մարտի, կանոնաւոր է և հանդարտ ու ազնուական երևոյթ մը ունի: Ստորին շքունքը քիչ մը հաստ է: Դիտեցի ստղաւարտին վեր վերցուած մասը որ դեմքը պիտի ծածկէ անբողոքի երբ վար իջնայ, մի միայն այնքան հաստ երկու ծակ բողոյթ:

բաժանուեցաւ Աթէնքի ա-

ուաջին պարտութենէն յետոյ : Շատ մը քաղաքներ սա-
կաւապետութիւններ վերահաստատելով միացան Սպար-
տայի հետ :

**158. ՅՐԵՍՈՒՆ ՏԱՐՈՒԱՆ ԶԻՆԱԴԱԴԱՐ ԵՒ
ԴԱՇՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՍԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ.**—Պերկի-
լէսի գործունէութիւնն ու հանճարը փրկեցին Ատտիկէն և
Եւպէան, բայց միւս բոլոր դաշնակցութիւնները կոր-
սուեցան և (445 Ք. Ա.) Աթէնք ստիպուեցաւ երեսուն
տարուան զինադադար կնքել Սպարտայի հետ :

Ասկէ քիչ առաջ Կալէասի հաշտութեամբ Պարսկաստան
արդէն ճանչցած էր ասիական Յոյներու ազատութիւնը
և խոստացած էր այլևս նաւեր չլրկել Եգէան ջուրերը :
Ասանկ դաշնադրութիւն մը կնքուած ըլլալուն ապա-
ցոյց չկայ, սակայն իրականապէս ասիական յոյները
անկախութիւննսին գտան և Պարսկաստան քաշուեցաւ
պատերազմի դաշտէն : Յաջորդ 15 տարիները Աթէնք
խաշաղ մնաց, յետոյ զինադադարը դրժուելով Պելո-
պոնէսեան պատերազմը սկսաւ : Այս պայքարը աւերեց
Աթէնքն և վտանգեց Յունաստանի ապագան :

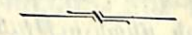

Գ Լ ՈՒ Ի Ժ .

**ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ
ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ**

Աթէնքի մտաւոր յառաջդիմութեան մեծութիւնը ստուեր
կը ճգէ տնոր ճիւղական ուժին եւ քաղաքական զարգացման վրայ :
Սակայն Աթէնք այս երեք երեւոյթներուն մէջ ալ մեծ տեղ մը
կը դրաւէ հին պատմութեան մէջ : Աթէնք ե. դարուն աւելի մեծ
պետութիւն մըն էր քաղաքակրթական տեսակէտով քան շատ
թագաւորութիւններ Միջին Դարու մէջ, եւ Աթէնք նախակարա-
պետն եղաւ Մակեդոնական եւ Հռովմէական պետութեանց :

Ա. Ն Ի Ի Թ Ա Կ Ա Ն Ո Ի Ժ Ը

159. ՅՐԵՍՈՒՆԻ ՈՒԺ.—Աթէնք չկրցաւ պա-
հել ցամաքային շատ մը ստացուածքներ և չկրցաւ Հելլե-
նական միութեան գաղափարը իրականացնել, բայց իր
սահմանները կորսնցնելով իր ուժը չպակսեցաւ : Ծովա-
յին ուժը փրկուած էր, և սերունդ մը վերջը, այդ պե-
տութեան Յոյներն աշխարհի ուժի և քաղաքակրթու-
թեան առաջնորդներն էին : Պարսկական պատերազմնե-
րէն յաղթող դուրս եկած էին, և Աթէնքի անունը մի-
այն բաւական էր կարգեդոնացիները զգուշացնելու Սի-
կիլիոյ Յոյներուն վրայ յարձակելէ :

Աթենական գաղթականութիւնները յաջողած էին
Մակեդոնական թագաւորութեան զարգացումը կասեցը-

նել : Հոռվմ որ երեք դար յետոյ ամբողջ Հելլենական երկիրները իրեն պիտի միացնէր , այն ատեն տակաւին փոքրիկ բարբարոս գիւղ մըն էր Տիրբերիսի եզերքին վրայ : Չորրորդ Դարուն Աթէնք աշխարհի Ֆիզիքական ուժի կեդրոնն էր :

160. ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆ. — Աթէնքի պետութեան քաղաքացիներու թիւը երեք միլիոն կը հաշուուէր : Այս թիւը փոքր կ'երեւի թէեւ , բայց պէտք է նկատի ունենալ թէ աշխարհի բնակիչներու թիւը քիչ էր այն ատեն , և թէ Աթենական պետութիւնն ալ կազմուած էր կրթուած , հարուստ և յառաջադիմած համայնքներէ :

Անտարակոյս գերիները այս բնակչութեան մեծամասնութիւնը կը կազմէին : Ատտիկէի մէջ միայն երկու հարիւր յիսուն հազար բնակիչ կային՝ որոնց մէկ չորրորդը հաւանօրէն գերիներ էին . ասոնցմէ զատ մօտաւորապէս 45 հազար մտեկներ կամ օտարականներ կային . ուրեմն զուտ քաղաքացի բնակչութիւն կը մնար հարիւր յիսուն հազար որոնցմէ հաւանօրէն երեսունը հինգ հազարը չափահաս արուներ էին : Կային նաև բլեբուջներ կամ գաղթականներ , զորս Պերիկլէս զրկած էր սահմանադրուիները պաշտպանելու համար :

Բլեբուջները ուրիշ Յոյն գաղթականութեանց չէին նմաներ . անոնք Ատտիկէի տասնապետական բաժանումներու մէջ քուէի իրաւունք ունէին , սակայն պարտաւոր էին իրենց քուէն անձամբ Աթէնք բերել : Ասոնք սովորաբար աղքատ դասակարգէ էին և զանոնք սահմաններու վրայ պահելու համար հողեր բաժնած էին անոնց :

161. ԵԿԱՄՈՒՏ. — Պետութիւնը հարուստ էր և կառավարութեան եկամուտները մեծ : Աթէնքի տարեկան

եկամուտն էր 400 տաղանդ (գրեթէ 90,000 ոսկի) որ կը գոյանար հանքերէ , նաւահանգստի մաքսէ և մետեկներու վրայ դրուած տուրքերէ : Հպատակ քաղաքներէն ստացած եկամուտը 600 տաղանդի կը հասնէր : Տուրքը շատ արդարօրէն բաժնուած էր , և սովորաբար հարուստ Յոյներն էին աւելի ծանրաբեռնուած : Ասիական Յոյները իրենց Պարսիկներուն վճարածին հազիւ մէկ վեցերորդը կը վճարէին Աթէնքի , և այս տուրքը հազիւ թէ բաւական էր զինուորներ պահելու սահմանադրուիներուն վրայ , որպէս զի զիրենք պաշտպանեն աւազակներու և ծովահէններու դէմ :

Բ. Ա Թ Է Ն Ք Ի Կ Ա Ռ Ա Վ Ա Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

162. ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ. — Կլիսթենէսի բարենորոգումներէն մինչեւ Սպարտայի հետ զինադադարը՝ եօթանասուն տարիներ անցած էին : Աթէնք այս շրջանին կատարելապէս ռամկավարական դարձած էր և ստեղծած ինքնայատուկ կառավարելու ձեւ մը : Յառաջընթացութեան գլխաւոր քայլերը կարելի է չորս համարել .

Ա. Հրամանատարի պաշտօնը մեծ կարեւորութիւն ստացած էր :

Բ. Ընդհանուր ժողովը իր հեղինակութիւնը տարածած էր կառավարական բոլոր գործերուն վրայ թէ գործնականապէս թէ տեսականապէս :

Գ. Արիսպագոսը իր ազդեցութիւնը կորսնցուցած էր և ժողովրդական դատարանները մեծ կարեւորութիւն ստացած էին :

Դ. Պետութիւնը սկսած էր վճարել քաղաքացիներուն հասարակական ծառայութեանց փոխարէնը :

Այս շրջանին նոր սահմանադրութիւնն չգծուեցաւ, ինչպէս նախկին շրջանին Սուրնի և Կլիսթենէսի օրով : Փոփոխութիւնն առաջ եկած էր ոչ թէ կառավարութեան (constitution) ձեւին մէջ, այլ ժողովրդական հասկացողութեան և ոգւոյն մէջ : Գրուած օրէնքը փոխուած չէր, սակայն աստիճանաբար նոր փորձառութեամբ ձեւափոխուած էր : Այս զարգացման առաջնորդ ոգիներն էին Եփիալդէս և Պերիկլէս :

163. ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՆԵՐԵՐ.—487ին Ք. Ա. վիճակով արխոններ ընտրելու հին օրէնքը վերահաստատուեցաւ : Սակայն ասոնց պաշտօնը հետզհետէ աննշան դարձաւ և իշխանութիւնն անցաւ տասն հրամանատարներու ձեռքը : Թեմիստոկլէս իր պաշտօնին մէջ արխոն էր, իսկ Կլիմոն և Պերիկլէս՝ հրամանատարներ :

Հրամանատարները կառավարութեան վարիչները դարձան : Անոնք էին Ընդհանուր ժողովին առաջարկ բերողները, որպէս զի զինուորներ հաւաքեն, նաւեր շինեն, տուրք ժողովեն և պատերազմ հրատարակեն : Երբ Ընդհանուր ժողովը կ'որոշէր այս բաները, հրամանատարները կը գործադրէին : Մասնաւորապէս անոնք կը վարէին բոլոր յարաբերութիւնները օտար երկիրներու հետ : Շիտակ էր թէ անոնք Ընդհանուր ժողովին հրամանին ներքեւ կը գտնուէին, բայց շատ պատեհութիւններ ունէին իրենց ազդեցութիւնն ի գործ դնելու : Կրնային մասնաւոր ժողովներ հրաւիրել և խօսիլ ուղաճնուելու չափ, և ժողովը սովորաբար իրենց խորհուրդին կը դիմէր : Կային նաև ժողովրդական առաջնորդներ, որոնք թէեւ ո'ւէ պաշտօն չունէին, սակայն կըր-

նային ազդել ժողովին որոշումներուն վրայ, և որպէս կուսակցապետներ աւելի շատ հեղինակութիւն ունէին քան հրամանատարները. ասոր համար շատ անգամ հրամանատարները կ'ընտրուէին առաջնորդներու շարքերէն : Պերիկլէս ժողովրդի առաջնորդ մը դարձած էր և ամէն տարի հրամանատար կ'ընտրուէր, այնպէս որ իր դիրքը ներկայ սահմանադրական երկրի մը վարչապետէն աւելի մեծ էր :

164. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ.— Ժողովը իր խորհրդակցութեանց համար կը հաւաքուէր Բնիքս բլուրին վրայ որ բնական թատրոնի մը ձեւն ունէր : Տարեկան քառասուն անգամ կանոնաւոր կերպով կը հաւաքուէր և ասոնցմէ դուրս այնչափ անգամ կը հաւաքուէր նաև որչափ հարկ տեսնուէր : Իր կազմութիւնը կատարելապէս ռամկավարական էր : Հին չորս դասակարգային խտրութիւնները ջնջուած էին, և ուէ ազատ Աթենացի կրնար ընտրուել ուէ պաշտօնի : Պերիկլէսի դարուն, իշխանութիւնն անցած էր ժողովին ձեռքը և միւս բոլոր պաշտօնէութիւնները անկէ կախում ունէին : Կառավարութեան բոլոր թէ՛ մեծ և թէ՛ փոքր խնդիրները ժողովը կ'որոշէր :

165. ԱՐԻՍՊՈՎՈՍԻ ԱՆՀԵՏԱՅՈՒՄԸ.— Արիսպագոսը կազմուած էր նախկին արխոններէ. երբ արխոնութիւնն անուանական դարձաւ, ան ալ բնականաբար կորսնցուց իր նշանակութիւնը : Պարսկական պատերազմին ատեն այդ մարմինը մեծ հայրենասիրութիւն ցոյց տուաւ, և կարողացաւ կրկին ձեռք բերել իր նախկին իշխանութիւնը, սակայն Եփիալդէսի մահէն յետոյ հասարակ ոճրադատ դատարան մը դարձաւ :

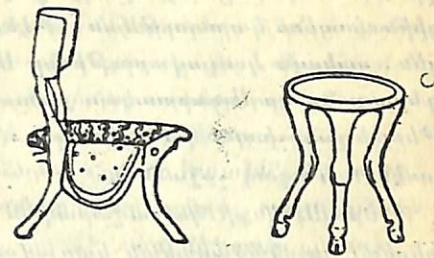
166. ԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԸ.— Դատական բոլոր գըլխաւոր գործերը երգուեալ դատաւորներու ձեռքը անցան: Այս դրութիւնը Սոլոնի ատենէն մտաւ Աթէնքի մէջ, բայց իր կարեւորութիւնն ու ուժը ստացաւ Պերիկլէսի ժամանակ: Վիճակով ամէն տարի վեց հազար քաղաքացիներ կ'ընտրուէին. ասոնցմէ հազարը կը մնային պահեստի, մինչ միւսները երգուեալներու տասն տարբեր դատարաններու վրայ կը բաժնուէին՝ ՚իւնգ հարիւր դատաւոր մէկ դատարանի համար: Ասոնք կը կոչուէին Տեֆաւդեփիներ: Երբեմն երբ խնդիրն շատ կարեւոր ըլլար, երկու դատարանները կը միանային:

Հոն կը դատէին նաև հասարակաց պաշտօնեաները: Երգուեալ դատաւոր մը իր պաշտօնը սկսելէ առաջ կ'երգնուր կողմնակից չըլլալ ոչ բռնապետութեան ո՛չ սակաւապետութեան, և ո՛չ ալ նախապաշարում ունենալ ժողովրդի գերիշխանութեան հանդէպ: Այս քաղաքական յանձնառութենէն զատ տէքստդերիները ուրիշ պաշտօն ալ ունէին. Ա. Բարձրագոյն պետական դատաւորներն էին վճուելու համար երկու քաղաքներու մէջ տեղի ունեցող վէճ մը: Բ. Վերաքննիչ դատաւոր էին բոլոր նպատակ քաղաքներու համար և Գ. Հասարակ դատաւորներ էին բոլոր Աթենացիներուն համար: Խնդիր մը մեծամասնութեան քուէով կը վճուուէր, և վճիռը վերջնական էր: Ընդհանրապէս այս դրութիւնը նպաստաւոր էր ժողովրդին, թէև երբեմն կը գտնուէին դատաւորներ, որոնք կաշառակերութեամբ անհաւատարիմ կը գտնուէին իրենց կոչումին:

167. ՊԵՏԱԿԱՆ ՎՃԱՐ.— Որովհետև այս դատարանները քաղաքական յանցաւորներ ալ կը դատէին, անհրաժեշտ էր որ այդ պաշտօնը բոլորովին հարուստ-

ներու ձեռքը չանցնէր: Ասոր առաջքը առնելու համար Պերիկլէս որոշեց փոքրիկ գումար մը վճարել ամէն մէկ երգուեալ դատաւորի. իւրաքանչիւր օրուան համար կը վճարուէր երեք օպօլ (100 փարայ) որ հազիւ կը բաւէր մէկ մարդու օրական ապրուստին Աթէնքի մէջ: Այս նուազագոյն վճարումին կարգադրութեան նպատակը այն էր որ դրամի պատճառաւ երգուեալ դատաւորներու դասակարգ մը չստեղծուէր:

Վերջապէս Պերիկլէս վճարում նշանակեց բոլոր ուրիշ քաղաքական ծառայութեանց փոխարէն: Արիստոտէլ կ'ըսէ թէ 20,000 մարդիկ, այսինքն Աթէնքի քաղաքացիներուն կէսը, պետութեան վճար կ'ընդունէին: Այս թիւին կէսը զինուորական ծառայութեան մտած էր. 6000 երգուեալ դատաւորներէ զատ կային 500 ծերակուտականներ, 700 քաղաքային դատաւորներ, 700 պաշտօնեաներ, որոնք Աթէնքը կը ներկայացնէին պետութեան միւս մասերուն մէջ, և ուրիշ ստորին պաշտօնեաներ ու ծառաներ:

60. — ՍԵՂԱՆ ԵՒ ԱԹՈՒ. — Նկարուց սեօթ մը առնուած

Սեղանը, — անիյի շահակալ (guéridon) մը — երկ ոսփի վրայ կը հանգչի, որով եղևիկի ոսփու անը ունիւն: Արտուր որու շայն յեկարակը կը յիշեցնէ գրասենակի քիկնարտի մը յեկարակը, Բիզոս կը կոչուէր: Իսկ նստակողմի ծածկուած է շարժում բարձով մը եւ միւսիւ ոսփեր իջեող շուխայով մը (draperie):

168. ԱԹԵՆԱՅԻՆ, ԳԱՂԱՔԱՆԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ. — Աթենացի մը պաշտօն մը միայն մէկ շրջա-

նի համար կարող էր ստանձնել. այնպէս որ իւրաքանչիւր Աթէնքի քաղաքացի կարող էր մէկ պաշտօնէն միւսին անցնելով ծառայել իր հայրենիքին : Շատերը քաղաքականութիւնն իրենց զբաղում ըրած էին : Այս դրութեան յաջողութիւնը պէտք է վերագրել Աթենացիին մտաւոր կարողութեան : Թէեւ թերութիւններ կային, սակայն կառավարութիւնը Աթէնքի մէջ մեծապէս գերազանց էր Սպարտական բռնապետութեան, և կամ Թեպէի անիշխանական վիճակէն : Այս շրջանը Աթէնքի ամէնէն խաղաղ շրջանն է :

Երբ Աթէնքի կառավարական սիսդէմը բաղդատենք ներկայ ռամկավարական կառավարութեանց ձեւին հետ, անտարակոյս Աթէնքինը շատ նախնական և թերի կը գտնենք, սակայն այն ատենին համար ամէնէն յառաջդիմական և նորագոյն հաստատութիւնն էր :

169. ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐ ԵՒ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. ՊԵՐՐԻԿԼԷՍ.— Պարսկական պատերազմներուն ատեն հայրենասիրութիւնը միացուց բոլոր կուսակցութիւնները Աթէնքի մէջ, սակայն խաղաղ կեանքը վերստեղծեց պայքարը : Ազնուականները հաւաքուած էին կիմոնի շուրջը, մինչ երկու ռամկավարական հերձուածները՝ Արիստիտէսի և Թեմիստոկլէսի շուրջը : Երբ Թեմիստոկլէս աքսորուեցաւ, ծայրայեղ ռամկավարներու առաջնորդն եղաւ Եփիալդէս. իսկ երբ սա սպաննուեցաւ Պերիկլէս անոր տեղը բռնեց : Ազնուական կուսակցութիւնն իր Սպարտական քաղաքականութեան համար արդէն խորտակուած էր : Ռամկավարներու երկու բաժանումները միացան և քառորդ դար մը Պերիկլէս անոնց միակ առաջնորդն ու զիկտատորը հանդիսացաւ : Թուկիդիտէս այս շրջանի Աթէնքը կ'անուանէ «Անունով Ռամկավարական, իրա-

կանապէս կառավարուած իր կարողագոյն քաղաքացիներով :»

Պերիկլէս Աթենական հին ազնուական տունէ մըն էր. թէեւ այնպիսի գերդաստանէ մը, որ շարունակ ժողովրդին կողմնակից եղած էր :

Պերիկլէս իր նախորդ առաջնորդներուն նման շողոքորթ մը չէր, ընդհակառակը հպարտ, քիչ անգամ ժողովուրդին երեւցող, ինքնավստահ և զօրաւոր ճարտասան մըն էր : Պերիկլէսի հեղինակութիւնը իր պաշտօնեայ ըլլալուն մէջ չէր : Ընդէ թէ ինք տասնըհինգ անգամ հրամանատար ընտրուեցաւ, սակայն իր դիրքը զօրաւոր էր որպէս ժողովուրդի առաջնորդ : Պէտք է նկատի ունենալ թէ հրամանատար կամ ոչ, ինք այնքան ատեն կարող էր տէր ըլլալ, որքան ատեն որ ժողովուրդն իր հետն էր և իր որոշումները կը քրէշարկէր :

Պերիկլէսի քաղաքականութիւնն էր Աթէնքին՝ Հելլեններու վրայ տիրող և ղեկավար դիրք մը տալ, այսինքն ընել Աթէնքը քաղաքական և մտաւորական կեդրոն : Իսկ բուն քաղաքին մէջն ալ իր փափաքն էր որ ժողովուրդը կառավարէ ոչ թէ սկզբունքով, այլ գործնականապէս, որպէս զի պատասխանատուութիւններ յանձն առնել սորվի :

Գ. ՄՏԱԻՈՐ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԱԹԷՆՔ

170. ԱԹԷՆՔԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.— Քաղաքականութեան և պատերազմի մէջ կային ուրիշներ որ Հելլենները կը գերազանցէին, սակայն գրականութեան,

փրկիստփայութեան և արուեստներու մէջն է որ Աթէնք մեծ ծառայութիւն մատոյց մարդկութեան : Պերիկլէսի ատենն է որ Յոյն կեանքին մէջ այս երեւոյթները զարգացան :

171. ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՉԱՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ. — Պերիկլէսի քաղաքականութեան մաս կը կազմէր Պետութեան եկամուտին մէկ մասը յատկացնել Աթէնքի գեղեցկացման : Ասիկա անարդարութիւն մը կը համարուէր, սակայն հետեւանքը եղաւ այլասարհիս ամէնէն գեղեցիկ քաղաքը, որուն աւերակներն իսկ հիմա մարդոց սքանչացման արժանացած են : Այս գեղարուեստական յժանին արուեստագէտներու գործին արդիւնքներն էին տաճարներու, կոթողներու, կամարներու և թատրոններու կառուցումը : Այս ճարտարագիտական և գեղարուեստական փառքի կեդրոնն էր Ակրոպոլիսը, որ այլևս իբրև ամրոց չէր ծառայեր, այլ ծածկուած էր ձերմակ մարմարիոնով՝ և նուիրուած արուեստի ու պաշտամունքի «Սուրբ Բլուր»ին : Միայն արեւմուտքէն կարելի էր մօտենալ անոր. հոս չիտուած էր արքայական սանդուխ մը վաթսուն մարմարեայ ատիճաններով որ կ'առաջնորդէր դէպի փառաւոր կոթողներ ու կամարներ, ուրկէ գերազանց գեղեցկութեան մը տեսարանը կը տարածուէր դէպի ամէն կողմ :

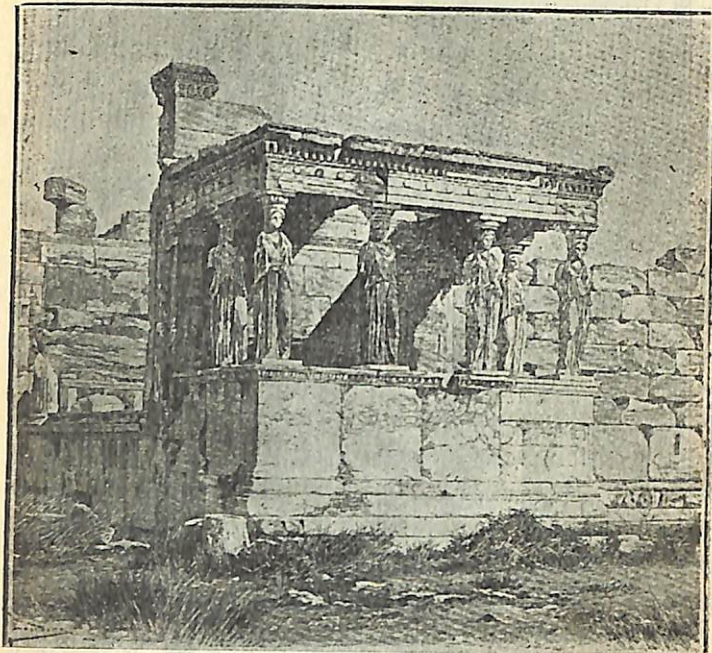
Ակրոպոլիսի հարթ կատարը ծածկուած էր տաճարներով և արձաններով, որոնցմէ մէկը միայն կարող էր ներկայ քաղաքի մը պատիւ բերել : Ըիշտ մուտքին առաջ կանգնած էր Աթէնքի պաշտպան դիցուհին Աթենայի պղինձէ արձանը, որու ձեռքը գրտնուած նիզակին լայն ծայրը արեգակի ճառագայթներուն տակ փայլելով հեռուէն տեսնուող քաղաքին առաջին

61. — ԱԹԷՆԷ ԳԱՐԹԷՆՕՍԻ ԱՐՉԱՆԷ

Աթենէի այս արձանիկը կենդանուի քի պզտիկուածն է ուլիկ ու փղոսկրե այն հոշակաւոր արձանին զոր Փիթիաս Պարթենոնի հաւար քանդակած էր : Աթենէ, գրուիսը սաղաւարտ մը դրած է որուն ակակցի պահպանակները վեր վերցուած են, եւ իր շայն շիքոնիւ վրայ կը կրէ Մեղուայի գրուիտով այժմեապատ վահանը : Ոսկուր սակդալներ ակցուցած է : Կը կրքնի իր վահանին վրայ որուն ետեւ օձը, նախկին առջայ երկդէի վարունաւորուը, կը պահուէր : Այժմեով գրուիսը փրքած Յաղորդեան արձանիկ մը բռնած է :

նշանն էր, և ծովուն վրայ նաւերու առաջնորդը: Մուտքին աջ կողմը քիչ մը զէպի ետեւ կը դասուէր Անքեւ

62. — ԿԱՐԻՏԱՍԻԻՆՆԵՐՈՒ (CARIATIDE) ԲԵՄԸ ԼԻՒԲԳԷԻՈՒՆԻ ՄԷՋ Լուսանկաբէ մը առնուած

Այս քիւնը յոյն ձարսարսպետութեան եւ արձանագործութեան աւեհեկն հիւսնայի գրուս-գործոցներէն մէկն է: Միւնեւուն սեղը կը բռնեն նորախի աղջիկներու (սարխայիս) վից արձաններ (այս արձաններէն միւն հիւսն Լուսնոնի միւզիկն միջ կը գտնուի):

Յաղորտեան սահարը, իսկ կեղրոնը կը բարձրանային Պարթենոնի և Երեքէթոնի շէնքերը: Պարթենոնի(*) շէնք-

(*) Պարթենոն կը նշանակէ կոյսի սենեակ:

քը, որ նուիրուած էր Կոյս Աստուածուհիին, աշխարհի շէնքերուն ամէնէն գեղեցիկը կը մնայ դեռ մինչեւ այսօր, շինուած Դորիական ոճով. 100 ոտք լայնութիւն, 250 ոտք երկայնութիւն և մարմարեայ սիւները 34 ոտք բարձրութիւն ունէին: Գեղեցկութիւնը մեծութեան մէջ չէր, այլ համաչափութեան, ոճի ներդաշնակութեան և զարդարանքներու նրբութեան մէջ: Այս շէնքին տրուած էր Յունական գեղարուեստի ամբողջ ուժը: Յիսուն արձաններ, մարդկային բնական մեծութեամբ, պատուանդաններու վրայ կանգնած, և չորս հազար ոտք տարածութեան մը վրայ ցրուուած շէնքեր, շրջափակեր, ամէնքը միանալով կ'ամբողջացնէին կատարեալ գեղարուեստի այս արտադրութիւնը:

63. — ԹԱՆԱԿԱՐՈՍԻ ԱՐՁԱՆԻԿ

(Հիմաթիոնին մէջ փաքսուած եւ ձեւեր եղմանսար մը բռնած կիս մը)

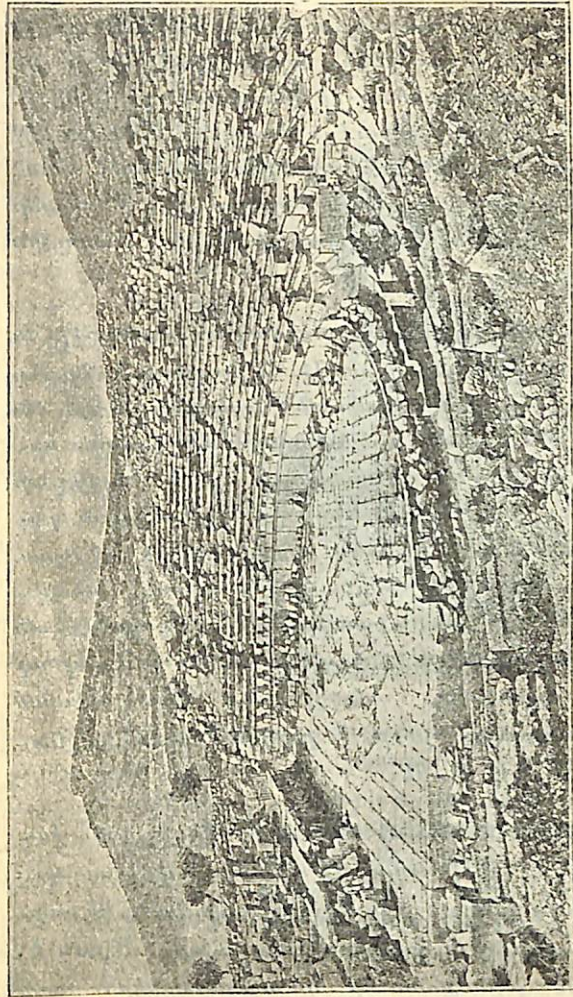
Յունաստանի միջ արուեստ միայն հանդիսաւոր ու մեծապատոյց բնոյք չունէր. մանր աւարկաներով ալ կ'արսայայտէր ինչ որ մեծի հիւսն գեղոր (bi-belot) կ'անուանէին: Յունական արուեստի ամեհեկն գնալիչի գործերուն միջ պիտի չիյնէր նաեւ քրծուած հողի ու գոյնզգոյն ներկուած այն արձանիկները որոնք ամեհեկն աւելի կը շինուէին Արիստոս, Թակակրայի միջ:

Պարթենոնի զարդարանքները, թէ ներսի թէ դուրսի, շինուած էին Փիլիասի և իր աշակերտներուն կողմէ: Մինչեւ հիւսն Փիլիաս կը համարուի որպէս մեծագոյն արձա-

նագործը աշխարհի: Ակրոպոլսոյ գործերուն մեծագոյն մասը ինքը ծրագրեց, իսկ Աթենայի արձանը իր ձեռագործն էր. այս պղնձէ արձանէն զատ Պարթենոնի մէջ ոսկիէ և փղոսկրէ շինուած փոքր արձան մը ունէր, որ կը գերազանցէր բոլորը:

172. ՈՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆ. — Պերիկլէսի դարուն բանաստեղծութիւնը աւելի ողբերգութեան ձեւ ստացաւ, ինչ որ կը ցուցնէ յունական գրականութեան բարձրագոյն զարգացումը: Ժ. ըզ դարը գիւցաղներգութեան, Զ. ըզ և Է. ըզը հովուերգութեան, իսկ այս Ե. ըզ դարն ալ ողբերգութեան շրջանը կը կազմեն: Ողբերգութիւնն սկըսաւ խմբական երգերով և պարերով ի պատիւ Գիոնիսիոսի Գինիի Աստուծոյ: Երգեցիկ խումբին առաջնորդը երբեմն երբեմն առաջ կ'անցնէր պատմելու ողբերգութիւնը: Յսիլիս, Սոփոկլիս և Եւրիպիդիս Յունաց ամենամեծ ողբերգուներն էին: Այս երեքը միասին մօտ երկու հարիւր կտոր ողբերգութիւններ ունին գրած, որոնցմէ երեսունըմէկ կտոր տակաւին մինչեւ հիմա կը մնան:

Կատակերգութիւնը ծնունդ առաւ Գինիի Աստուծոյ պաշտամունքէն, սակայն ոչ թէ կրօնական մեծ հանդէսներէ, այլ պարզ գիւղական խրախճանքներէ: Մինչեւ իսկ բեմի վրայ նկատելի էր իր գեղջուկ ծագումը: Շատ անգամ կատակերգութիւններ կը գործածուէին Պերիկլէսի և Սոկրատի նման անձնաւորութիւններ ծաղրելու համար: Այս ձիւղին վարպետը, Արիստոֆան, իր հանճարին և կատակերգական կարողութեան համար կը մնայ Յունական գրականութեան փայլուն դէմքերէն մին: Գիոնիսիոսի թատրոնը Աթէնքի մէջ կը գտնուէր Ակրոպոլսոյ հարաւ-արեւելեան զառիվայրին վրայ, և այնքան ընդարձակ էր որ այն տեղ կարող էին նստիլ

64. — ԳԻՈՆԻՍԻՈՍԻ ԹԵԱՏՐՈՆԸ. — Լուսանկար, մը առ նուստ

Այս բաւրը 3000 հոգի կրնար տանել, առիւմանները որով փայ հանդիսակազմները կը կըստին և որ ամկլլըբարներ կը կազմէին, կը կրթնէին Ակրոպոլի ըզբէն: Միջոյի սարսաղ կիսաշքամակը նուագակազմի իր կեդրոնը կար բացի մը որս յուրք կը դամար խեղերը: Չախ կողմը կ'ընուած ճեարամին տներակները:

Աթէնքի բնակչութեան բոլոր ազատ արուեստները: Հոս տարին երկու անգամ Յունական ողբերգութեան գլուխ գործոցները կը ներկայացուէին, որոնք քանի մը օր կը տեւէին. ո՛րքէն քաղաքացիի որ չէր կրնար մուտքը վճարել, պետական գանձէն կը վճարուէր: Թատրոնը Աթէնքի մէջ ոչ թէ հաճոյքի տեղ մըն էր, այլ կրթավայր մը, որու ծախքերը պետութեան կողմէ կը հոգացուէին: Թատրոնը Աթէնքի մէջ կը կատարէր ներկայ բեմին ու մամուլին դերը միանգամայն:

173. ՊԵՏՏՐՈՒԹՅՈՒՆ. — Արձակ գրականութիւնն այս շրջանին կը սկսի և պատմութիւնը իր գլխաւոր նիւթը կը կազմէ: Այս շրջանին երեք մեծ պատմաբաններն են Հերոդոտոս, Թուկիդիս և Քսենոփոն: Հերոդոտոս երկար ճամբորդութիւններ կատարած էր և Պերսիկէսի բարեկամն էր: Իտալիոյ մէջ գրեց իր «Պարսկական պատերազմ»ի պատմութիւնը, որու յառաջաբանին մէջ դրաւ աշխարհի պատմութիւնը մինչև և իր ժամանակ: Թուկիդիտէս, Աթենացի հրամանատար մը, «Պելոպոնէսեան պատերազմ»ին պատմութիւնը գրեց: Քսենոփոն յաջորդ դարուն կը պատկանի, ամբողջացուց Պելոպոնէսեան պատերազմին պատմութիւնը, և գրեց Անապասիքը (Նահանջ Բիւրուն) 401 թ. Ա.:

174. ՓՈՒՐՍՈՓԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. — Պերսիկէսի ժամանակ Աթէնքը փիլիսոփայութեան կեդրոն դարձաւ: Յոնիացի Անախագորա, Պերսիկէսի բարեկամ, կը խորհէր թէ տիեզերքը կառավարող սկզբունքը Միսն է. «Ահիզբէն ամէն բան քսոս մը կը ներկայացնէր, յետոյ եկաւ մտաւորականութիւնը և ամէն բան կարգի դրաւ:» Նոյնպէս փորձեց բացատրել գիսաւոր աստղերը և ուրիշ

բնական երեւոյթները, որոնք մինչև իր ժամանակ հրաշք կը նկատուէին:

Բայց Անաքսագորաս, ինչպէս և Գեմոկրիսոս ու Ենիքրոկլէս նոյն շրջանին նոր ուղղութեան մը սկսան հետեւիլ և գլխաւորապէս կ'ուզէին գիտնալ թէ մարդս ի՞նչպէս կրցած է տիեզերքի մասին գաղափար կազմել և թէ մարդու միտքը ի՞նչպէս կը գործէ: Այս նախնական բացատրական ճիգերը գոյացուցիչ չէին. ասոնցմէ յետոյ եկան Սոփիստները, որոնք աւելի սկեպտիկ լինեցին: Սոփիստները կ'ըսէին թէ մարդս չէ կարող ճշմարտութիւնը գտնել, այլ միայն գոհ պլախ մնայ

65. — ՍՈՒՐԱՏ. — Վասիլանի մէջ պահուած կիսանդրի, մը առնուած

Իրաւ եւ որ կիսանդրիին սակը քանդակուած անունը Սուրատին է, բայց ակի չէ կարելի հետեւցնել թէ իրապէս Սուրատի յիմապիծեռն եւ ասոնք, եւ սակայն յօժարակամ կ'երեւակայենք զինքը ներքախաւք ու բարեհալքաւք օժուած այս դիմաւոր:

Սոփիստները կ'ըսէին թէ մարդս չէ կարող ճշմարտութիւնը գտնել, այլ միայն գոհ պլախ մնայ

Երեւոյթները հասկնալով : Ասոնք ճարտասանութեան ուսուցիչներ էին և առաջին փիլիսոփաները, որոնք վարձատրութիւն կը պահանջէին իրենց դասախօսութեանց համար :

Սոկրատ, նոր փիլիսոփայութեան մը հիմնադիրը, երբեմն Սոփեսաներու հետ կը շփոթուի : Սոփեսաներու նման ան հրաժարեցաւ նիւթական աշխարհը հասկնալու հետազօտութենէն և հակառակ էր Անաքսագորասի բացատրութիւններուն : Իր նշանաբանն էր «Ծանո՛ր դքեզ» և կը խորհէր թէ փիլիսոփայութիւնը՝ մառդկայիկ վարմունքի մասին ուղիղ խորհիլն է : Ճշմարիտ խնատութիւնը, կ'ըսէր, բարին գիտնալ և ուղիղ գործել է միայն, և իր հետեւորդներուն կ'աշխատէր սովբեցնել թէ ի՞նչ է տարբերութիւնը արդարութեան և անարդարութեան մէջ, ժուժկայութեան և անժուժկայութեան մէջ, և առաքնութեան ու մոլութեան մէջ :

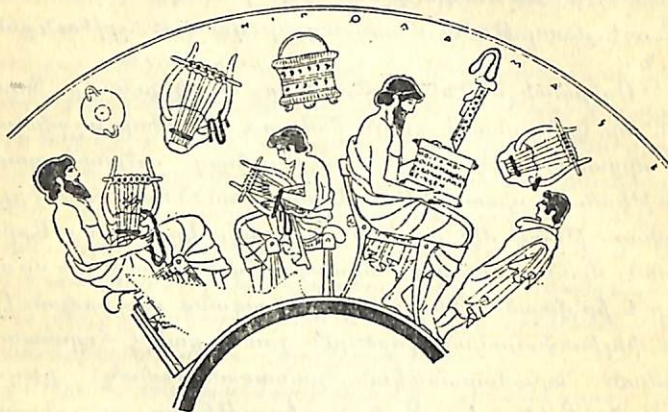
Սոկրատ աղքատ մարդ մըն էր, արձանագործի մը աշակերտ, որ իր արհեստը զանց կ'առնէր շատ անգամ հրապարակի վրայ խօսքի բռնուելով : Կօշիկ չէր գործածեր, և չափազանց խեղճուկ կը հագուէր. իր մեծ ու ճաղատ գլուխը, սղեղ դէմքը, թանձր շրթունքները, տափակ քիթը զինքը ծաղրի նիւթ կը դարձնէին : Իր սովորութիւնն էր իր հակառակորդներուն և զինքը ծաղրողներուն երեւութապէս անմեղուկ հարցումներ ընել և այսպէս անոնց պատասխաններուն մէջ հակասութիւններ բռնելով ցոյց տալ թէ սրքան թեթեւամիտներ են անոնք : Մանուկներու բազմութիւն մը կը հետեւէր այս բոկոտան փիլիսոփային՝ զուարճանալու համար անոր սրամիտ ասացուածքներով : Իր գիտութեան նուիրագործումը, իր հոգիին գեղեցկութիւնը զինքը Յունական պատմութեան ամենամեծ դէմքը կը կացուցանեն : Իր կեանքի վերջին տարիներուն (399

Ք. Ա.) ամբաստանուեցաւ որպէս անպարկեշտ, և մահուան դատապարտուեցաւ՝ որովհետեւ մերժեց սովորական կերպով ինքզինքը պաշտպանել : Նոկրատ մերժեց բանաձէն փախչիլ, և իր բարեկամներուն հետ կեանքի անմահութեան մասին յիշատակելի խօսակցութիւն մը ունենալէ յետոյ թոյնը մօտեցուց իր զուարթ շրթունքներուն :

Սոկրատի ամէնէն նշանաւոր աշակերտն էր Պլատոն՝ որ կը նշանակէ «լայն ճակատ» և անոր աշակերտն ու մրցակից՝ Արիստոքլ յաջորդ շրջանի պատմութեան կը պատկանին : Ասոնց անունները հին փիլիսոփայութեան մէջ ամէնէն մեծ տեղը կը բռնեն : Արիստոտէլ մասնաւորապէս բազմակողմանի նմութիւն մը ունէր և իր մտածումներու մէջ չափազանց արդիական էր : Իր փիլիսոփայական գործերէն զատ գրած է ճարտասանական, տրամաբանական, բանաստեղծական, քաղաքական երկեր և բնական գիտութեանց ու բնական պատմութեան վերաբերեալ հատորներ : Իր գործերը նախնի կրթութեան հիմքը կը կազմէին :

175. ԿՐԹՈՒՄՈՒՄ . — Այժմեան կրթութիւնը բոլորովին հակապատկերն էր Սպարտականին : Նպատակն էր ներդաշնակօրէն զարգացնել իմացականութիւնը, գեղեցկագիտութիւնը, բարոյական բնութիւնը և մարմինը : Եօթը տարեկան հասակին տղան դպրոց կը մտնէր, բայց միայն ուսուցչի խնամքին ներքեւ չէր գտնուեր, այլեւ տան հաւատարիմ սպասաւորին, որ մանկավարժ (pedagogue) կը կոչուէր : Ուսման գլխաւոր առարկաներն էին Հոմերոս և երաժշտութիւն : Հոմերոսը Յոյնին համար այն նշանակութիւնն ունէր, ինչ որ Աստուածաշունչը, Շէյքսպիրը Անգլիացոց համար ունին :

Երբ տղայ մը դպրոցէն դուրս կ'ելլէր, նո՛ր կը սկը-
սէր իր բարձրագոյն կրթութիւնը: Ան ներկայ կը զբո-
նուէր Ընդհանուր Ժողովի քաղաքական վիճաբանու-
թեանց, Սովետներու դասախօսութիւններուն, կրօ-

66. — ՏՂԱԲԸ ԴՊՐՈՑԻՆ ՄԷՋ. — Նկարուն անօրէ մը առնուած

Ընկերցման եւ երաժշտութեան դասն է: Ընկերցող տղան Հիմաքիօ-
նին միջ փաքսուած է. գլխիլ ինկն իր վրայ պորուած մագաղաք մըն է: Պսակն կախուած են երաժշտութեան գործիներ, կանրեղ մը եւ միշոյ միջ-
տեղը՝ պորուած գիւրերը պարունակող դոյլ մը:

Նական հանդէսներուն եւ արարողութեանց, մեծագոյն
ողբերգութեան խաղերուն թատրոններու մէջ, եւ կ'ու-
սու մնասիրէր արուեստի գեղեցիկ արտադրութիւնները:
Ֆիզիքական կրթութիւնը կը սկսէր մանուկ հասակէն եւ կը
տեւէր մինչեւ ծերութեան օրերը: Յոյն երիտասարդ մը ոչ
մէկ օր կը կորսնցնէր առանց իր մարմնական զարգացման,
եւ եթէ պակասութիւններ ունէր, առանց անոնց ուղ-
ղութեան համար՝ վարժութիւններ ընելու: Քաղաքացի-
ներու բոլոր դասակարգերը ամէն օր մէկտեղ կուգային
մարմնամարզի համար. ասոր հետեւանքն եղաւ ֆիզիքա-

կան ուժի եւ գեղեցկութեան կատարելագործումը, գերա-
զանց քան ուրիշ ժողովուրդներունը:

176. ԿՐՕՆ ԵՒ ԲԱՆՈՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Գեր-
դաստանի եւ Ոլիմպոսի կրօններու մասին արդէն խօ-
սած ենք: Այս երկու կրօնական ձեւերը կը կազմէին
Աթենացիներու բոլոր հաւատքը մինչեւ Պերիկլէսի դա-
րը: Կրօնը մարդոց վրայ մեծ ազդեցութիւն չունէր:
Յոյնը իր բարոյական գաղափարները կը փնտռէր փիլի-
սոփայութեան, գրականութեան եւ պատմութեան մէջ:
Նախնի Յոյները կը հաւատային թէ տեղ մը կար, ուր
ստակալի պատիժներ կը տրուէին ամէն անոնց, որոնք
աստուածներու դէմ մեղանշած էին: Իսկ մասնաւորապէս
անոնց համար, որոնք աստուածներու սիրելի էին, Եղիւս-
եան դաշտերը կը մնային որպէս մշտական հաճոյքի վայր
մը. բայց առհասարակ ապագայ կեանքի մասին չատ գա-
ղափարներ գոյութիւն չունէին Յոյներու մեծագոյն մա-
սին մէջ: Վերջին փիլիսոփաները, ինչպէս Սոկրատ,
աւելի բարձր գաղափարներ յղացան, սակայն մինչեւ
խակ այս շրջանին ապագայ կեանքը կը նկատուէր որպէս
անիրական եւ անկարելի: Յոյները հաճոյքը բնական եւ
պատշաճ կը նկատէին, անձնազոհութիւնը քիչ տեղ կը
բռնէր անոնց գաղափարին մէջ: Քրիստոնեաներու նման
անոնք չէին հաւատար մաքրութեան գեղեցկութեան
եւ ոչ ալ կ'ատէին մեղքը: Ասոնք գեղեցկութեան կը
հաւատային, որովհետեւ ատիկա գոհացում կուտար
իրենց մտաւորականութեան:

Անհատական բարձր նկարագիրը ընդհանրական չէր.
սակայն մասնաւոր անհատներ կային, որոնք գերազանց ու-
բարձր նկարագրի տէր էին: Յունական գերազանցութիւնը
աւելի մտաւոր էր քան բարոյական: Խաբեբայութիւնն

ու ստախօսութիւնը շատ անգամ կապուած կը տեսնենք շատ մեծ անուաներու հետ, և մինչև իսկ Փիղիքական ու բարոյական արիութիւնը կարելի չէր յունական ազգային յատկանիշ անուանել: Միեւնոյն ժամանակ սակայն քանի մը անհատներ բարձրութեան գագաթնակէտին հասած էին, և քանի մը յոյն ուսուցիչներ աշխարհիս ազնուագոյն բարոյականութեան օրինակը սուփին:

Մահեմադրութիւն. — Պրատրոս, Պերիկլէս. — Grant; Greece in the Age of Pericles. — Abbot; Pericles. — Cox; Greek statesmen. — Mahaffy; Survey of Greek civilization. — Tarbell; History of Greek Art. — Murray; Greek Archaeology. — Marshall; Short History of Greek Philosophy. — Seignobos; p. 379-408.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Աթէնքի շէնքերը. — 2. Ողբերգութիւնը Պէրիկլէսի դարուն. — 3. Պտոյտ մը Աթէնքի մէջ. — 4. Ժողովրդական դատարանները. — 5. Ընդհանուր ժողովի մը նկարագրականը. — 6. Քանի մը էջ Պէրիկլէսի յեշտտակարանէն. — 7. Սոկրատ. — Պղատոն. — 9. Արիստոտէլը — 10. Կանանց կրթութիւնը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

ՊԵԼՈՊՈՆԷՍԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ

177. ՊԱՏՃԱՍՆԵՐԸ. — Յունաստանի երկու մասերուն մէջ նկարագրի բնական տարբերութիւն մը կար: Աթենացիները Յունական էին, քաղաքականապէս աւելի ռամկավար և կը զբաղէին գլխաւորաբար վաճառականութեամբ: Իսկ Պելոպոնէսի քաղաքներու բնակիչները Դորիական ծագում ունէին և քաղաքականապէս ազնուապետական էին: Մեծ մասամբ հողատէրեր էին և սարուկները կը մշակէին իրենց հողերը: Աթէնքի և Սպարտայի մէջ եղած այս տարբերութիւնը պատճառ մըն էր փոխադարձ նախանձի ու անվստահութեան: Ո՛ր և է թիւրիմացութիւն կրնար դիւրաւ պատերազմի պատճառ դառնալ:

Սակայն Պելոպոնէսեան դաշնակցութեան պատկանողները էթէ ծովային վաճառականութեան տեսակէտով մրցում մը չունենային Աթէնքի հետ, թերեւս Յունաստանի այս երկու մասերը խաղաղ կեանք մը անցընէին: Բայց Կորնթոս և Մեգարա, Աթէնքի նման վաճառականական շահեր ունէին և երբ Աթէնք զօրացաւ, ասոնք տկարացան և կորսնցուցին իրենց առեւտուրը Եգէան ծովուն վրայ: Յետոյ Աթէնք Յունաստանի արեւմտեան ծովեզերքի վաճառականութիւնը իր ձեռքը անցուցած էր: Սպարտայէն յետոյ Կորնթոս Պելոպոնէսեան Դաշնակցութեան ամենազօրաւոր քաղաքն էր, և երեսուն տարուան զինադադարը չլինեցած, Կորնթոս

Սպարտան համոզեց որ պատերազմ հրատարակէ Աթէնքի դէմ :

Սնմիջական պատճառը շատ աննշան խնդիր մըն էր Կորկիրայի և Կորնթոսի մէջ : Աթէնք օգնած էր Կորկիրայի . սակայն շուտով այս վէճը այլ կերպարանք առաւ և Սպարտա պատերազմ հրատարակեց Աթէնքի դէմ , առարկելով թէ՛ Աթէնք բռնապետութիւն հաստատած է եգէան քաղաքներու վրայ . հետեւաբար պէտք է զանոնք ազատել : Աթէնք պատասխանեց՝ «Թող Սպարտա ինքը առաջին անգամ Լակոնիոյ քաղաքները , ինչպէս Մեսսինա և Պէրիօկի՝ ազատ հռչակէ» , և այսպէս 431ին պատերազմը սկսաւ :

178. ԵՐԿՈՒՅԻ ՈՒԺՆ ՈՒ ԾՐԱԳՈՒՐԸ .— Պերսպոնէսեան Դաշնակցութիւնը կրնար պատերազմի հանել հարիւր հազար սպառազէն հետեւակներ , որոնց դէմ աշխարհիս ո՛չ մէկ բանակ կրնար կանգնիլ . սակայն այս բանակը հինգ շաբաթէն աւելի չէր կրնար պատերազմի դաշտին վրայ կենալ : Սպարտա Աթէնքը զբաւել չէր կարող , ուստի իր ծրագիրն էր ստնակոխ ընել Ատտիկէի սահմանները և ստիպել Աթէնքի դաշնակիցները որ ապստամբին անոր դէմ :

Աթէնք ունէր միայն քսաննւից հազար ստուարազէն հետեւակներ և ասոնց կէսն ալ հեռաւոր սահմանները պահպանելու համար պէտք էին : Սակայն Աթէնք ծովուն վրայ ունէր զօրաւոր ուժ մը , իր պարիսպները անառիկ էին , Եւպէա և Սալամինէ կղզիները և երկար պարիսպները կրնային իրենց մէջ պաշտպանել Աթէնքի ժողովուրդը իրենց հօտերով ու նախիրներով , հարաւային Ռուսիոյ ցորենի առեւտուրն իրենց ձեռքն էր , նաւերը կարող էին ծովու վրայէն ցորեն փոխադրել Աթէնք , և

Սպարտայի Ատտիկէ արշաւելը ատոր չէր կարող արգելք ըլլալ : Աթէնք իր տարեկան եկամուտով կրնար պահել իր ժողովուրդը : Պետական գանձին մէջ ա՛նգին պահեստի դրամ կար :

Երբ պատերազմը սկսաւ , Սպարտացիները ամէն տարի Ատտիկէ կ'արշաւէին և քանի մը շաբաթուան մէջ կ'ոչնչացնէին անոնց արտերը , կ'այրէին տուները և կը կտրտէին ձլթապտուղի ծառերը : Սկիզբները Աթէնացիք զայրացած կ'օւղէին դուրս գալ իրենց պարիսպներէն և արշաւողներու դէմն ելնել , սակայն Պերիկլէս իր հեղինակութեամբը համոզեց որ չչարժին . միեւնոյն ժամանակ նաւատորմը մը զրկուեցաւ քարուքանդ ընելու Պերսպոնէսեան ծովեզրը : Իւրաքանչիւր կողմը վնաս կը հասցնէր իր հակառակորդին , սակայն վերջնական հարուած մը տալ կարող չէր :

Պերիկլէսի նպատակն էր այս կերպով ձանձրացնել Սպարտացիները , որպէս զի անոնք ձգեն ու հեռանան :

179. ԺՍԿՏԱԼԵՑ ԱՌՈՒՆՅԻ ՄԻՋ .— Պերիկլէսի ծրագիրը հաւանօրէն յաջող հետեւանք մը պիտի ունենար եթէ անակնկալ աղէտ մը չի նպաստէր Սպարտացիներուն : Սոսկալի ժանտախտ մը սկսած էր Փոքր Ասիոյ մէջ , որ պատերազմի երկրորդ տարին Յունաստան անցաւ : Մեծ վնաս մը չպատճառեց Հելլասի միւս մասերուն մէջ , սակայն մահացու եղաւ մասնաւորապէս Աթէնքի համար :

Ատտիկէի բոյր բնակիչները խոնուած էին մէկ քաղաքի մէջ և կ'այրէին արտասովոր և անառողջապահիկ պայմաններու մէջ , և ժանտախտը մանաւանդ ամէն ամբան բազմաթիւ զոհեր կը խլէր : Բնակչութեան մէկ չորրորդը մեռաւ և բնկերութիւնը վհատութեան մատուցուեցաւ :

180. ԳԱՍԵՆԸ ԵՕԹՎ ՏԱՐՈՒՄՆ ԳՍՏԵՐԱԶՄԸ.

—Սակայն Աթենացիները չյուսահատեցան և պատերազմը փոփոխ յաջողութեամբ շարունակուեցաւ: Այս պատերազմին պատմութիւնը չափազանց երկար է, ամբողջ սերունդ մը մեծցաւ պատերազմի մէջ: Ամէնէն աւելի նշանակելի կէտը աթենական նաւային յաղթութիւններն են:

181. ԱԹԷՆՔԻ ԵՍՒՍՑԻՆ ԳԵՐԱԶՄՆՅՈՒԹՅՈՒՆԸ.

—Աթէնքի առաւելութիւնը ծովու վրայ կը կայանար ոչ թէ շատ նաւեր ունենալուն, այլ իր ռազմագիտութեան մէջ: Միւս Յոյները կը կռուէին այնպէս, ինչպէս կռուած էին Սալամինէի նաւամարտին ատեն, այսինքն մէկ նաւը միւս նաւին կը զարնէին և եթէ անոնցմէ մին չխորտակուէր, քով քովի կը կենային և կը կռուէին այնպէս ինչպէս ցամաքի վրայ: Սակայն Աթենացիները նաւային պատերազմի նոր դրութիւն մը ստեղծած էին. արագօրէն կը թիւփարէին թշնամիներու նաւերուն վրայ և յանկարծակի հարուած տալով անպաշտպան մնացած մասի մը կը խորտակէին թշնամիին նաւը: Փոքրիկ նաւատորմից մը զրկած էին Պելոպոնէս, սակայն այս նոր ռազմագիտութեան շնորհիւ յաղթական ելան իրենցմէ երեք անգամ աւելի թիւ ունեցող նաւատորմի մը վրայ. սակայն աստիճանաբար Պելոպոնէսեաններն ընդօրինակեցին աթենական դրութիւնը և ասով Աթէնք իր առաւելութիւնները կորսնցուց:

182. ՆՈՐ ԱՌԱՋՆՈՐԳՆԵՐ.

—Պատերազմի երրորդ տարին ժանտախտին զոհ գնաց Պերիկլէս: Աթէնք կը զրկուէր իր ամէնէն կարող ու ընտիր առաջնորդէն: Իր յաջորդները պարզ ժողովրդական մարդիկ էին, թէեւ կամքի տէր, սակայն զուրկ զարգացումէ, կոսիտ ու ռա-

միկ, և այսպիսի մարդիկ Աթէնքն առաջնորդեցին սրխաչներու և ոճիրներու: Ասոնց դէմ կը գանուէին ապիկար ազնուականներու խումբ մը, որոնց մէջ նշանաւոր էր Ալկիպիադէս, որ անակղբունք բախտասնդիր մըն էր:

Աթէնք դժբաղդ էր, այլեւս չկային Թեմիսդոկլէս, Արիստիտէս, Պերիկլէս և Դեմոսթենէս: Սպարտա ընդհակառակն ամէնէն կարող առաջնորդներն ունեցաւ այս շրջանին: Պրասիդաս որ Թրակիոյ եզերքները փայլուն յաղթանակ մը տարաւ Աթենացիներու վրայ, և Լիւսանդրոս որ այս պատերազմը վերջացուց:

183. ԱԹԵՆԱԿԱՆ ԱՂԷՏՎ ՍԻՆԴԻԿՈՅ ՄԷՋ.

— Աթէնքի աղէտին մեծ պատճառը եղաւ Սիրակուսայի դէմ սկսած սխալ ու անխմատ պատերազմը: Երկու հարիւր նաւեր և 40,000 Աթէնքի լաւագոյն ստուարազէն զինուորներ զոհ գացին Նիկիասի ապիկար առաջնորդութեան: Այս աղէտէն յետոյ անգամ Աթէնք մերժեց խաղաղութիւն կնքել. իր բոլոր ուժերը հաւաքեց նոր նաւատորմից մը շինելու համար և պատերազմը ինը տարի եւս շարունակուեցաւ և եզէսն ծովուն մէջ Աթէնք մասամբ յաղթական ելաւ:

Այս պայքարի վերջանալուն երկու երեւոյթներ աչքի կ'էնչան. Ա. Աթէնքի ռամկավարութեան անկման փորձը, և Բ. Սպարտացոց ասիական Յոյները Պարսիկներու մասնելը:

184. ԶՈՐՍ ՀՍՐԻՒՐԻ ԿՍՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.

— 441ին հարիւր տարուան դադարէ մը յետոյ ռամկավարականները կրկին փորձեցին Աթէնքի կառավարութիւնն իրենց ձեռքն անցնել: Հարուստ մարդիկ ծանր պարտքերու տակ ճնշուած էին: Պատերազմի ատեն ժողովրդապե-

տութիւնը անկարող ցցուցած էր ինքզինքը արտաքին յարաբերութեանց մէջ, և քաղաքին մէջ առաջնորդները շատ վատորէն կը վարուէին ազնուականներու հետ :

Այս պատճառներով նաւատորմի սպաները ազնուական ընկերութեանց հետ դաւադրական միութիւն մը կազմեցին : Գլխաւոր առաջնորդներն սպանուեցան, կուսակցութիւնը ահաբեկուած մասնուեցաւ, և Ընդհանուր ժողովը պարտաւորուեցաւ նոր սահմանադրութիւն մը հրատարակել : Դաւադիրներէն ՚ինգն ընտրեցին իննրսունեհինգ ուրիշներ, և այս հարիւրէն ամէն մէկը ընտրեց երեքական հոգի, այսպիսով կազմուեցաւ Չորս Հարիւրի Ժողովը : Այս մարմինը պիտի կառավարէր քաղաքն ու պիտի նշանակէր դատաւորները : Այս Չորս Հարիւրը խոստացան հարուստ մարդերէ 5000 հոգիով Ընդհանուր ժողով մը կազմել, սակայն չգործադրեցին իրենց խոստումը : Միեւնոյն ժամանակ անկարող եղան պաշտպանելու երկիրը և Աթէնքի շահերը մասնեցին Սպարտայի : Իրենց ամբողջ գործն եղաւ սպանութիւն ու կողոպուտ : Քանի մը ամիս յետոյ Սամոս գտնուող Աթենական տորմիզն ապստամբեցաւ և պաշտօնազուրկ ըրաւ սակաւապետական սպաները, իսկ ռամկավարականներն Աթէնքի մէջ վռնտեցին Չորս Հարիւրը և վերահաստատեցին ՚ին Սահմանադրութիւնը :

185. ՄՊԵՐՏՍ ԱՍԻՍԿԵՆ ՅՈՅՆԵՐԸ ՊԵՐՍԵՆԵՐՈՒ ԿԸ ՄՍՏԵԷ՝ ԵԳՈՍՊՈՏԱՄԻ ԵՒ ԱԹԷՆ՝ ԻՒ ԱՆՈՒՐԸ. — 412ին Աթէնքի Սիկիլիոյ մէջ կրած աղէտէն անմիջապէս յետոյ սատրապները կրկին երեւան ելան Եգէան ծովեզերքները : Սպարտա պարսկական ոսկիի փոխարէն մասնած էր ասիական Յոյները, որոնք Աթէնքի անունով եօթանասուն տարի պաշտպանուած

էին : Պարսկական ոսկիներով Սպարտացիները նաւատորմի մը շինեցին և Աթէնք քանի մը փայլուն յաղթանակներէ յետոյ այլեւս շնչասպառ եղած էր : 405ին Եգոսպորամի մօտ աթենական նաւատորմի մը գերի ինկաւ, թերեւս մասնուած իր հրամանատարներէն : Սպարտացոց հրամատարը, Լիսանդր, պաղարիւնութեամբ 4000 Աթենացի Յոյներ սրէ անցուց :

Եգոսպորամի պարտութեամբ պատերազմը վերջացաւ : Աթէնք յուսահատական վերջին ճիգ մը ըրաւ, սակայն անօթութենէ ստիպուած անձնատուր եղաւ 404ին : Այս նպարտ քաղաքը թշնամիին գթութեան յանձնուած էր : Կորնթոս և Թերէ կը փափաքէին ՚ինմայատակ կործանել Աթէնքը, սակայն Սպարտա դէմ կեցաւ : Աթէնք խոնարհեցաւ, ուրացաւ իր պետական իրաւասութիւնը, տուաւ իր բոլոր նաւերը բաց ի 12 հատէ և խոստացաւ պատերազմի և խաղաղութեան ատեն Սպարտայի հետեւիլ : Մինչ Պելոպոնէսեան երաժշտութիւնը կը հնչէր՝ երկար պարիսպներն ու ամրութիւնները խորտակուեցան, ու Հելլաս ազատ յայտարարուեցաւ : Ասիկա ծաղրանք մըն էր : Այն միակ ուժը որ կարող էր Յունաստանը միացած ու ազատ պահել, այլ եւս ջնջուած էր :

Մասեմագրուքիւն. — Թռկիդիսկս՝ «Պելոպոնէսեան պատերազմի պատմութիւնը». — Պրոսպրոս՝ «Նիկիաս», «Լիսանդր». — Cox: Athenian Empire, chs. III-VII. — Abbot: Pericles.

Խմբագրելի ճիւղեր. — 1. Ալիւպիադէս. — 2. Նիկիաս. — 3. Ինչ չն՞ Աթէնք յաղթուեցաւ :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ Բ .

ՍՊԱՐՏԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

(104—371 Գ. Ս.)

186. ԳՍՂԱԲ. ՊՅՏՈՒԹԵԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ.— Պե-
լոպոնէսեան պատերազմին վախճանովը Աթէնքի գործը
կը վերջանար : Պարեկաստան արդէն սկսած էր գրաւել
Յունաստանը Ասիոյ մէջ : Կարքեդոն իր իշխանութիւնը
կրկին տարածած էր Սիկիլիոյ վրայ , և այն ուժը որ
յունական թերակղզիին մէջ դէմ կանգնած էր բարբա-
րոսներու արշաւանքին՝ այլեւս ջախջախուած էր : Աթե-
նական պետութիւնը միայն եօթանասուն փառաւոր տա-
րիներ տեւեր էր . իսկ գրեթէ նոյնքան տարիներ սահեցան
մինչեւ որ Հելլաս Մակեդոնական գերիշխանութեան
տակն ինկաւ , բայց այս շրջանը ամօթի և անօգուտ
պաշտարներու ժամանակամիջոց մը եղաւ :

**187. ՏԵԲԱՐԻՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀԱՐՄՈՍՏԵՐՈՒ ԻՃ-
ԵՍԱՆՈՒԹԻՒՆ .** — Եգոսպրզամի պարտութենէն յետոյ
Սպարտա այլեւս բացարձակ տէր էր Յունաստանի : Այս
իշխանութիւնը միայն երեսուն տարի տեւեց , և ամբողջ
այս շրջանին զբաղուած էր կռիւներով իր հեղինակու-
թիւնը պահպանելու համար : Սպարտա խոստացած էր
Հելլասը ազատ ձգելու , սակայն հին աթենական քաղաք-
ները տեսան որ մեղմ և իմաստուն կառավարութեան մը
փոխարէն՝ իրենք անգութ և կոպիտ բռնապետութեան
մը լուծին տակն ինկած էին : Իրենց նախկին տուրքերը

կրկնապատկուած էին , ինքնավարութիւննին ձեռքերնէն
առնուած էր և արիւնահեղութիւնն ու խառնակութիւնը
ծաւալած էին ամէն կողմը :

Սպարտա ամէն տեղ հին Ռամկավարութիւնը խոր-
տակեց և անոր տեղը հաստատեց Սակաւապետութիւնը :
Ո և է քաղաքի մը կառավարութիւնը կը յանձնէր տասը
մարդէ կազմուած յանձնաժողովի մը , որ կը կոչուէր Տե-
բարիսի : Ասոնք կախում ունէին Սպարտայէն : Չանոնք
պաշտպանելու համար Սպարտացիները ամէն մէկ քաղաքի
համար զինուորական կուսակալներ նշանակեցին , որ
կը կոչուէին Հարմոստներ : Կուսակալի հրամանատարու-
թեան տակ գտնուող զինուորները իրենց գործած անիրաւ-
ուութեանց համար անպատիժ կը մնային : Հարմոստները
կաշառակերութեամբ ու հարստահարութեամբ հարստա-
ցան . իսկ Տեքարիսիները ստրկօրէն կը հնազանդէին իրենց
տէրերուն՝ Սպարտացիներուն , որոնք իրենց քաղաքները
մատնած էին աւերումի , կոլոսպուտի և մինչև իսկ կոտո-
րածներու :

188. ՍՊԱՐՏԱԵՒ ԱՆԿՈՒՄԸ.— Սպարտայի մէջ
իսկ շուայլութիւնն ու կաշառակերութիւնը յաջորդած
էին հին պարզ կեանքին : Հետեւանքն այն եղաւ որ
քաղաքացիներու թիւը պակսեցաւ հետզհետէ , կալուած-
ները հետզհետէ մէկ քանիներու ձեռքն անցան , մինչ
բնակիչներուն մեծամասնութիւնը օրէ օր կ'աղքատա-
նար : Այս աղքատներն այլեւս քաղաքացի չէին հա-
մարուեր . անոնց իրաւունք չէին տար Լնդհանուր Ժո-
ղովին մէջ քուէարկելու , և զանոնք կը կոչէին «սո-
րիսներ» :

Իրիստոսէ 700 տարի առաջ , Սպարտա՝ ունէր ինը
կամ տասը հազար քաղաքացիներ . մինչև Պելոպոնէսեան

պատերազմը այդ թիւը գրեթէ անփոփոխ մնացած էր, սակայն Սպարտական գերիշխանութեան վերջին շրջանին քաղաքացիներու թիւը իջած էր երկու հազարի :

Ստորիններու դասակարգը իր դժգոհութիւնը միացուց շիրդներու հետ : Դաւադրութիւն մը կազմուեցաւ երկու դասակարգերուն միջև կառավարութիւնը փոխելու համար, սակայն դէպք մը արգելք հանդիսացաւ յեղափոխութեան պայթումին : Սպարտա մինչև իսկ իր կեդրոնին մէջ չրարուխի մը վրայ կ'ապրէր :

189. ԱԹԷՆԻՔ. ԵՐԵՍՈՒՆ ԲՈՒՆԱՊԵՏՆԵՐԸ.— Ժամանակ մը Աթէնք կրեց սպարտական գերիշխանութիւնը : 404ի անձնատուութենէն յետոյ Լիւսանդր երեսուն մարդերէ յանձնախումբ մը կազմեց նախկին սահմանադրութիւնը վերահաստատելու համար և ասոնց բացարձակ իշխանութիւն տուաւ : Այս յանձնախումբին գործը պիտի ըլլար վերահաստատել հին ռամկապետութիւնը՝ ջնջելով Պերիկլէսի, Կլիսթենէսի և մինչև իսկ Սոլոնի բարեկարգութիւնները : Ասոնք սակայն շատ աւելի վատորէն վարուեցան, և ոչ միայն սահմանադրութիւնը չհրատարակեցին, այլ և կառավարութեան բոլոր պաշտօնները յանձնեցին իրենց կուսակիցներուն ու բարեկամներուն, իրենց իշխանութիւնը մշտական դարձնելու համար :

Այս մարդիկը կոչուեցան «Երեսուն բռնապետներ»ը : Ասոնք հրաւիրեցին սպարտական հարմոստ մը և բանակ մը, ու Ակրոպոլիսի բերդն յանձնեցին անոնց : Բոլոր քաղաքացիները զինաթափ ըլին՝ բաց ի երեք հազար հոգի իրենց կուսակիցներէն, և այսպէս սկսան արիւնոտ ու ընչաքաղց կառավարութիւն մը : Հարուստ ռամկավարները և մեծեկները (օտար վաճառական)

սպաննեցին կամ աքսորեցին ու գրաւեցին անոնց ստացուածքները : Զոհերու թիւը չարիւրներով կը հաշուուէր, մինչև իսկ հազարներով : Շատեր փախուստ տուին՝ հակառակ Սպարտայի իրամանին, և ապաստանեցան Թեբէի մէջ :

Երեսուն բռնապետներու պարագլուխն էր Կրեսիաս՝ Սոկրատի փայլուն սակայն անարժան աշակերտը : Ուրիշները քիչ մը աւելի զգուշաւոր կը վարուէին և Թերապիսես ու զեյմ կենալ Նոյն իսկ մարդասպանութեանց ու կողոպուտին, սակայն իր կուսակիցներով միասին զոհ գնաց Կրեսիասի զայրոյթին :

Այս ահաբեկութիւնը մէկ տարի տեւեց : Յետոյ 403ին ռամկավար աքսորականներէն մին թրասիպոլոս, Թերէէն խումբ մը իր մարդոցմէն առնելով գրաւեց Պիրէոնը : Երեսուն բռնապետներու սպարտական բանակը պարտուեցաւ : Լիւսանդրի ու սպարտացի թագաւորի մը մէջ տեղի ունեցած վէճի մը պատճառաւ Սպարտա չմիջամտեց այդ պայքարին, ու ասով չին ռամկապետութիւնը վերստին հաստատուեցաւ Աթէնքի մէջ :

Պիրէոնի մեծեկներն և նաւազները միացած ռամկավարներու հետ արիաքար կուուեցան երեսուն բռնապետներու դէմ : Թրասիպոլոս, որ Յոյն ազատական պետական մարդ մըն էր, պահանջեց որ անոնք բոլորն ալ ազատ քաղաքացիներ ըլլան. դժբախտաբար այս առաջարկը չընդունուեցաւ : Վերահաստատուած ռամկավարութիւնը խիստ արդար և չափաւոր էր : Երեսուն բռնապետներէն ամէնէն յանցաւորները խտրու պատժուեցան, իսկ մնացեալները ընդհանուր ներողութեան արժանացան : Կրեսիաս կուսին մէջ սպաննուած էր : Նորահաստատ ռամկավարութիւնը բարդատելով նախկին արիւնոտ սակաւապետութեան, այնքան մեծ բաւ-

րիք մը եղաւ Աթէնքի համար, որ այլեւս յեղափոխութիւն չծագեցաւ հոն :

Սակայն Հելլասի միւս քաղաքները այնքան բախտաւոր չէին և ուսմկավարութիւնը բնաւ չկրցաւ հաստատուիլ հելլենական միւս քաղաքներուն մէջ ինչպէս որ պերիկլեան դարուն էր :

190. ՏԱՍԻ ՀԱԶԱՐԻ ԱՐՇԱՒԱՆՔԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՊԱՐԱՎԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏ . — Միեւնոյն ժամանակ կարևոր դէպքեր տեղի կ'ունենային Արեւելքի մէջ : 401-ին Պարսկաստան չափազանց տկարացած էր : Կիւրոս (Կրտսերը) Արտաշիլի եղբայրը՝ կը փորձէր Պարսկաստանի դահը իր ձեռքն առնել : Կիւրոս ինքը սատրապ մըն էր Փոքր Ասիոյ մէջ և Սպարտացիներուն օգնած էր Աթէնքի դէմ Պելոպոնէսեան պատերազմներու ատեն, իսկ հիմա ինքն էր որ Սպարտացիներուն օգնութեան կը դիմէր և իր բանակին մէջ կ'ընդունէր տասը հազար Յոյներ :

Կիւրոս պարսկական պետութեան վրայ կը քաղէր երբ Բարբելոնի քով մղած ճակատամարտին մէջ ինկաւ և իր բանակը ցրուեցաւ, սակայն տասը հազար Յոյները կէս միլիոն պարսիկ բանակէն չյաղթուեցան : Դաւաճանութեամբ քանի մը գլխաւորներ քաղաքին մէջ ինկան և սպաննուեցան, բայց մնացեալները սգեւորուած Քսենոփոնէ, նոր զօրապետներ ընտրեցին և կտարձան դէպ ի Սեւ ծով :

Մինչև այդ ատեն Յոյները միայն ծովեզերքներուն վրայ էր որ մարտ մղած էին Պարսից դէմ, բայց երբ տասն հազար հօգիով Փոքր Ասիոյ ներսերը մտան, իրենց երազն եղաւ ասիական ցամաքը զրաւել և հելլենացիներ : Եօթանասուն տարի յետոյ միայն Աղեքսանդր

Մեծն այդ երազն իրականացուց, թէև առաջին փորձը Սպարտայի թագաւոր Ագեսիլաոս բրաւ :

Սպարտա Կիւրոսի կողմը բռնելով Պարսկաստանի բարկութիւնն իր վրայ հրաւիրած էր, և Ագեսիլաոս վառուած հայրենասիրական սգացումով մը կ'ուզէր պաշտպանել և ազատել ասիական Յոյները, որոնք ոչ շատ առաջ իր հայրենիքի կողմէն մատնուած էին Պարսիկներուն : 396-ին Ագեսիլաոս մեծ բանակով մը Փոքր Ասիա արշաւեց. և յաղթական կը յառաջանար երբ Հելլասի մէջ ծագող նոր դէպքեր արգելք եղան իր վերջնական յաղթանակին :

191. ԵՈՒՆՍԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՍՊԱՐՏԱՅԻ ՊԷՄ. 395 Ք. Ա. — Հազիւ թէ Սպարտա Պարսիկներու դէմ ելած էր, բուն իսկ Յունաստանի մէջ թշնամիներ իրեն դէմ ելան : Թեբէ և Կորնթոս՝ դառնորէն վշտացած Սպարտայէն, որ Պելոպոնէսեան պատերազմին բոլոր գրաւումները իրեն վերապահած էր, Արգոսին ու Աթէնքին միացան Սպարտայի դէմ կռուելու : Պարսկաստան դաշնակիցներուն օգնեց : Սպարտա միեւնոյն ժամանակ երկու տեղ պատերազմ կը մղէր. և եզոսպողամի յաղթանակով իր ձեռք բերած պետութիւնը բոլորովին խախտուեցաւ Պարսից ծառայութեան մէջ գտնուող Աթենացի Կոնոնէն կրած մէկ պարտութեամբ : Կոնոն Աթենացի զօրավարներէն ամէնէն կարողն էր Պելոպոնէսեան պատերազմը վերջի շրջանին : Եզոսպողամի ճակատամարտի ատեն միակ զօրավարն էր որ անդրդուելի մնաց և երբ ամէն ինչ կորսուեցաւ, Հռոդոս փախաւ, սպա Պարսկական ծառայութեան մէջ մտաւ : 394-ին Փիւնիկեան նաւատորմովին գլուխն անցած Նիտոսի ծովամարտին մէջ Սպարտայի ծովային ուժը բոլորովին ոչնչացուց :

Սպարտական զօրութիւնը Եգէան ծովէն բոլորովին վտարուեցաւ: Կոնոն կղզիէ կղզի գնաց, վռնոց Հարմոսաներն ու Սպարտական բանակները, և վերահաստատեց ՚ին ուսմկավարական կառավարութիւնը: Յաջորդ տարի Պիրէոն եկաւ ու վերաշինեց երկար պարիսպները: Այս դէպքերը կրկին Աթէնքն իր ՚ին փառքին չասցուցին ու Սպարտա իր նախկին դիրքին վերածուեցաւ, այսինքն մնաց սոսկ Պելոպոնէսեան Դաշնակցութեան գլուխը:

192. ԱՆՏԱՂԱԿՈՍՍԻ ՀԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ. 387 Ք. Ա. — Բանի մը տարի պատերազմիէ յետոյ Սպարտա հաշտութիւն կնքեց Պարսկաստանի հետ: Այս հաշտութեամբ Սպարտա և Պարսկաստան կրկին անգամ կը դաւադրէին Յունաց դէմ: Պարսիկները պիտի օգնէին Սպարտայի եւրոպական Յոյները այն բաժնուած ու տկար վիճակին մէջ պահելու, ուր կը գտնուէին Պարսկական պատերազմէն առաջ, և Սպարտա պիտի օգնէր Պարսիկներուն իրենց իշխանութիւնը կրկին տարածելու ասիական Յոյներուն վրայ: Ասով Սպարտա իր գերիշխանութիւնը քանի մը տարի եւս երկարեց:

193. ՍՊԱՐՏԱՅԻ ԱՆՏԱՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ. — Սպարտա իր գերիշխանութիւնը փրկեց դաւաճանութեամբ՝ կրկին իր նախկին խորամանկութեանց դիմելով: Սպարտայի համար արդար էր բոլոր ինչ որ իր շահերուն կը ծառայէր: Արկատիա սկսած էր զօրանալ, Սպարտացիք անոր գլխաւոր քաղաքը Մանտինիա մտան ու բնակիչները ցրուեցին: Խաղաղութեան ատեն դաւաճանութեամբ բանակ մը Թերէ մտաւ ու զբաւեց միջնաբերդը: Վերջէն երբ Աթենական ծովային ոյժն սկսաւ վերակենդանանալ, այն ժամանակ անյաջող փորձ մըն ալ կատարուեցաւ Պիրէոնի վրայ:

194. ԹԵՐԷՆԻ ԱՌԻՆԻ ՍՊԱՐՏԱՅԻ ԳԷՄ. — Այս անարդարութիւնները կրկին քով քովի բերին Թերէն և Աթէնքը, որ միացան Սպարտայի դէմ նոր պայքար մը մղելու: Նախ Թերէի մէջ յեղափոխութիւն մը ծագեցաւ: Սպարտական բանակը կը պաշտպանէր Թէթական սակաւապետութիւն մը որ քաղաքը սարսափի մասնած էր շատ մը քաղաքացիներ աքսորելով: Աթէնք իր դուռները բացաւ այս աքսորականներուն առաջ՝ ճիշտ այնպէս ինչպէս Թերէ Աթենացիները պատսպարած էր Երեսուն Բռնապետներու ատեն: 379-ին Պելոպիսասի առաջնորդութեամբ փախստականներն ու աքսորականները զբաւեցին Թերէն, ու ինն հաստատեցին ուսմկավարական կառավարութիւն մը: Այնուհետեւ Սպարտայի դէմ կռիւը դեռ շատ տարիներ շարունակուեցաւ:

195. ՍՊԱՐՏԱՅԻ ԱՆԿՈՒՄԸ. — 371-ին պատերազմով կողմերը ճանձրացած երկար պայքարէն՝ հաշտուեցան: Բայց երբոր ժամանակը եկաւ հաշտութիւնը ստորագրելու, Եպամինոնդաս, Թերէի ներկայացուցիչը, պահանջեց որ ինք իրաւունք ունենայ Բէոլտիոյ կողմէն ստորագրելու, ինչպէս Սպարտա Լակոնիոյ կողմէն կը ստորագրէր: Աթէնք այս բանին ուժ չտուաւ. Սպարտա հաշտութենէն դուրս թողուց Թերէն, և իր գէնքն անոր վրայ դարձուց զայն Չախլասիլու մտադրութեամբ՝ իր առանձնութեան մէջ: Զօրաւոր բանակ մը Բէոլտիա արշաւեց, սակայն յաղթուեցաւ Թերէական փոքրիկ բանակէ մը Լեկսրայի մէջ:

Այս յաղթութիւնը Եպամինոնդասի պատերազմական հանձարին արդիւնքն էր. չորս հարիւր Սպարտացիներ իրենց թագաւորին հետ միասին տասն վայրկինի մէջ

ոչնչացան : Այս պատերազմով Սպարտա կորսնցուց իր պատերազմական հմայքը և երկրորդ կարգի ույժ մը դարձաւ , թէեւ իր պարտութեան մէջ հերոսական արիւ-
 ութիւն մը ցոյց տուաւ : Պարտութեան լուրը արգելք
 մը չեղաւ Սպարտայի մէջ որ վերջ տրուի տօնական ուրա-
 խութեանց և նոյն իսկ յաջորդ օրը պատերազմէն վե-
 րապրողներն եկան մասնակցելու հանդէսներուն և խրախ-
 ճանութեանց :

Գ Լ ՈՒ Ն Ժ Գ .

Թ Ե Բ Է Ի Գ Ե Ր Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

196. ԵՊՍՄՐՆՈՆԳՆՍ. — Լեկտրայի ճակատա-
 մարտէն յետոյ Թերէ ինը սարի Յունաստանի գլուխ
 մնաց : Այս դիրքը Թերէ կը պարտէր իր առաջնորդին՝
 Եպամինոնդասի , որ նշանաւոր էր որպէս զօրավար ,
 պետական մարդ և փիլիսոփայ , բայց աւելի մեծ էր իր
 բարձր ու ազնիւ բնասրութեամբ : Իր երիտասարդու-
 թեան օրերուն երազող մը կը համարուէր . երբ Թե-
 բէի մէջ յուսահատութիւնը կը փրէր , Եպամինոնդաս
 երբեք չվհատեցաւ ազատութիւն քարոզելէ : Վերջէն
 հասկցուեցաւ թէ ոչ ոք իրեն չափ աշխատած էր բռնա-
 պետութիւնը տապալելու , և սակաւապետութիւնը ջըն-
 ջելէ յետոյ ինքն եղաւ նորահաստատ Ռամկավարութեան
 առաջնորդն ու կազմակերպիչը :

Եպամինոնդաս ըրաւ այն Թերէի մէջ ինչ որ Պե-
 րիկլէս ըրած էր Աթէնքի մէջ . դժբաղդաբար իր կեանքի
 մնացած մասը ստիպուեցաւ պատերազմով անցընել
 Սպարտայի դէմ պաշտպանուելու համար : Շարունակ ար-
 շաւանքներ գործեց Լակոնիա : Եպամինոնդաս ազատեց
 Մեսինան , Արկատիոյ մէջ հիմնեց Դաշնակցական միու-
 թիւն մը և վերաշինեց Մանտինիան , զոր Սպարտացիք
 աւերած էին : Նոյնպէս հիմնեց Մեկալօսպոլիսը (Մեծ Քա-
 ղաք) միացնելով քառասուն գիւղեր :

Աթենական օգնութիւնը վերջնական խորտակումէ
 փրկեց Սպարտան , բայց ասով Թերէի վրէժխնդրութիւնը

հրաւիրեց իր վրայ : Եպամինոնդաս Աթէնքի դէմ դարձաւ : Թէ Թեսալիա և թէ Մակեդոնիա Թեբէի ազդեցութեան տակ առնուեցան , և Մակեդոնիոյ երիտասարդ իշխանը Փիլիպպոս քանի մը տարի մնաց Թեբէ , որպէս պատանդ :

Թեբէի գերիշխանութիւնը սակայն միայն այնքան ատեն տեւեց , որքան իր հանճարեղ մեծ պետական մարդը կենդանի էր : ՅՅ2-ին չորրորդ անգամ ըլլալով Եպամինոնդաս Սպարտայի վրայ քայեց և Մանտինիայի մէջ նոր յաղթութիւն մը տարաւ : Ասիկա յունական ցամաքային պատերազմներու ամենամեծն էր , և բոլոր Յոյները մասնակցեցան ճակատամարտին երկու կողմէն . սակայն այս յաղթութիւնը չա՛ մը չբերաւ Թեբէի , որովհետեւ Եպամինոնդաս ինկաւ պատերազմի դաշտին վրայ և ոչ ոք գտնուեցաւ քաղաքին մէջ որ կարենար իրեն յաջորդել :

Այլեւս ոչ մի պետութիւն չկար Յունական առաջնորդութիւնը ստանձնելու կարող :

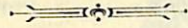
197. ԱՆԻՇԵԱՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ. —

Որովհետեւ Յունական քաղաքները չէին կարող միանալ մեծ պետութիւն մը կազմելու համար , բնական էր որ հետեւանքը պիտի ըլլար ուշ կամ կանուխ արտաքին ուժի մը տիրապետութիւնը : Սպարտա և Թեբէ Պարսից օգնութեամբ Աթենական առաջնորդութեան առաջն աւելին : Թեբէ և Աթէնք միանալով խորտակեցին Սպարտան : Սպարտա և Աթէնք կարող եղան Թեբէն յետ մղելու : Իւրաքանչիւր պետութիւն այսպէս վարկաբեկուած ու ջլատուած էր : Աթէնք եօթանասուն տարիներու փառաւոր առաջնորդութիւն մը ունեցաւ , Սպարտա երեսուն տարիներու բռնապետութիւն մը , և Թեբէի կարճատեւ գերիշխանութենէն յետոյ քսան տարիներ Յունաստան անիշխանութեան մատնուեցաւ , մինչև որ օտար ոյժ մը եկաւ տիրապետելու :

Գ Լ Ո Ւ Ե Վ Գ .

ՄԱԿԵԴՈՆԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

198. ՄԱԿԵԴՈՆԵԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒԿՆ ՈՒ ԹԱԿԱՆՈՒԿ. —

Մակեդոնացիները յոյն ցեղին մաս կը կազմէին , սակայն դեռ բարբարոս էին և թերեւս խառնուած ոչ-հելլենական տարրերու հետ : Մինչև վերջերը անոնք բաժնուած ու տկար ցեղեր էին , բայց հիմա շնորհիւ քանի մը կարող թագաւորներու , բոլորը ձուլուեցան զօրաւոր ազգի մը մէջ : Այս փոփոխութիւնը այնքան ետքերը կատարուեցաւ որ Աղեքսանդր իր զինուորներուն կ'ըսէր՝

« Ի՞նչ հայրս Փիլիպպոս , ձեզի բարբարոս ժողովուրդ մը գտաւ առանց բնակարանի , եւ ձեզմէ շատերը կենդանիներու մարթերուն մէջ փաթթուած խաշնարածներ էին լեռներու վրայ , եւ ձեր հօտերը պաշտպանելու համար սպարդիւն պատերազմներ կը մղէիք դրացի ցեղերու հետ : Ան տուաւ ձեզի զինուորի վերաբերու մարթի փոխարէն , եւ ձեզ լեռներէն վար իջեցուց , որպէս զի դուք արժանի ըլլաք պատերազմելու ձեր սահմաններուն վրայ արշաւող բարբարոսներուն դէմ , որպէս զի այսուհետեւ ձեր բերդերուն միայն չապաւինիք ձեր սպասովութեան համար , այլ ձեր անձնական արիւթեան : Ձեզ քաղաքներու մէջ բնակեցուց եւ ձեզի առողջ օրէնքներ ու հաստատութիւններ տուաւ : Այն բարբարոսները , որոնք ձեզ կը կողպատէին եւ ձեզ ու ձեր ունեցածը կը տանէին , այժմ դուք անոնց տէրերը դարձաք : »

Փիլիպպոս Բ . պատմութեան ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն մէկն է : Փառասէր էր , ճարպիկ , իմաստուն ,

յարատեւող, առողջ դատողութեան տէր և նրաշարի կազմակերպող մը: Իր ջանքն եղաւ իր ժողովուրդը իսկական Յայնէր դարձնել՝ Յունաստանի առաջնորդներ ընելով զանոնք: Վճռած էր ձեռք բերել այն առաջնորդութիւնը, որուն համար Աթէնք, Սպարտա և Թեբէ զուր ջանքեր ըրած էին:

Պայքարը վերջացաւ միացեալ ազգային միապետութեան մը կազմակերպութեամբ, և փոխանակ իրարու դէմ պայքարող փոքրիկ փոքրիկ քաղաքներու՝ միակ զօրաւոր իշխանապետ մը իր գերիշխանութիւնը տարածեց բոլորին վրայ:

199. ՓԻՐԻՊՊՈՍ ԶԿՏՈՒՄԵՆՆ ԵՒ ՄԷԹՈՏԸ. — Փիլիպպոս գահը բարձրացած ժամանակ Մակեդոնիա տակաւին աղքատ երկիր մըն էր ստանց յարմար նաւահանգստի մը: Առաջին պէտքը ծովեզերք մը ունենալն էր: Փիլիպպոս անմիջապէս գրաւեց Խալկիտիկէ թերակղզին և հոն սկսաւ շահագործել ոսկիի հանքերը, որ իրեն տարեկան հազար տաղանդ եկամուտ կը բերէին, ճիշտ այնքան, որքան Աթէնք իր ամէնէն զօրաւոր եղած ժամանակ կը ստանար:

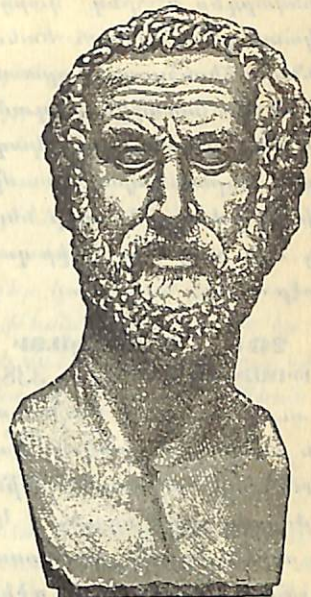
Յետոյ Փիլիպպոս դէպի Յունաստան դարձաւ: Հոս ամէն միջոցներու դիմեց իր նպատակին հասնելու համար՝ խորամանկութեան, կաշառքի և բռնի ուժի: Բոլոր յոյն պետութեան մէջ նշանաւոր հայրենասէր համարուած պետական մարդոց մէջ կային այնպիսիներ, որոնք իրմէ գաղտնի վարձք կը ստանային: Քաղաք քաղաքի դէմ լարեց և այս ներքին վէճերով յաջողեցաւ Յունաստանն իր ձեռքը առնել: Միակ մարդը, որ Փիլիպպոսի գաղտնի ծրագրերնէրը հասկցաւ և շարունակ կը հակառակէր, Աթենացի Դեմոսթենէսն էր: Սա Յունաստանի ամէնէն

նշանաւոր ճարտասանն էր: Իր կեանքի միակ նպատակը դարձաւ ետ մղել մակեդոնական տիրապետութիւնը և կրակոտ խօսքերով Աթենացիներու մէջ քաղաքական անկայութեան բոցեր կ'արծարծէր՝ պաշտպանելու համար ամբողջ Հելլասը Մակեդոնիոյ դէմ, ինչպէս Աթէնք ըրած էր Պարսկաստանի դէմ:

« Ենթադրենք թէ դուք աստուածներէն ապահովութիւն ստացած էք թէ Փիլիպպոս ձեզի չպիտի դպչի. բոլոր աստուածներուն անուետ կ'ըսեմ ձեզ թէ՛ ամօթ է որ ձեր ագէտ ապշութեամբ թողուք որ Հելլասի մնացեալ մասը զոհուի: »

Դեմոսթենէսի ազնիւ ճարտասանութիւնները, խօսուած Աթէնքիէն դուրս ժողովին մէջ Փիլիպպոսի դէմ, թէեւ գրականութեան մէջ անմրցելի են, սակայն դրական օգուտ մը չունեցան:

200. ՄԱԿԵՊՈՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ. — Փիլիպպոսի ամենակարեւոր գործը իր բանակին կազմակերպութիւնն

62. ԴԵՄՈՍԹԵՆԷՍ — Կիսանդրի՝ Երիտանդան Թանգս Բանին մէջ

Հնուրեան առեւտրական մեծ աստուծանի և Արեւելոյ վերջին մեծ սագաստերին այս կիսանդրին վաւերական կը կարծուի: Փորփորած ձախտով և խորշակաւոր սիրով դիմֆին վրայ ցաւազին, բայց միակզանայն յամուտ ու կորույթի բաւ մը կայ:

եղաւ, և իր հարստութիւնը միջոցներ տուաւ իրեն կարգապահ ուժ մը կազմակերպելու: Թերէական փառանքը բարեկարգեց և հինգ կարգ նիզակաւորներ աւելցուց ճակատի զինուորներու ետեւ: Մակեդոնական ազնուականները ճիւղաւոր գումարտակները կը կազմէին: Միւսնոյն ժամանակ, առաջին անգամ ըլլալով տեսակ մը թնդանթաճիգ գումարտակ կազմուեցաւ, որ նորատեսակ մեքենաներով կարող էր մինչեւ երեք հարիւր քայլաչափ տեղ խոշոր քարեր նետել: Փիլիպպոս կազմակերպեց այն ուժը, որով իր զաւակը բոլոր աշխարհին պիտի արիւնքէր:

ՉՈՒ. ՔԵՐՈՆԵԱՅԻ ԸՆԿՆԱՍՏԱՄԱՐՏԸ ԵՒ ԿՈՐՆՈՍԻ ԺՈՂՈՒԸ. — 338-ին Փիլիպպոս դիմակը վար առաւ և արշաւեց Յունաստան: Աթէնք և Թերէ միաջան անոր դէմ, սակայն չարաչար կերպով յաղթուեցան Քերոնեայի ճակատամարտին մէջ: Յետոյ յունական Համաժողովը՝ գումարուելով Կորնթոսի մէջ, ճանչցաւ Մակեդոնիան որպէս Յունաստանի գլուխ: Այս ժողովը սահմանադրութիւն մը գծեց, որ առաջարկուած էր Փիլիպպոսի կողմէն: Ամէն մէկ պետութիւն իր անկախութիւնն ու ինքնավարութիւնը պիտի ունենար, բայց երբ խնդիրը օտար հարցերու վրայ գար, ինչպէս պատերազմ մղել, հաշտութիւն կնքել, Փիլիպպոս միայն պիտի վճռէր ատենք: Նոյնպէս Փիլիպպոս յայտարարուեցաւ որպէս ընդհանուր հրամանատար յունական բանակներուն, և պատերազմ հրատարակուեցաւ Պարսկաստանի դէմ:

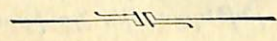
ՉՈՉ. ՀԵՂԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿՐՎԵՐՋԱՆԱՅ. — Այսպէս Փիլիպպոս ասպարէզ իջաւ ո՛չ որպէս յաղթող, այլ որպէս ակոյցեան մը Յոյներու Հելլեն-

նական ամենաոխերիմ թշնամիին դէմ: Այս տիրապետութիւնը, առ երեւոյթս, ազգային միութեան դիմակին ետեւ թագնուած էր, սակայն իրապէս Հելլենական պատմութիւնը կը վերջանար: Յունաստան այնուհետեւ մինչև 19-րդ դարուն սկիզբները այս կամ այն օտար պետութեան մը մէկ նահանգը կը կազմէր: Սակայն Հելլենական քաղաքակրթութեան պատմութիւնը վերջացած չէր: Մակեդոնական տիրապետութիւնը այս քաղաքակրթութիւնը կը տարածէր Արեւելքի մէջ և նոր ՅՈՒՆԱՍՐԵՒԵԼԵԱՆ աշխարհ մը կը ստեղծէր:

Փիլիպպոս երկու մեծ դեր կատարած էր՝ Յունաստանը Մակեդոնիոյ իշխանութեան տակն առած էր, և կազմակերպած էր նոր բանակ մը, որով իր յաջորդը պիտի տիրապետէր աշխարհի: Փիլիպպոս Բ. պատմութեան ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն մին է:

Մասեցագրութիւն. — Պլուտարխոս, *Գեոսոքիսի կեանք.* — Քսենոփոն, *Հեղեկիս.* — Գեոսոքիս, *ձտեր.* — Curtius: vol. V. — Holm: vol. III chaps. XIV-XIX. — Wheeler: *Alexander the Great*, chaps: I-IV. — Seignobos: p. p. 457-475.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Բաղդատէ՝ Փիլիպպոս Բ. եւ Մեծն Պետրոս Ռուսիոյ: 2. Գեոսոքիսի քաղաքակոնութիւնը: 3. Մակեդոնական բանակը: 4. Բաղդատէ՝ Աթէնք, Սպարտա, Թերէ եւ Մակեդոնիա: 5. Ինչո՞ւ Յոյները անմիաբան էին: 6. Յունական նկարագիրը: 7. Բաղդատէ՝ Յոյնը եւ Հայը: 8. Ուրուագծէ Հին Յունաստանի աշխարհագրութեան պատմութիւնը: 9. Ուրուագծէ Յունաց պատմութիւնը 405-338 Ք. Ա.: 10. Ո՞ր է Յունական պատմութեան Մեծ Մարդը: 11. Նշանակէ՛ նշանաւոր Յոյներու անունները իրենց ժամանակագրական կարգով: 12. Պատմէ՛ նշանաւոր պատերազմները ժամանակագրական կարգով:

Մ Ա Ս Ն Գ .

ՅՈՒՆԱ-ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Գ Լ Ո Ւ Ե Ա .

ԱՐԵՒԵԼԻ ԵՒ ԱՐԵՒՄՈՒՏԻ ԽԱՌՆՈՒՄԸ

Ա. ԱՂԵՔՍԱՆԳՐԻ ՅԱՂԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

203. ԱՂԵՔՍԱՆԳՐՄԵԾԻ ՆԱԲԱԳՈՒՐԸ.— Փիլիպպոս սպաննուեցաւ 336-ին, Քերոնէայի ճակատամարտէն երկու տարի յետոյ, երբ կը պատրաստուէր Ասիա արշաւելու: Իր գործը շարունակեց իր որդին Աղեքսանդր: Հայրն ու որդին, երկուքն ալ պատմութեան ամէնէն նշանաւոր դէմքերէն են, թէեւ իրարու բնաւ չեն նմանիր: Աղեքսանդր աւելի շատ իր մօր, Ողիմպիային, կը նմանէր, որ Եպիրոսի կիսավայրենի իշխանուէի մըն էր՝ օժտուած անհուն ոգեւորութեամբ և զօրաւոր կիրքերով:

Աղեքսանդր իր մանուկ հասակէն անձանդարտ, գործունեայ և ինքնավստահ էր: Այս յատկութիւնները իր ամբողջ կեանքին մէջ պահեց: Իր ստացած կրթութեամբը սովորեցաւ դիմանալ դժուարութեանց և ատել հանգիստն ու շուայլութիւնը: Պատանի իշխանն իր ժամանակը Հոմերոսի ընթերցումին նուիրած էր, և Իլիա-

կանը զոց գիտէր: Հոմերոսի Աքիլլէսը իրեն համար խաչալ մը դարձաւ և միշտ կ'ըսէր թէ «Աքիլլէսը իմ նախահայրերէս է»: Իր վերջին ուսուցիչն էր Արիստոտէլ. այս մեծ ուսուցչէն սովորեցաւ սիրել Յոյն արուեստն ու գրականութիւնը, և համակրիլ յունական քաղաքակրթութեան:

204. ԱՂԵՔՍԱՆԳՐ ԳՈՒՀ ԿԸ ՌԱՐՉՐԱՆՈՒՑ. — Իր հօր մահուան ատեն Աղեքսանդր քըսան տարեկան էր: Յոյց տուտորինք զինուորական հանձար մըն է, և պարագային համեմատ կարող է ըլլալ ճարպիկ դիւանադէտ մըն ալ. սակայն ա-

մէնքը զինքը կը նկատէին որպէս յանդուգն պատանի մը միայն: Ոչ ոք կը հաւատար թէ այն պետութիւնը, զոր Փիլիպպոս ուժով և խորամանկութեամբ հաստա-

68. — ԱՂԵՔՍԱՆԳՐ — Կիսանդրի Լուվրի Թանգարանին մէջ

Աղեքսանդրի այս կիսանդրին ալ շատ կարելի է վաւերական հավարիլ: Գրուիչը միշտ ալ կոտմիս միայն կ'ըսէր կը պահէր: Մօռուքի բացակայութիւնը դիմիսն աւելի երեսաստղ հով մը կու տայ: Բերանը կշտնակելի կերպով փոքր է ու բուշը ստեղծ ու կանգոր:

տած էր, Աղեքսանդր պիտի կրնար պահել: Յեղափոխութիւնը ծագեցաւ ամէն կողմ. սակայն երիտասարդ թագաւորը հրաշալի արագութեամբ մը ջախջախիչ հարուածներ տուաւ ամենքին: Շուտափոյթ արշաւանք մը կարգը վերահաստատեց Յունաստանի մէջ: Հիւսիսի բարբարոս ցեղերը Դանուբէն անդին նուաճուեցան, յետոյ Աղեքսանդր լեռներէն անցնելով Իլլիրիան նուաճեց:

Միեւնոյն ժամանակ լուր տարածուեցաւ հարաւի նահանգներուն մէջ թէ՛ Աղեքսանդր սպաննուած է, հետեւանքն եղաւ նորէն ապստամբութիւն ամէն կողմ: Աղեքսանդր կրկին երեւցաւ Յունաստանի մէջ և վրէժխնդիր եղաւ մասնաւորապէս Թերէէն, որ յեղափոխութեան կեդրոն դարձած էր: Թերէն առնուեցաւ և քանդուելով՝ չողին հաւասար դարձաւ, և մնացեալ բնակչութեան երեք հազար վերապրողները ծախուեցան որպէս գերիներ: Մնացած նահանգներն իրենց հպատակութիւնը յայտնեցին անմիջապէս և Աղեքսանդր անոնց հետ սիրով վարուեցաւ: Ապա Աղեքսանդր, երբ իր հեղինակութիւնը հաստատեց վերջնականապէս բոլոր Յունաստանի մէջ, ասպարէզ իջաւ որպէս Հելլասի պաշտպան Պարսկաստանի դէմ:

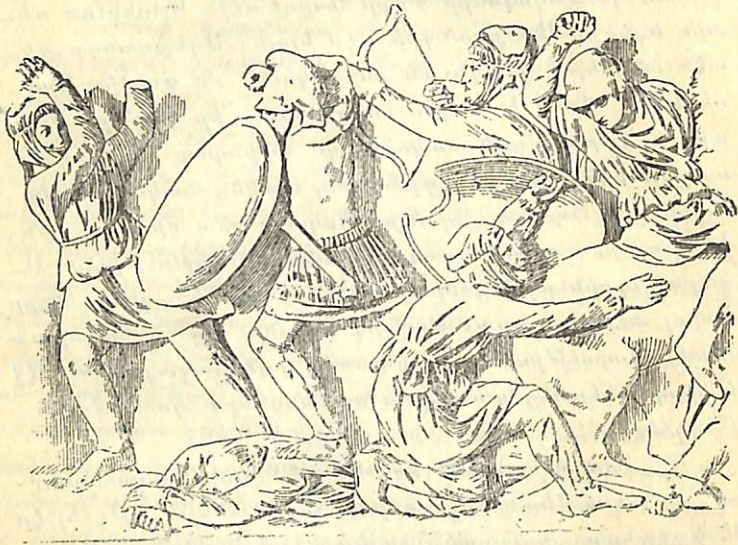
205. ՊԱՐՍԱՆԱՆ ՊՍՏԵՐՍՉՄԵՐԸ.—334-ի դարնան Աղեքսանդր Հելլեսպոնտոսէն անցաւ 35,000 կարգապահ զինուորներով: Աղեքսանդրի ուժը բաւական էր դիմադրելու արեւելւան ո՛ր և է ուժի. սակայն սրքան մեծ տարբերութիւն ունէր այն անազին ամբոխէն, զոր Դսերքսէս մէկ ու կէս դար առաջ առաջնորդած էր Յունաստանի դէմ: Աղեքսանդրի տիրապետութիւնը տեւեց հինգ տարի. և այս շրջանը կարելի է

երեք մասի բաժնել՝ նկատի ունենալով աշխարհա՛ռչակ պատերազմները:

Ա. Փոքր Ասիա. Կրանիփոսի ճակատամարտ.—Պարսկական կուսակալները Փոքր Ասիոյ մէջ Կրանիփոս գետին եզերքը Աղեքսանդրի դէմ ելան: Աղեքսանդր գետէն անցնելով յանդուգն յարձակում մը գործեց Պարսիկներու վրայ և հազիւ աղտոեցաւ իր կեանքը վրայ տալէ: Պարսիկ ազնուականները արիարար կռուեցան, սակայն երկար չկրցան դիմադրել Մակեդոնական ուժին: Բոլոր այն Յոյները, որոնք Պարսից հետ միացած էին, ջարդուեցան որպէս դաւաճաններ: Յաղթութիւնը Աղեքսանդրին արժեց միայն 120 հոգի և զինք Փոքր Ասիոյ տէր դարձուց: Յաջորդ քանի մը ամիսներուն Ռամկավարութիւններ հաստատեց յայն քաղաքներու մէջ և կազմակերպեց զանազան նահանգներու կառավարութիւնները:

Բ. Միջերկրականի եզերքներ. Իսոսի ճակատամարտը.— Պետութեան ճիշտ սիրտը հարուածելու եթէ կլլէր Աղեքսանդր, այն ատեն իր ետեւ պիտի թողուր Պարսկական զօրաւոր նաւատորմից մը ու քաջալերած պիտի բլլար յեղափոխութիւնը Յունաստանի մէջ: Աղեքսանդր նախ իմաստութեամբ վճռեց ամբողջ ծովկեդրքները գրաւել, ու այսպէս իր ետեւը պաշտպանել ներսերը յառաջանալէ առաջ: Այս ծրագրով դէպի հարաւ արշաւեց, անցաւ այն լեռներէն, որոնք Փոքր Ասիան կը բաժնեն Սուրիայէն, գրաւեց Փիւնիկէն և Եգիպտոսը: Միեւնոյն ժամանակ Պարսիկները խոշոր բանակ մը հաւաքած էին Դարեհի առաջնորդութեամբ: Աղեքսանդր անոնց հանդիպեցաւ Իսոսի (Իսքէնտէրուն) քով և զիւրութեամբ յաղթեց 600,000 հոգինոց բանակին: Դարեհ ծուղակի մէջ ինկաւ նեղ անցքի մը մէջ՝ ծովուն և լեռան

միջեւ : Պարսիկները բոլորովին շփոթեցան և սկսան ա-
մէն կռւմէ փախուստ տալ , և այսպէս իրենք զիրենք
մատնել մականգոնական սուրերուն :

69. — ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՅՈՅՆԵՐՈՒ ԵՒ ԱՍԻՅԱՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ

Աղեխանդի գերեզման կոչուած, Սիղոնի դագաղին մարմարի
հարքանդակներէն հասարակոր մը : Այս գերեզմանը եխտս կը գը-
նուի Կ. Պոլսոյ միւզիէն մէջ որ կը ներկայացնէ մակեդոնացի եհեռակ
մը և ձիաւոր մը ասիացի զինուորներու միջեւ : Հետեակը ունի
ասպաւառ, գրան ու սուսպաններ, ու հաւանաբար ինչպիսի ձիաւորը,
աջ ձեռքով սուր մը կը բռնէր : Ասիացիները — մին աղիւղ կը բռնէ,
միւսը վահանով ինքզինքը կը ծածկէ, իսկ միւսը զինարարի կը փախ-
չի — լայն սարսակեր և մէջքերուն սեղմուած բանակակներ հագած
են : Գրոյսնիկ ծածկած են իստակ մը գլխակնոյով որուն փա-
չեն դրած են ելիսակուսան Ռուսիոյ խազախներու գակիկն նմանող գակ մը :

Աղեքսանդր այն ատեն Պարսից թագաւորի տիա-
զոսն իր վրայ առաւ : Տիւրոսի և Գաղայի պաշարման

պատճառաւ իր յառաջխաղացումը տարի մը ուշացաւ .
բայց Եգիպտոս սիրով ընդունեց զինքը սրպէս ազատա-
բար թը , և 332-ին վերջերը աշխարհիս բոլոր ծովային
ու ժը իրեն ձեռքն էր : Երբ Եգիպտոս կը գտնուէր , Նե-
զտի բերնին մօտ շինեց Աղեխանդիա քաղաքը , որ յա-
ջորդ զարերուն մնաց սրպէս աշխարհի վաճառականա-
կան և մտաւոր կեդրոնը , մինչ նախապէս ծովաճէններու
ժաճաղբավայր մըն էր լսկ :

Գ. Տիգրիս-Եփրատի եղանակ . Արբելայի նակա-
սամառս . — Դարեն Աղեքսանդրին առաջարկեց պետու-
թիւնն իրենց մէջ բաժնել : Աղեքսանդր մերժելով այս
առաջարկը յառաջացաւ դէպի ներքերը : Եգիպտոսէն
Ատրեստան տանող ճին ճանապարհին հետեւելով Ար-
բելայի մօտ . Նինուէէն ո՛չ հեռու , Դարենի դէմ ելաւ :
Կ'ըսուի թէ Պարսիկները մէկ միլիոն կը հաշուուէին : Ա-
ղեքսանդր զիսմամբ պատենութիւն տուաւ Պարսիկնե-
րուն ընտրելու իրենց տեղն ու ժամանակը , և յանկար-
ծակի յարձակում գործելով երրորդ և վճռական յաղթու-
թեամբ մը ցոյց տուաւ թէ զիմադրութիւնն այլեւս
ապարդիւն էր : Դարեն ալ նոր բանակ չհաւաքեց :
Կայսրութեան մայրաքաղաքները Շօշ , Բաբելոն , Եկրա-
տան , Պերսեպօլիս անձնատուր եղան իրենց ոսկիի և
արծաթի գանձերով և Պարսկական պետութիւնը խոր-
տակուեցաւ 331-ին (Ք . Ա .) :

206. ԾԱՅԵՐԱԿՈՅՆ ԱՐՄԵՆԱԿԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄ-
ՆԱԲԸ . — Յաջորդ վեց տարիները յուսանատական ճա-
կատամարտներ մղուեցան արեւելեան լեռներու շուրջ
և Բէնճապի մէջ : Աղեքսանդր իր բանակը երկու ան-
գամ աւելի հեռու տարաւ Բաբելոնէն , որքան սա հեռու
էր Մակեդոնիայէն : Անցաւ ընդարձակ անապատներէ ,

հնազանդեցուց Բախտրիայի և ուրիշ վայրենի Թաթար ցեղերը : Ոքսոսէն անդին անցաւ մինչեւ Աֆղանիստան և անկէ անդին հիւսիսային Հնդկաստանի արգասաբեր դաշտերը : Ինդոս գետէն անցաւ և յառաջացաւ մինչեւ Իպաւրիս գետը , սակայն իր Մակեդոնացի հաւատարիմ զինուորները մերժեցին այլեւս առաջ երթալ : Աղեքսանդր վշտահար վերադարձաւ Բաբելոն , զայն իրեն մայրաքաղաք դարձուց , և քանի մը տարի յետոյ մեռաւ ջերմէ (323 Ք. Ա.) երբ պատրաստութիւններ կը տեսնէր նոր յաղթութիւններ տարածելու դէպի Արեւելքն ու դէպի Արեւմուտքը :

Բ. ԱՂԵՔՍԱՆՈՒՐԻ ԳՈՐԾԻՆ ՀԵՏԵԻԱՆՔԸ

207. ԱՐԵՒԵԼԻՔԻ ՈՒ ԱՐԵՒՍՈՒՏԻՔԻ ԽԱՌՆՈՒՄԸ. — Աղեքսանդր իր պատերազմներն սկսաւ Արեւելքէն վրէժ լուծելու համար : Բայց երբ տեսաւ որ հոն կար դերազանց ու ազնիւ յատկութիւններով օժտուած արեւելեան կեանք մը , հետզհետէ սկսաւ աւելի լայնօրէն խորհիլ : Այլեւս իր նպատակը չէր տիրապետող փոքրիկ ցեղի մը նպատակ դարձնել ամբողջ աշխարհը , այլ Պարսիկ ու Յոյն ցեղերը հաւասար պայմաններով իրար խառնել : Ներկայ պատմարան մը կ'ըսէ թէ՛ «Աղեքսանդր կ'ուզէր Արեւելքն ամուսնացնել Արեւմուտքի հետ», այսինքն միացնել երկու տարբեր քաղաքակրթութիւններ՝ առնելով իւրաքանչիւրէն լաւագոյն տարրերը : Հազարաւոր Պարսիկ երիտասարդներ Մակեդոնական բանակին մէջ կը մտնէին և բարձր պաշտօններ կը յանձնուէին անոնց : Աղեքսանդր իսկ պարսկական սովորութիւններ ու ձևեր ընդունեց , ամուսնացաւ Պարսիկ կի-

ներու հետ , և կը յորդորէր իրեններուն ալ նոյնն ընել : Մակեդոնացիները թէեւ կը բողոքէին , սակայն շուտով ստիպուեցան անոր հնազանդիլ :

Աղեքսանդր սկսաւ որպէս պաշտպան Արեւմուտքի . սակայն վերջէն իր ձգտումը եղաւ միահեծան տէր դառնալ աշխարհի , բարձր բոլոր ցեղերէ , անոնց և ոչ մէկուն պատկանիլ , այլ զանոնք բոլորը միացնել միակ իշխանութեան մը տակ :

208. ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒԵԼԻՔԻ ՄԷՋ.

— Աղեքսանդր տեսաւ որ իր մտադրութիւններու յաջողութեան համար անհրաժեշտ է յոյն գաղափարները տարածել Արեւելքի մէջ : Ցեղերը կարող են իրենց արիւնը խառնել իրարու . Յոյները կարող են շատ բան սորվիլ Արեւելքէն . սակայն ամենակարեւոր կէտն այն էր որ փոքրիկ Հելլասի միտքն ու արուեստը յղկէր Արեւելքը : Այս նպատակով էր որ Աղեքսանդր բազմաթիւ քաղաքներ շինեց Արեւելքի մէջ , որոնցմէ մեծ մասը Աղեքսանդրիա կը կոչուին , և որոնք Հելլենական ազդեցութեան կեդրոններ դարձան :

Այս քաղաքները կը շինուէին յառաջացող բանակին բան ու բրիչով : Կ'ըսուի թէ մեծ քաղաք մը շինուեցաւ քսան օրուան մէջ : Ասոնցմէ շատերը պարզ սահմանական ամրոցներ էին , որոնցմէ շատեր առեւտրական կեդրոններ դարձան : Աղեքսանդրիա մը կար Հնդկաստանի մէջ՝ Ինդոսի վրայ , ուրիշ մը՝ Եփրատի , երրորդ մը՝ Նեղոսի վրայ : Երեք գլխաւոր կեդրոններ ընտրուած էին , որոնք մինչեւ այսօր պահած են իրենց կարեւորութիւնը :

Աղեքսանդրի յաջորդները շարունակեցին կառուցանել այսպէս Յոյն քաղաքներ : Գաղթականութիւններ հաստատելու յունական հանձարը անգամ մըն ալ ապա-

ցուցուեցաւ : Իւրաքանչիւր նոր քաղաք յոյն բնակիչներ ունէր . սովորաբար ասոնք բանակէն ետ մնացող նախկին զինուորներ էին , սակայն Հելլասէն նոր երիտասարդ ուժեր կուգային աւելցնելու շարունակ Յոյն տարրը : Շրջակայ գիւղերէն բնակիչներ կը հաւաքուէին , սակայն ասոնք ալ շուտով Յոյն նկարագրի աղբեցութեան տակ կը մտնէին : Յրուած ագէտ գիւղացիները նիմա դարձան արհեստաւորներ և վաճառականներ , սրտովին յարած Յոյն քաղաքակրթութեան : Քաղաքներն առ հասարակ ընդարձակ ու հանգստաւէտ էին , փողոցները սալայատակուած , գիշերները լուսաւորուած , ջուրի մատակարարութիւնը առատ և ոստիկանական կազմակերպութիւնը լաւ :

Բռնապետական Արեւելքի մէջ այս քաղաքները ընդարձակ արտօնութիւններ կը վայելէին : Ունէին ինքնավարութիւն , իրենց Լնդհանուր Ժողովները , սեփական դատարան , և իրենք կը հաւաքէին իրենց տուրքերը : Քաղաքներու մէջ առ հասարակ Յունարէն կը խօսուէր . անոնց տաճարներն առ հասարակ յունական ճարտարապետութեան դրօշմը կը կրէին՝ զարդարուած յունական արձաններով : Անոնք կը պահէին Յոյն տօներն ու խաղերը , և այնուհետեւ ոչ միայն փոքրիկ Հելլասի մէջ , այլ ամբողջ արեւելեան թատրոններուն մէջ հասարակութիւնը կը հաւաքուէր տեսնելու Եւրիպիդէսի խաղերը : Քաղաքակրթութիւնը զարգացաւ փոքր տեղի մը՝ Յունաստանի մէջ , բայց յետոյ Ժառանգութիւն դարձաւ հանուր աշխարհի : Քաղաքական միութիւնը շուտով կորսուեցաւ , սակայն զարգացումի ու քաղաքակրթութեան միօրինակութիւնը սպրեցաւ դարերով և մինչեւ իսկ Հռոմէական արքայատէրութենէն յետոյ :

209. ՅԵՏԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆԸ ՀԵՂԱՍՈՒ ՄԷՋ . — Հելլաս կորսնցուց իր կարեւորութիւնը , որովհետեւ բախտ փնտուղ երիտասարդ Յոյները մտաւորականութիւնն ու կորովը իրենց հետ Արեւելք կը տանէին , և ի հարկէ յաղթական հելլենական քաղաքակրթութիւնը փոխուեցաւ իր յաղթութեան հետեւանքով մինչեւ իսկ նին հայրենիքին մէջ :

Յարաբերութեանց շրջանակը լայնցաւ , Յոյնի և բարբարոսի մէջ գտնուող պատը անհետացաւ , յոյն գաղափարներն ազդուեցան արեւելեան գաղափարներէն : Մասնաւորապէս յեղաշրջումի երկու երեւոյթներ տեղի ունեցան նին յունական կեանքին մէջ . ա) . Տնտեսական , բ) . Գիտական :

Ա. Տնտեսական . — Աշխարհի հարստութիւնը չափազանց չատցած էր : Ահագին ոսկիի և արծաթի գանձերը , զորս արեւելեան միապետները զիջած էին անկիւն մը այժմ շրջաբերութեան հանուեցան , և վերադարձող բախտախնդիրներն իրենց հետ ահագին հարստութիւն տարին Եւրոպա : Առեւտուրը զարգացաւ , սպրուստը սղեց , շաշլութեան միջոցները շատցան : Հարուստ ու աղքատ դասակարգերն սկսան որոշ կերպով երեւան գալ : Մեծ քաղաքներն ունէին իրենց անօթի , տառապող և սպառնալից ամբոխը :

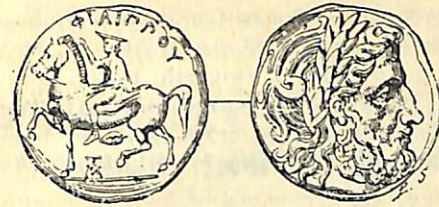
Բ. Գիտական . — Գիտական յառաջդիմութեան նոր շրջան մը սկսաւ : Աղեքսանդր ինքը երկրախոյզ մըն էր , և Հնդկաստան հասնելուն պէս գիտական հետազօտութիւններ կատարել տուաւ : Երբ տաջին անգամ Ինդոս գետին մօտեցաւ , կը խորհէր թէ Նեղոսի վերին ափունքը կը գտնուէր : Երկու հազար նաւակներէ բաղկացած նաւատորմից մը կազմեց և վար իջաւ մինչեւ Հնդկական Ովկիանոսը և անկէ ալ իր բարեկամ Նեար-

խոնը զրկեց Եփրատ գետին եզերքները զանելու համար ։ Բազմաթիւ ամիսներու ճամբորդութենէ մը յետոյ Նէար- խոն Բարելոն հասաւ ։ Ինքը դժամ էր ամբողջ ծովեզերք- ները և շատ անգամ ցամաք դուրս ելած էր և հաւաքած քաղմաթիւ տարօրինակ բոյսեր ու կենդանիներ ։

Աղեքսանդր ուրիշ հաւաքածոներ ալ կազմեց, և բոլորը միասին զրկեց իր ուսուցիչ Արխատոտէլին, որու հետեւանքն եղաւ 50 հատոր «Բնական Պատմութիւն»ը ։ Յոյն մտաւորա- կանութիւնը փոխանակ այս անգամ տիեզերքի մասին բառացի վիճաբանութիւններ ընելու, սկսաւ գիտական դիտողութիւններ ընել և իրողութիւնները դասաւորել ։ Ասիկա աւելի զարգացաւ Բարելոնի աստղագիտական դիտողութիւններով և Արեւելքի աւանդութիւններով ու պատմական արձանագրութիւններով ։ Յունական միա- քը ազդուած այս նիւթական հարստութենէն, սկսաւ ինքզինքը տալ մարդոց և բնութեան ուսումնասիրութեան ։

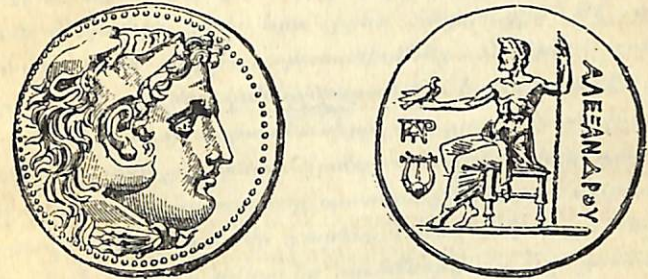
210. ԱՄՓՈՓՈՒՄ. — Այս նոր արդիւնքը հին ազ- դակներու հետեւանքն է ։ Աղեքսանդրի յաղթութիւնները պարզապէս զինուորական պատմութեան դէպքեր չեն. ասոնք ընդարձակեցին աշխարհի քարտէսը և աւելի ընդարձակ ասպարէզ մը տուին մարդկային քաղաքակր- թութեան ։ Արեւմուտքն Արեւելքին միացաւ և անկէ ծնունդ առաւ նոր զարգացում մը, նոր քաղաքակրթու- թիւն մը ։

Աղեքսանդր մեռաւ 32 տարեկան և իր պետու- թիւնը մասերու բաժնուեցաւ ։ Եթէ եօթանասուն տա- րեկան սպրած ըլլար, չինք գիտեր թէ ի՛նչ պիտի ընէր. սակայն կրնանք ենթադրել թէ Հնդկաստանն ու Չինաս- տանն ալ նոր քաղաքակրթութեան շրջանին մէջ պիտի առնէր ։

20. — ՓԻԼԻՊՊՈՍԻ ԳՐԱՄՆԵՐԷՆ

Աջ կողմը դափնիներով սրակուած Չեւար ։ Ետևի կողմը միաւոր մը Փիլիպպոս արձանագրութեամբ ։ Դրանք կ'արժէ 4 տրախի — քէքրա- տրախի — ինչ որ մեր դրամով գրեթէ մեծիս մը կ'ընէ ։

21. — ԹԵՔՐԱՏՐԱՅԻՄԻ, ԳՐԵՒԷ ԱՆԿ ԱՄԵՏԻՏ

22. — Տրախի, 4 դրոս

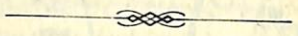
23. — Դանգ (obole) 30 փարա

ԱՂԵՔՍԱՆՉՐԻ ԱՐՄԱԹԷՆ ԳՐԱՄՆԵՐԷՆ

Աղեքսանդրի գուշար, սոխածի գուշար մը ծածկուած ։ Ետևի կողմը Չեւա՝ իր գաւազանիկ կրկնած է և ձեռքը՝ արծիւք յունած ։ Այս դրամները արծաթե էին ։ Աստեղի գաւ կայիկ նման 3 դանգ, 2 և 10 տրախի արծող դրամներ ։ Տաղանդը և մնասը դրամ չէին, այլ արծիկներ ինչպիսի է անգլիական կիկէն ։

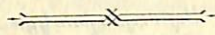
Մասնագրութիւն. — Պլուտարխոս, Աղեքսանդրի կեանքը: Արիան, Աղեքսանդր (Գրուած Բ. րդ դար Բ. Յ.): Wheeler: *Alexander the Great*. Dodge: *Alexander*. Hogarth: *Philip and Alexander of Macedon*. Mahaffy: *The story of Alexander's Empire*. Myers: *Ancient History*, pp. 273-285. Freeman: *Alexander*. Seignobos: pp. 472-488.

Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Աղեքսանդրի բանակը. — 2. Ի՞նչ Բաղադրութեաններ գոյութիւն ունէին երբ Աղեքսանդր Ասիան նոցա. — 3. Հոյերը Աղեքսանդրի ժամանակ. — 4. Աղեքսանդր որպէս մարդ. — 5. Որպէս զօրավար:

Գ Լ Ո Ւ Կ Ը

ՅՈՒՆԱ-ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀ ՄԻՆՉԵԻ ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

Չ 1 1. ՅԱՋՈՐԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ (ՅՉՅ-280 Ք. Ա.). — Աղեքսանդր յաջորդ մը չթողուց: Իր մահուան անկողնին քով երբ իրեն հարցուցին թէ զո՞վ կ'ընտրէ իրեն յաջորդ, պատասխանեց՝ «Ամէնէն զօրաւորը»: Ինչպէս ինք կանխատեսած էր, իր մահուանէն յետոյ իր գլխաւոր զօրագեանները պայքարի մտան իշխանութիւնը ձեռք բերելու համար: Յաջորդ կէս դարուն մը շոյին աշխարհը աճաւոր պատերազմներու ու մարդասպանութեանց թատր մը դարձաւ: Ատեն մը կարծուեցաւ թէ պիտի գտնուի զօրաւոր առաջնորդ մը Աղեքսանդրի տեղը բռնելու համար: Անցիկոնիոս գրեթէ յաջողած էր, երբ բոլոր զօրագեաններն և սատրապները իր դէմ ելան և յաղթեցին անոր Փրակիոյ մէջ Իփսոսի մօտ (301 Ք. Ա.), և հետեւաբար պայքարի հետեւանքն եղաւ բաժանումը: Այս պայքարները կը կոչուին Յաջորդութեան Պատերազմներ:

Չ 1 2. ԱՅՅՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐՐՈՐԿ ԳԱՐՈՒՆ. — Վերջապէս 280-ին կարգը վերահաստատուեցաւ և յաջորդ վաթսուն տարիները կը համարուին Հելլենականութեան Փառաբերանը: Յունական աշխարհը կը սկսէր Ադրիականէն մինչև Ինդոս գետը և կը պարունակէր. ա. Ե-

րեք մեծ պետութիւններ՝ Սուրիոյ, Եգիպտոսի և Մակեդոնիոյ թագաւորութիւնները . ք. Բաժնուած փոքրիկ միապետութիւններ, որոնք կը տարածուէին Մարաստանէն մինչեւ Եփրոս, ինչպէս Պոնիսոս և Հայաստան, որ կը կառավարուէին Պարթեւ իշխաններու հարստութեամբ, և գ. Ազատ փոքրիկ քաղաքներ, ինչպէս Բիւզանդիոն, Կոս և ուրիշ նոյնանման քաղաքներ կամ քաղաքներու դաշնակցութիւններ: Այս դաշնակցութիւններէն ամէնէն նշանաւորը կը գտնուէր Հռոդոսի առաջնորդութեան ներքեւ:

Աղեքսանդրի բաժան բաժան եղած երկիրները կը նմանէին հիմակուան Եւրոպայի: Բաժնուած էին մեծ ու փոքր պետութիւններու և իւրաքանչիւր պետութեան գլուխները ամուսնութիւններով իրարու նետ խնամիրացած էին: Ընդհանուր քաղաքակրթութիւն մը կար և շահերու կապակցութիւն մը բարբարոսներու և ոչ-Հելլեն ուժերու դէմ, ինչպէս Հռովմի. նայնպէս գոյութիւն ունէին ներքին նախանձներ ու պայքարներ:

Չ13. ԿԱԼԷՍԱԿԱՆ ԱՐՇԱՒՈՒՄ. — Երբորդ դարու պատմութիւնը բաժան բաժան երկիրներու պատմութիւնն է. բայց դէպք մը միայն ընդհանրական է, այն է Գալլիական արժաւանքը, որ տեղի ունեցաւ 278 թ. Ա.: Այն ժամանակէն ի վեր երբ Սկիւթացիք Պարսկաստան արշաւեցին, բարբարոսաց առաջին արշաւանքն էր այս արեւելեան աշխարհի վրայ: Դար մը առաջ այս Գալլիական թափառական ցեղերը արշաւած էին հիւսիսային Իտալիոյ վրայ և կողոպտած Հռովմը: Հիմա յառաջացան դէպի Մակեդոնիա, ոտնակոխ ըրին Յունաստանը մինչեւ Դելփիս: Ահաւոր կոտորածներէ ու կոչոպուտներէ յետոյ արհաւիրքը Ասիա տարին: Այնուհետեւ

Յունական աշխարհի բոլոր մեծ միապետները իրենց զէնքն ասոնց դէմ դարձուցին, մինչև որ Գալլիացիները Փոքր Ասիոյ մէջ խաղաղ գաղթականութիւն մը հիմնեցին, որ կոչուեցաւ Գաղատիա (էնկիւրի): Այս արշաւանքները Յունական հայրենասիրութիւնն արթնցուցին և ազգային գրականութիւնն ու գեղարուեստը վերստին զարգանալ սկսան: Մեռնող Գալլիացի և Ապոլլոն Պելլեոսէր այդ ժամանակի արձանագործութեան հրաշալիքներն են, որ կը մնան մինչև իմա:

Չ14. ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ՎԵՐՋԻՆ ԱՆԿՈՒՄԸ. — Մօտաւորապէս 220-ին ընդարձակածաւալ Հելլենական աշխարհը սկսաւ արագօրէն քայքայիլ: Այդատեն Սուրիոյ, Եգիպտոսի և Մակեդոնիոյ գահերը երիտասարդ ժառանգորդներու մնացին, և այս երեք նոր

միապետները ցոյց տուին այլասերում մը, որ յատուկ է արեւելեան իշխող ընտանիքներուն, որոնք քանի մը սերունդի փառքէ վերջ կ'իյնան: Ծիշտ այդ թուականին էր որ Յունաստան այլեւս կորսնցուց իր անկախութիւնը և արեւելեան աշխարհը նոր ուժի մը տակ ինկաւ:

Վաթսուն տարի առաջ Հռովմէական նոր իշխանութիւնը պայքար մղեց Մեծ Յունաստանի քաղաքներուն դէմ. անկէ յետոյ է որ պայքարը շարունակուեցաւ Արեւելեան Յոյն թագաւորութեանց դէմ. յետոյ տեղի ունեցան Փիւնիկեան պատերազմները Հռովմի և Կարքեդոնի միջև: Երկրորդ Փիւնիկեան պատերազմն սկսաւ 218 թ. Ա. և նետեանքն այն եղաւ, որ Յոյն իշխանութիւնները մէկը մըսէն յետոյ խառնուին պայքարի մէջ:

Բ. ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Չ15. ՍՈՒՐԻԱ. — Սուրբիա մեծ պետութիւններէն ամէնէն ընդարձակն էր: Իր մէջ կը պարունակէր Աղեքսանդրի Ասիական տէրութիւնը, բացի քանի մը փոքրիկ իշխանութիւններէ Փոքր Ասիոյ մէջ: Իփսոսի ճակատամարտէն յետոյ Սուրբիա, Մակեդոնեան զօրապետներէն Սելեւկոսին բաժին ինկաւ, և իր յաջորդները կոչուեցան Սելեւկեանք, որոնք տիրեցին մինչև Հռովմէական տիրապետութիւնը: Ասոնք ամէնէն աւելի աշխատեցան նոր քաղաքներ շինելու և յունական քաղաքակրթութիւնը տարածելու: Սելեւկոս ինքը եօթանասուն ու հինգ քաղաքներ շինեց:

250-ին Հնդկական իշխանները վերստին դրաւեցին Բէնճապը, և Պարթեւներն յառաջացան հիւսիս-արեւելքէն՝ տիրապետելով Բակտրեան նահանգներուն. և այսպէս Սուրբիա նախկին Ասորական պետութեան սահմաններուն մէջ պարփակուեցաւ, այսինքն Եփրատ-Տիգրիսի հովիտը և բուն Սուրբիա, թէև տակաւին աշխարհիս մեծ պետութիւնն էր:

Երկրորդ Փիւնիկեան պատերազմէն յետոյ Սուրբիոյ թագաւորը Աննիբալին ապաստանարան տուաւ: Այս բանը Հռովմէական զայրոյթը հրաւիրեց Սուրբիոյ վրայ և 190-ին Մագնեսիոյ ճակատամարտով շատ բան կորսնցուց, թէև Սուրբիա Հռովմէական պետութեան մաս չը կազմեց մինչև 63 թ. Ա.:

Չ16. ԵՂԵՊՏՈՍ. — Եգիպտոս իր մէջ կը պարունակէր Կիպրոսը, և անորոշ իշխանութիւն մը ունէր Սուրբիոյ և Փոքր Ասիոյ ծովեզերեայ քաղաքներուն վրայ: Աղեքսանդրի մահուանէն անմիջապէս յետոյ Պսղոմեոս ընտրեց Եգիպտոսը: Իր յաջորդները բոլորը Պսղոմեանք

անունով կը ճանչցուին. ասոնք իշխեցին Եգիպտոսի վրայ մինչև որ Կղէոպատրա անձնատուր եղաւ Օգոստոս կայսեր (30 թ. Ա.), թէև արդէն բաւական ատենէ ի վեր Հռովմէական թեարկութեան ներքեւ կը գտնուէր:

Առաջին Պտղոմեանք իմաստուն ու կորովի իշխողներ էին. իրենց ձգտումն էր Եգիպտոսն աշխարհի վաճառականութեան, իսկ իրենց մայրաքաղաքը՝ Աղեքսանդրիան՝ մտաւոր կեդրոն դարձնել: Պտղոմէոս Ա. հաստատեց զօրաւոր նաւային ուժ մը, վերաշինեց նաւահանգիստները և շինեց առաջին փարոսը: Պտղոմէոս Բ. որ կը կոչուէր նաև Փիլատէլֆոս (Եղբայրասէր), բացաւ Նեքաւովի հին ջրանցքը Կարմիր ծովէն մինչև Նեղոս, շինեց ճանապարհներ և մեծ ուժ տուաւ կրթութեան: Պտղոմէոս Գ. պատերազմեցաւ Սուրբիոյ դէմ, յառաջացաւ մինչև Բակտրիա և իր վերադարձին Արաբիոյ ծովեզերքներու աշխարհացոյց քարտէսը դժեց: Վերջին Պտղոմեանք տկար ու տիրահոչակ հրէշներ եղան թաղուած ամէն տեսակ ոճիրի և յիմարութեանց մէջ, թէև ասոնք իսկ կը քաջալերէին ուսումը:

Չ17. ՄՍԿԵՂՈՆԻԱ. — Աղեքսանդրի մահուանէն յետոյ Մակեդոնիան գինուորական տեսակէտէն զատ ուրիշ ուշագրաւ բան մը չունէր: Իր բնական դիրքին պատճառաւ Յունական աշխարհի առաջին մասն էր, որ թշնամական յարաբերութեանց մէջ ինկաւ Հռովմի հետ: Փիլիպպոս Ե. Փիւնիկեան երկրորդ պատերազմին ատեն Կարքեդոնին միացաւ (200 թ. Ա.): Հետեւանքն եղաւ պայքարներու շարք մը և Մակեդոնիա Յունաստանի ուրիշ մասերուն հետ Հռովմէական պետութեան մաս դարձաւ 146-ին թ. Ա.:

Չ18. ՀՈՌՏՈՍ ԵՒ ՊԵՐՍՍՄՈՄ. — Բազմաթիւ փոքրիկ պետութիւններու մէջ այս երկուքն արժանի են

մասնաւոր ուշադրութեան: Հոռոս: Եգէան ծովու մէջ
 գտնուող բազմաթիւ կղզիներու դաշնակցութեան մը
 գլուխն էր և Գ.րդ դարուն Միջերկրականի վաճա-
 ռականութեան մէջ առաջնակարգ դիրք մը գրաւած էր:
 Իր քաղաքականութիւնն էր անդորրութիւնը պահպանել
 և առեւտուրին ազատութիւն տալ: Պերկամոմ փոքրիկ
 Յունական թագաւորութիւն մըն էր Փոքր Ասիոյ մէջ, որ
 իր իշխաններուն հանճարին շնորհիւ նշանաւոր եղաւ
 քաղաքակրթութեան և արուեստի մէջ: Երբ կոիւր սկը-
 սաւ Հոռովմի հետ Պերկամոմ դաշնակցեցաւ Հոռովմէացի-
 ներուն հետ և միշտ մնաց արտօնեալ պետութիւն մը:

Գ. Ը Ն Կ Ե Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

219. Ը Ն Կ Ե Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն — 280-450
 Բ. Ա. Իելլենականութեան փառքին շրջանն է: Ընկե-
 րութիւնը զարգացած է, կոտջ դիրքը աւելի զօրացած,
 անհատական ճարտութիւնը այնչափ շատցած է, որ
 մասնաւորներու տուներուն մէջ կը գտնուին այնպիսի
 արտադրութիւններ, որ նախկին ժամանակներու մէջ պա-
 լատներու և տաճարներու մէջ միայն կարելի էր տեսնել:
 Միւս կողմէ բարձր դասակարգը շուայ ու զեղի կեանք
 մը կ'անցնէր, իսկ ընկերութեան ստորին դասակարգը
 անօթի և սպառնացող ամբոխ մը կը ներկայացնէր:
 Բազմաթիւ զարգացած քաղաքներու մէջ հինգ գլխա-
 ւոր մտաւոր կեդրոններ կային՝ Աթէնք, Աղեքսանդրիա,
 Հոռոս, Պերկամա և Անտիօք: Աղեքսանդրիոյ փառքը
 տեւական եղաւ, մինչ միւս քաղաքները ժամանակ մը
 փայլեցան և ապա կորսնցուցին իրենց շուքը: Սակայն
 Աթէնք միշտ գերազանց մնաց փիլիսոփայութեան մէջ
 և Հոռոս՝ ճարտասանութեան:

220. Գ Բ Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն. — Գրականութեան ու
 արուեստի մէջ նոր ձեւեր առաջ եկան, մասնաւորապէս՝
 ա. Արձակ վիպասանութիւն, սիրոյ և արկածախնդրական
 վէպեր, որ նախակարապետներն եղան մեր այսօրուան
 վէպին. բ. Հովուական բանաստեղծութիւն, որու մէջ
 մասնաւորապէս փայլեցաւ Թեոկրիսոս, և որ մեծ ազ-
 դեցութիւն ունեցած է վիրգիլիոսի վրայ. գ. Անձնական
 յիշատակարաններ: Հին թատրերգութիւնը նոր ձեւ մը
 ստացաւ: Թատրերգուները կը ծաղրէին իրենց ժամանակի
 կեանքն ու սովորութիւնները:

Ընդհանրապէս գրական ընդհանուր միտումը աւելի
 քննադատական էր, քան թէ ստեղծագործական: Հեղեղի
 նման գիրքեր երեւան եկան, սակայն ասոնք աւելի
 աչքի կ'իշխային իրենց ոճի տեսակէտով քան նիւթի: Ա-
 ռատ էր գրական քննադատութիւնը: Քերականութեան
 գիտութիւնը զարգացաւ, և բանաստեղծներն առհասա-
 րակ լաւ ոտանաւորներ կը գրէին: Մտաւորականապէս
 այս ժամանակը իր պակասութիւններով ու առաքինու-
 թիւններով շատ կը նմանի մեր ներկայ օրերուն:

221. Ն Կ Ա Ր Զ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ե Ի Ա Ր Զ Ա Ն Ա Գ Ո Ր
 Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն. — Նկարչութիւնն առաջնակարգ տեղ մը
 գրաւեց. Զեւքիս, Պարհասիոս և Ապիլէս երեք ամե-
 նանշանաւոր նկարիչներն էին, որոնք արուեստն իր կա-
 տարելութեան ճացուցին: Ժողովրդական պատմու-
 թեանց նայելով Զեւքիս խաղօղի ուլկոյզ մը նկարեց,
 այնքան բնական, որ թուումները վար իջան կտցահա-
 րելու. իսկ Ապիլէս ձի մը նկարեց զոր ուրիշ ձի մը տես-
 նելով սկսաւ վրնջել:

Հակառակ անոր սակայն որ նկարչութեան աւելի ուժ
 կը տրուէր, այդ շրջանի Յոյն արձանագործութիւնը գե-

դարուեստի մեծագոյն արտադրութիւնները ունեցաւ : Բազմաթիւ փառաւոր արձաններ շինուեցան , այնքան առատօրէն , որ շատ մը արձանագործներու անուաները կորսուած են այսօր : Մինչեւ Նիմա մնացած արձաններէն նշանաւոր են Մեռնող Գալլիացին , Ապոլոն Պելլեոէր , Միլօի Վէնիւսը (Աստղիկ) և Լաօկուն :

222. ՓԻԼԻՍՈՓՈՒԹՅՈՒՆ. — Սովրատի ժամանակէն ի վեր փիլիսոփաներն այլեւս դադարած էին իրենք իրենց մէջ քաջուած խորհողներ ըլլալէ և դարձած էին աշխարհիկ մարդիկ : Իրենց թաքստոցներէն դուրս գալով սկսած էին քարոզել ամէն կողմ և հետեւողներ ունենալ : Յաջորդութեան պատերազմներու շրջանին երկու նոր փիլիսոփայական սխաւէմներ երեւան եկան՝ Եպիկուրեան և Սոյիկեան դպրոցները : Ասոնց գլխաւոր հետապնդումը բուն իսկ ճշմարտութիւնը չէր , այլ թէ ի՞նչ է շիտակը . իրենք կ'ուզէին մարդկային երջանկութիւնն ու առաքինութիւնը քան գիտակցութիւնը :

Եպիկուրոս Աթէնքի քաղաքացի մըն էր , իր սկզբունքն էր թէ ամէն մարդու նպատակը պէտք է ըլլայ երջանկութիւնը փնտռել : Բայց միեւնոյն ատեն գերագոյն հաճոյքը ձեռք բերելու է իմաստութեամբ ընտրելով իմացականութեան և բարեկամութեան սուրբ հաճոյքները , և ոչ թէ այն հաճոյքները որ ստորին ախորժակներու գոհացում կուտայ : Ժուժկալութիւնն և առաքինութիւնը երջանկութեան միջոց կը համարէր : Ինք չափազանց պարզ կեանք մը կ'ապրէր ըսելով թէ հացի մը փշրանք և զաւաթ մը պաղ ջուր բաւական են մարդս Արամազդի չափ երջանիկ դարձնելու : Իր հետեւողները սակայն այնքան չափազանցութեան տարին իր վարդապետութիւնները , որ Եպիկուր ինքն անգամ կը դատա-

պարտէր զանոնք : Եպիկուրեանները ոչ մէկ գերագոյն խոէալի կը հաւատային և մահը ամէն բանի վերջը կը համարէին :

Եպիկուրի ժամանակակից էր Զենոն Սոյիկոս , ուսուցիչ մը Աթէնքի մէջ : Իր հետեւողները առաքինութիւնը և ոչ թէ երջանկութիւնը կեանքի նպատակ կը համարէին : Եթէ երբեք երջանկութիւն պիտի գար , այդ հետեւանք պիտի ըլլար և ո՛չ թէ նպատակ . կը շեշտէին մասնաւորապէս մարդկային բնութեան վեհանճնութիւնը : Իմաստուն մարդը պէտք է որ ինքզինքը գերադաս համարէ բախտի պատահարներէն :

Սոյիկեանները կը հաւատային թէ աստուածները արտայայտութիւններ էին աստուածային նախաինամութեան մը , որ ամէն բանի բարի ըլլալու հրամայած է : Յունական և Հռովմէական աշխարհի ամենաազնիւ նկարագիրները այս վարդապետութեան հետեւողներէն ելած են . սակայն Սոյիկեանները կը հակէին ուրանալու մարդկային կեանքի աւելի ազնիւ և աւելի բարձր կողմերը : Շնականները այս փիլիսոփայութեան հետեւողներ եղան . ասոնցմէ էր Դիոգիէս , այնչափ հռչակաւոր իր լապտերով ու տակառով : Թէ՛ Սոյիկեանները և թէ՛ Եպիկուրեանները մարդկային եղբայրութեան կը հաւատային : Փիլիսոփայութիւնը կրօնքի տեղ կեանքի առաջնորդը հանդիսացաւ և յաջորդ դարերու փիլիսոփաները աւելի կղերական էին քան տաճարներու մէջ զսնուող քուրմերը :

223. ԲՍՏԵՍԱԳԱՐԱՆՆԵՐ ԵՒ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐ. — Նոր հաստատութիւն մըն ալ երեւան եկաւ , որ ներկայ համալսարանին սահմիւրան կը համարուի : Ասոր սկզբնաւորութիւնը Աթէնքի մէջ տեղի ունեցաւ : Պլատոն իր պարտէզներն ու կալուածները թո-

զած էր իրեն նեակողներուն՝ ակուժը մը կազմակերպելու համար : Աթենական օրէնքը արտօնութիւն չէր տար խուժը մը մարդերու կամ ակուժքի մը կալուածատէր ըլլալու՝ և թէ կրօնական կազմակերպութիւն մը չէր այդ : Հետեւաբար այս ակուժքը ինքզինքը ներկայացուց կազմակերպուած՝ Մուսաներու պաշտամունքին համար, որոնք գրականութեան և ուսմունքի պաշտպան զէքերն էին և այս հաստատութեանը Միւզեօն(թանգարան) անունը սրբուեցաւ : Ասիկա առաջին ճեմարանն էր, և ուսանողներու ու ուսուցիչներու առաջին կազմակերպութիւնը :

Այս գաղափարը անկէ ի վեր կ'ապրի : Պաղատեանները Աղեքսանդրիոյ մէջ հիմնելով իրենց Միւզեօնը՝ հետեւեցան անոր օրինակին ու անուան : Վերջինս հարուստ հաստատութիւն մըն էր բազմաթիւ ուսանողներով . ընդարձակ գրադարան մը ունէր ուր կէս միլիոն հատորէ աւելի ձեռագրեր կային :

Ընդօրինակիչները շարունակ նոր օրինակներ կը պատրաստէին իրենց քննադատական յաւելումներով : Կային նաեւ դիտարաններ, բուսաբանական ու կենդանաբանական պարտէզներ, ուր աշխարհիս բոլոր կողմերէն խնամքով հաւաքուած էին հազուագիւտ բոյսեր ու կենդանիներ : Գրադարանապետներ և ուրիշ բանասէրներ, որոնք այս հաստատութեան մէջ կը գտնուէին, կը նմանէին հիմակուան համալսարանի մը ուսուցիչներուն, որոնք իրենց ժամանակը նուիրած էին ուսումնասիրութեան :

224. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ. — Գիտութիւնը նախկին ժամանակներու հետ բազդատելով շատ աւելի առաջ գնաց : Բժշկութիւն, վիրաբուժութիւն, բուսաբանութիւն և մեքենագիտութիւն առաջին անգամ երեւան եկան որպէս գիտութիւններ : Սիրակուսայի մէջ Աբի-

մեդէս գտաւ տեսակարար կշիռը և այրող ապակիները, որոնք պաշարման ատեն զօրաւոր զէնքեր դարձան : Եւքլիտես Աղեքսանդրիոյ մէջ գրեց Երկրաչափութիւնը, որ քիչ փոփոխութեամբ հիմա կ'աւանդուի մեր դպրոցներուն մէջ : Երադոսիցես, Աղեքսանդրիոյ գրադարանապետը, աշխարհագրական գործ մը գրեց և աստեղագիտական նուրբ գործիքներ հնարեց, աշխարհի շըրջագիծը չափելու ձեւ մը գտաւ, որուն արդիւնքը մտաւորապէս շիտակ էր : Քիչ յետոյ Արիստարկոս յայտնեց այն միտքը թէ «Աշխարհը կը դառնայ արեգակին շուրջը» : Իպպարզոս խաւարումները հաշուեց, ցուցակագրեց աստղերը և «Աստեղագիտութիւն» անունով գիտական ուսումնասիրութիւն մը գրեց : Ինքը կը համարուի Մաթեմատիքական Աստեղագիտութեան, Երկրաչափութեան ու Եռանկիւնաչափութեան հիմնադիրը : Արիստոսէլ շատ փորձեր ըրած էր արդէն երկրի ձեւի մասին, որ ծանօթ է մեզի հիմա, և ինքն էր որ առաջին անգամ այն գաղափարն յայտնեց թէ մարդը եթէ Եւրոպայէն դէպի Արեւմուտք նաւարկէ կրնայ հասնիլ Ասիա :

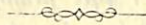
Մասեմագրութիւն. — Պրատարու. Holm: vol. IV. — Draper; The Intellectual Development of Europe, I. 187-204. — Mahaffy; the Alexander's Empire. — Myers; Ancient history 286-349. — Grote; XII, 274-331. — Davidson; the Education of the Greek people. chap. VIII. — Seignobos; pp. 489-503. — Driault; Histoire de la Civilisation pp. 130-149.

- Խմբագրելի նիւթեր. — 1. Աղեքսանդրիոյ թանգարանը և մասնադարանը : 2. Պատմութիւն Յունական գեղարուեստի եւ արձանագործութեան : 3. Ողբերգութիւն : 4. Պատմութիւն Յունական փիլիսոփայութեան : 5. Սոփիստները : 6. Պլատոնի Հանրապետութիւնը : 7. Յունական ընտանեկան կեանքը : 8. Սովորութիւններ (ամուսնութիւն, յուղարկաւորութիւն ևլն) : 9. Գործիքները Յունացի մէջ : 10. Առօրեայ կեանքը Աթէնքի մէջ :

Գ Լ Ո Ւ Ե Գ .

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Յ Ո Ւ Ն Ա Ս Տ Ա Ն

(ԱՂԵՔՍԱՆԻՐԷՆ ՄԻՆՁԵԻ ՀՌՈՄ)

225. ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒԹՒՆՆԵՐ. — Յու-
նաստան Յաջորդութեան աղետալի պատերազմներու
ատեն Եգիպտոսի, Սուրիոյ և Մակեդոնիոյ միջեւ կռուի
դաշտ դարձած էր : Այս պայքարին պատճառաւ շատ մը
քաղաքներ աւեր քանդու մի մատնուեցան մինչեւ 280-
ին, երբ Յունաստան Մակեդոնիոյ իշխանութեան տակն
ինկաւ : Մակեդոնիա իր գերիշխանութիւնը հաստատուն
պահելու համար, իւրաքանչիւր քաղաքի մէջ բռնապետ
մը և պահակազօրք դրաւ : Սակայն Յոյները, որոնք եր-
բեք հնազանդ հպատակներ եղած չեն, շուտով յեղա-
փոխութիւն հանեցին օտար լուծին դէմ, և նոր կարգեր
հաստատեցին Յունաստանի մէջ :

226. ԱՔԱՅԵԱՆ ԵՒ ԵՏՈՂԻՍԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿ-
ՅՈՒԹՒՆՆԵՐ. — Երրորդ դարուն (Ք. Ա.) Յունաստանի
մէջ երեւան եկան երկու նոր դաշնակցութիւններ՝ Աքայ-
եան և Ետոլիական : Ասոնք Յունական քաղաքական
կեանքի վերջին փորձերը եղան : Մակեդոնական բռնա-
պետութիւնը արծարծեց հելլենական հայրենասիրու-
թիւնը և զարկ տուաւ ազգայնականութեան գաղափա-
րի զարգանալուն : Յոյները շատ ուշ հասկցան թէ ազա-

տութիւնը պահպանելու համար միութիւնը անհրաժեշտ
պահանջ մըն էր :

Աքայեան Դաշնակցութիւնը (281-146 Ք. Ա.) զար-
գացումն էր այն կրօնական կապին որ հինէն գոյութիւն
ունէր Աքայիոյ փոքրիկ քաղաքներուն միջեւ, որուն
միացան Պելոպոնէսի բոլոր նահանգները և քանի մը
քաղաքներ սահմաններէն դուրս : Առաջին անգամն էր որ
այսքան յաջող փորձ մը կ'ըլլար Յունական քաղաքները
դաշնակցական կապով իրար միացնելու, յարգելով իւ-
րաքանչիւրին սեփական իրաւունքներն և արտօնու-
թիւնները :

Այս շարժումին գլխաւոր առաջնորդներն էին Արա-
սնու (271-243 Ք. Ա.) և Փիլոպեմեհ, երկուքն ալ դաշ-
նակցութեան ամէնէն վստահելի և կարող հրամանա-
տարները . որոնք Յունական պատմութեան վերջին էջերը
կը գրաւեն իրենց յաջող պետական կեանքով և փայլուն
հայրենասիրութեամբ :

Ետոլիական Դաշնակցութիւնը կազմուեցաւ գրեթէ
280-ին և կը ներկայացնէր Կեդրոնական Յունաստանի
լեռնաբնակ կիսավայրենի ցեղերը : Յեղապետները պե-
տական մարդու հասկացողութիւն չունէին և այս դաշ-
նակցութիւնը բնաւ Աքայեանին նման կարեւոր տեղ մը
չէր բռներ, միայն գինուորական տեսակէտով Ետոլեան-
ները անարկու կռուողներ էին :

Հռովմ կործանեց այս երկու դաշնակցութիւններն
ալ : 146-ին Հռովմէացիները գրաւեցին Կորնդոսը, որ
այդ ատեն Յունաստանի ամենափայլուն քաղաքն էր և
Աքայեան ամենակարեւոր դաշնակիցը : Էրիկ մարդիկը
սպաննուեցան, կիներն ու տղաքը գերի ծախուեցան,
տաճարներն և ուրիշ շէնքերը կրակի մատնուեցան և Կո-
րնդոսի արուեստի հարուստ գանձերը Հռովմ խրկուե-

ցան : Հին Յունաստանի քաղաքական կեանքի ողբերգութեան վերջին արարուածն էր այս : Այնուհետեւ Յունաստանը պարզ Աքայիա անունը կը կրէր և Հռովմէական կայսրութեան մէկ մասը կը կազմէր :

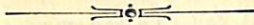
Մասեագրութիւն. — Պրուսարիոս, Արասոս, Ագիս, Կլիմէն, Փիլոպեմէն. — Պոլիպիոս, Պասմութիւն. — Mahaffy; *Problems, 176-186.* — Grenidge; *Greek Constitutional History, ch. VII.* Fowler; *City State, chs. X, XI.* — Freeman; *Federal Government.* — Holm; *History of Greece, IV.*

Ընդհանուր հրահանգներ եւ հարցումներ. — 1. Թուէ՛ Պէլոպոնէսեան, Դիլոսի եւ Աքայեան՝ երեք գլխաւոր դաշնակցութեանց զարգացումը (development). — 2. Ի՞նչ դէպքեր տեղի ունեցան հետեւեալ թուականներուն (Ք. Ա.) 776, 490, 405, 371, 338, 222, 146. — 3. Թուէ՛ ժամանակագրական կարգով տաննել հինգ ճակատամարտերը՝ տեղի ունեցած 776-146 Ք. Ա. — 4. Միկենեան, Աքայեան, Աթենական, Սպարտական եւ Յունա-Արեւելեան քաղաքակրթութիւնները. — 5. Սահմանադրական գրութիւնը ի՞նչպէս ծագում առաւ եւ զարգացաւ Յունաստանի մէջ. — 6. Բացատրէ՛, եփոք, Արխոն, Եւքատրիտ, Ըռնապետ, սակաւագետութիւն, տէքարիտ, Արիստաքոս, Ընդհանուր ժողով եւ հրամանատար. — 7. Ի՞նչ բոն Սոլոն. Պիսիստրատ, Կլիսթենէս եւ Պէրիկլէս. — 8. Թուէ՛ հինգ նշանաւոր հին Յոյները. անոնց գործն ու դերը. — 9. Սոկրատի կեանքը. — 10. Պլատոն եւ Արիստոտէլ. — 11. Յոյն փիլիսոփաները. — 12. Պատմաբանները. — 13. Հոմերոս. — 14. Յոյն գրականութեան պատմութիւնը. — 15. Յունական գեղարուեստի ու ճարտարապետութեան ծագումն ու զարգացումը. — 16. Յոյն կրօնի պատմութիւնը. — 17. Ոլիմպոսեան խաղերը. — 18. Դելփեան պատգամը. — 19. Նախապաշարումներ հին Յունաց մէջ. — 20. Ազատութեան գաղափարը. — 21. Թամկավարական կարգերը. — 22. Կնոջ դերը հին Յունաց մէջ. — 23. Սպարտոս եւ Աթէնք պատմութեան մէջ. — 24. Կրթութիւնը Աթէնքի եւ Սպարտայի մէջ. — 25. Բարոյական սկզբունքներ հին Յունաց մէջ. — 26. Յունական գաղթականութեան

պատմութիւնը. — 27. Արդի պեղումներ Յունաստանի մէջ. — 28. Ի՞նչ պիտի ըլլար հետեւանքը եթէ Պարսիկները յաղթող հանդիսանային Մարական պատերազմներու մէջ. — 29. Հին Յունաստանի աշխարհագրութիւնը. — 30. Արդի Յունաստանի դերքն ու քաղաքական կեանքը. — 31. Ի՞նչ եղաւ Պելոպոնէսեան պատերազմին հետեւանքը. — 32. Մակեդոնիա. — 33. Աղեքսանդրի դերը պատմութեան մէջ. — 34. Հիմա ո՞ր կառավարութեանց ձեռք կը դառնուին Աղեքսանդրի գրաւած երկիրները. — 35. Ի՞նչ բաժանումներ ունի Յունաց Պատմութիւնը :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԱՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ք. Ա.

- 2500 — 4300 Միկենեան քաղաքակրթութիւն Եգեան ծովեզերքին վրայ և կղզիներու մէջ:
- 4300 — 4400 Ա. քայեան քաղաքակրթութիւնը:
- 4200 — 4400 Տրովագայի պատերազմ:
- 4000 Հոմերոսեան բանաստեղծութիւնք: Դորիական արշաւանքը:
- 4000 — 900 Յունական գաղթականութիւններ կը հիմնուին Եգեան կղզիներու մէջ և Ասիական ասիական քին վրայ:
- 800 — 600 Յունական գաղթականութեանց տարածումը:
- 776** Առաջին Ոլիմպիական թուականը:
- 624 Դրակոն արխոն կ'ընտրուի:
- 594 — 593** Սոլոն արխոն կ'ընտրուի:
- 560 — 527 Պիսիստրատ Աթէնքի մէջ:
- 509 Կլիսթենէսի սահմանադրութիւնը:
- 500 — 494 Յոնիական յեղափոխութիւնը:
- 492 — 479** Պարսկական և Կարքեդոնի յարձակումը:
- 492 Առաջին Պարսկական արշաւանքը:
- 490** Մարաթոն:
- 483 Արիստոտէս խեցեվճռով կը դատապարտուի և Թէմիստոկլէսի նաւային քաղաքականութիւնը կ'ընդունուի:
- 480** Թերմոպիլէի ճակատամարտ և Սալամինէի նաւամարտ:
- 479 Պլատիա . Միկալէ:
- 477 Դելոսի դաշնակցութիւնը:
- 472 Թէմիստոկլէս խեցեվճռով կը դատապարտուի:

Ք. Ա.

- 464 Երկառուակութիւն Սպարտայի և Աթէնքի միջև:
- 461 — 429** Պերիկլէսի առաջնորդութիւնը:
- 458 Երկար պարիսպներու կառուցումը:
- 445 Երեսուն տարուան զինադադարը:
- 438 Պարթենոնի կառուցումը կ'ամբողջանայ:
- 431 — 404** Պելոպոնէսեան պատերազմ:
- 429 Պերիկլէսի մահը:
- 445 — 443 Սիկիլեան արշաւանք:
- 444 «Չորս հարիւր»ը Աթէնքի մէջ:
- 405** Եկոսպոզամի:
- 404 Աթէնք անձնատուր կ'ըլլայ. երեսուն բռնապետներ:
- 404 — 374 Սպարտայի գերելչխանութիւնը:
- 404 Նահանջ բերուին:
- 399** Սոկրատի մահը:
- 395 — 387 Կորնդոսի պատերազմը:
- 393 Աթէնքի երկար պարիսպները կը վերաշինուին:
- 387 Անդալիկիտասի հաշտութիւնը:
- 374** Լեւկոթա:
- 374 — 362 Թէբէի առաջնորդութիւնը:
- 359 — 336 Մակեդոնիոյ Փիլիպոս թագաւորը:
- 348 Պղատոնի մահը:
- 338** Քերոնէայի ճակատամարտը:
- 336 — 323** Աղէքսանդր Մեծի իշխանութիւնը:
- 334 Կրանիկոս:
- 333 Իսոս:
- 332 Տիւրոսի պաշարումը: Հիմնարկութիւն Աղեքսանդրիոյ:
- 334 Արբելա:
- 325 Նէարխոնի ճամբորդութիւնը:
- 323 — 276 Յաջորդութեան պատերազմները:
- 322 Արիստոտէլի մահը:
- 304** Իպոսոս:
- 285 — 247 Պտղոմէոս Փիլադէլֆոս:
- 280 Ա. քայեան դաշնակցութիւն:

Գ. Ա.

- 278 Գալլիական արշաւանքը՝
- 245 Արատոս, Աբայեան դաշնակցութեան հրամանատարը՝
- 241 Ագիս Սպարտայի մէջ յահաբէրը՝
- 235 Պայքար Աբայեան դաշնակցութեան և Սպարտայի միջեւ
- 220 Յունա-Արեւելեան թագաւորութեանց տկարացումը՝
- 146** Կորնդոսի կործանումը՝

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Ց Ա Ն Կ Ը

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Էջ
Ե—Է

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԳԼՈՒԻ Ա. — ՆԱԽԱՊԱՏՄ. ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ 9— 23

Մ Ա Ս Ն Ա.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

ԳԼՈՒԻ Բ. — ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱԲԿ	24— 28
ԳԼՈՒԻ Գ. — ԵԳԻՊՏՈՍ	29— 53
ԳԼՈՒԻ Դ. — ԵՓՐԱՏ-ՏԻԳՐԻՍԻ ՀՈՎԻՏԸ	54— 73
ԳԼՈՒԻ Ե. — ՓԻՆԵԻԿԵՅԻՔ	74— 80
ԳԼՈՒԻ Զ. — ԵՓՐԱՅԵՅԻՔ	81— 85
ԳԼՈՒԻ Է. — ՊԱՐՍԻԿՆԵՐ	86— 98
ԺԱՄԱՆԱԿԻ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԶԳԵՐՈՒ	99— 100

Մ Ա Ս Ն Բ.

Յ Ո Ւ Ն Ա Ս Տ Ա Ն

ԳԼՈՒԻ Ա. — ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ	101— 105
ԳԼՈՒԻ Բ. — ՆԱԽԱՊԱՏՄ. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ	106— 119
ԳԼՈՒԻ Գ. — ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՀԵԼԼԷՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ	120— 130
ԳԼՈՒԻ Դ. — ԳԱՂԱՔ. ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ	131— 134
ԳԼՈՒԻ Ե. — ՍՊԱՐՏԱ	135— 141

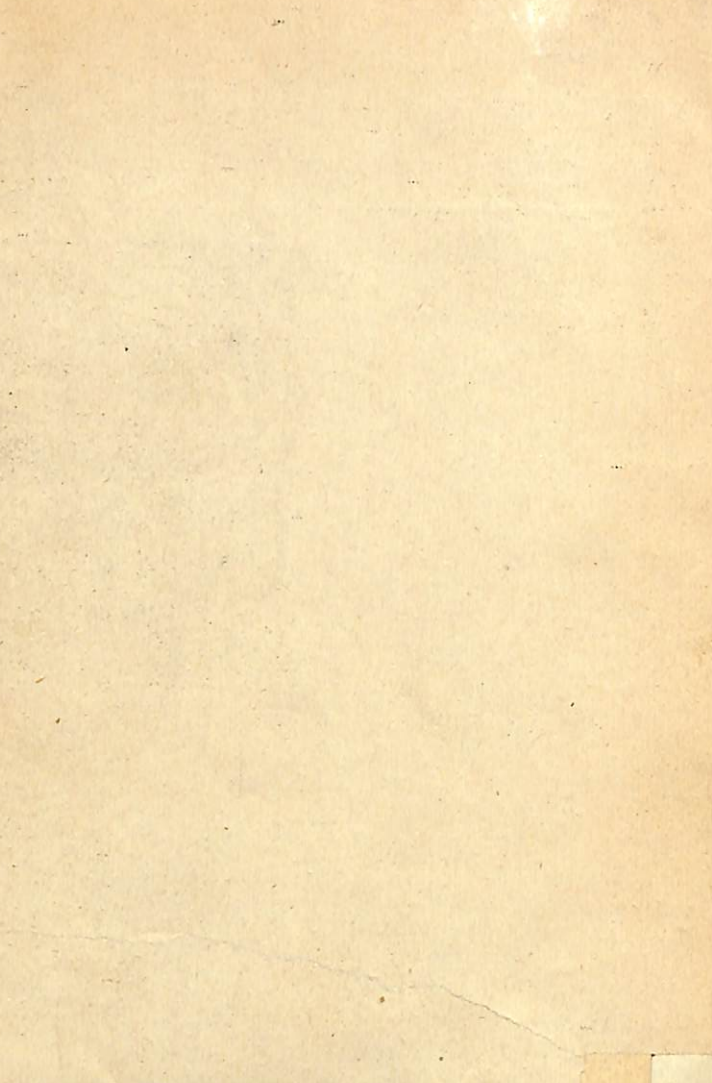
ԳԼՈՒԽ Զ. — ԱԹԷՆՔ ՄԻՆՉԵՒ ՊԱՐԱԿԱ- ԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ 1000—500 (Գ. Ա.)	142—158
ԱՄՓՈՓՈՒՄ 1000—500 Գ. Ա. ՇՐՋԱՆԻ	159
ԳԼՈՒԽ Է. — ՄԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ	160—176
ԳԼՈՒԽ Ը. — ԱԹԷՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ 178—404 Գ. Ա.	177—181
ԳԼՈՒԽ Թ. — ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱՐ ՍՊԱՐ- ՏԱՅԻ ԳԷՄ (464—445 Գ. Ա.)	182—186
ԳԼՈՒԽ Ժ. — ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԵՏԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆ	187—208
ԳԼՈՒԽ ԺԱ. — ՊԵՂՊՈՆԷՍԵԱՆ ՊՏԲՉՄ.	209—215
ԳԼՈՒԽ ԺԲ. — ՍՊԱՐՏԱԿԱՆ ԳԵՐԻՇԽԱ- ՆՈՒԹԻՒՆԸ (404—374 Գ. Ա.)	216—224
ԳԼՈՒԽ ԺԳ. — ԹԵՐԷԻ ԳԵՐԻՇԽԱՆԹՆԸ.	225—226
ԳԼՈՒԽ ԺԴ. — ՄԱԿԵԳՈՆԱԿԱՆ ՏԻՐԱՊԵ- ՏՈՒԹԻՒՆԸ	227—231

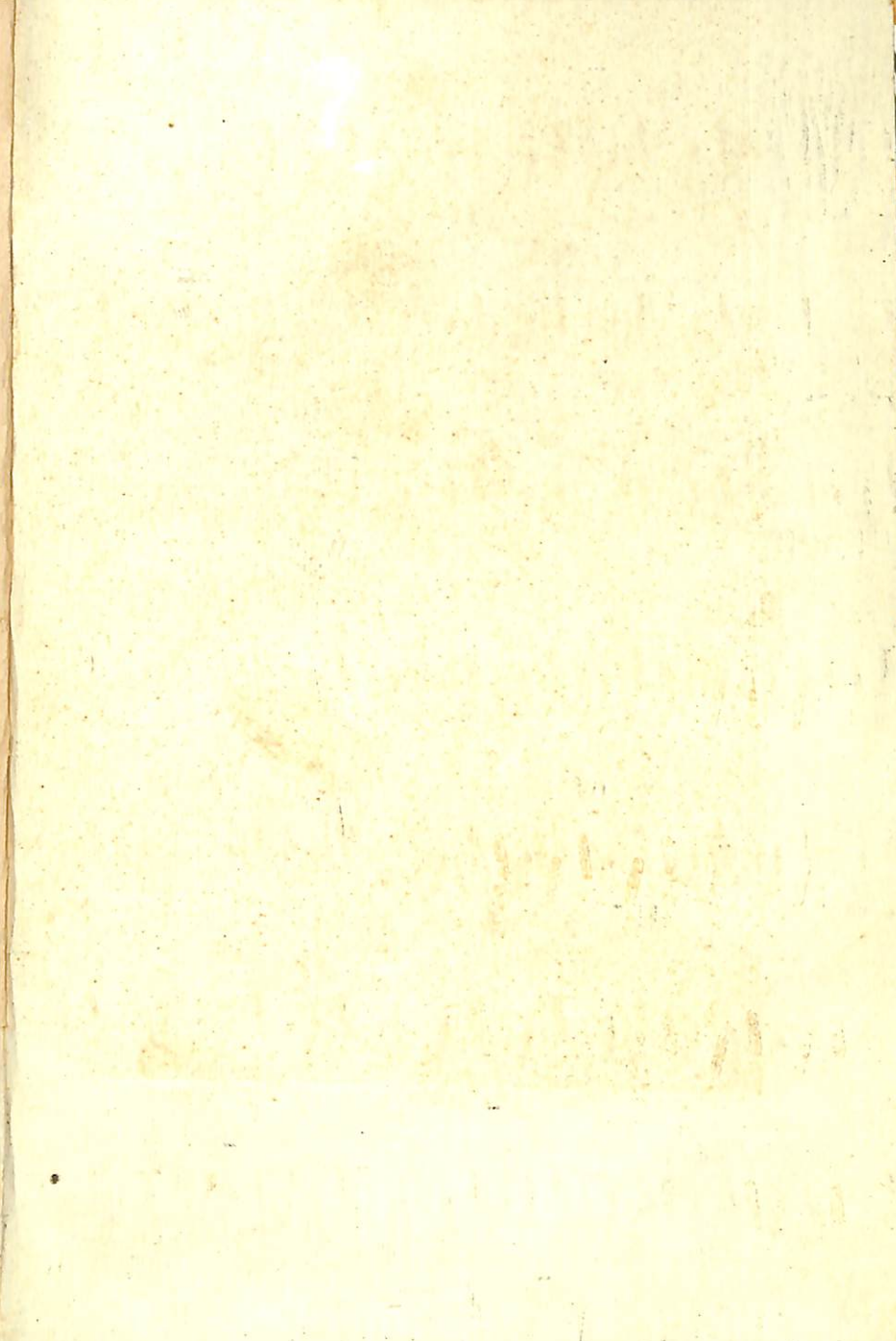
Մ Ա Ս Ն Գ.

ՅՈՒՆԱ-ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԳԼՈՒԽ Ա. — ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԵՒ ԱՐԵՒՄՈՒՏՔԻ ԽԱՌՆՈՒՄԸ	232—244
ԳԼՈՒԽ Բ. — ՅՈՒՆԱ - ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՇ- ԽԱՐՀ ՄԻՆՉԵՒ ՀՈՌՎՄ. ՏԻՐԱՊԵՏ.	245—255
ԳԼՈՒԽ Գ. — ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ (Ադիսաանդրէն մինչև Հոովմ)	256—259
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒՆԱՅ ՊԱՏ- ՄՈՒԹԵԱՆ	260—262

« Ազգային գրադարան

NL0402836

